

МАРІЯ КЕЙВАН

КАРВЕНДЕЛЬ

ПОВІСТЬ

Кейван

МАРІЯ АДРІАНА КЕЙВАН

КАРВЕНДЕЛЬ

ПОВІСТЬ

Обкладинка
роботи артиста-графіка Івана Кейвана.

Тираж — 1000 примірників.

M. A. Kenyon

СЛОВО ДО ЧИТАЧІВ

*Після другої світової війни на терені Німеч-
зни й Австрії появилася група людей з дивовижною
назвою ДіПі (Дисплейсд Перзонс — переміщені
особи). Вони проживали у таборах ДіПі, кількати-
сязних людських муравлищах. Шукали там в пер-
шу чергу охорони перед московсько-большевицьки-
ми опризниками, що по всій Європі полювали на
своїх бувших громадян, які не хотіли повертатися
на «родіну». Декілька письменників, в першу чер-
гу жінок-письменниць утривалило у своїх творах
цю сумну добу з різними підходами та інтерпрета-
ціями. Все ж повістей про життя у таборах ДіПі у
нас ще надто мало.*

*Перед нами нова повість з тих часів під наг.
«Карвендель» пера Марії Кейван, написана на-
скрізь об'єктивно, бо з перспективи пару десятків
років. Події, що їх змалювала авторка, відбувають-
ся у таборі у стіп могутнього гірського верха, який
виразно домінує над альпійською групою «Карвен-
дел-гебірге». Гострі фрагменти шпизастих верхів
Карвенделя нагадують собою гігантне вознище, яке
скам'яніло перед мільйонами років. Ті верхи, що
майже завжди купалися у хмарах, збуджували
якийсь містичний подив, а то й страх, своїм несамо-
витим виглядом. На підставі легенди у проваллях
Карвенделю мав самотньо коротати вік граф Ман-
фред, пів-диявол, що його так геніяльно зобразив
у своїй поемі лорд Байрон. Недосяжний Карвен-*

дель був теж джерелом надхнення для нашого великого поета, що незважаючи на стан погоди, панично втікав з людського муравлища. Він пнувся на верхів'я Карвенделя, щоб там шліфувати свої геніяльні сентенції, які згодом вивели його на верхів'я не тільки української літератури.

Авторка повісті не розводиться широко над таборовим життям всіх прошарків суспільности, що їх спільна недоля зігнала в одне тісне муравлище — людей різних ступенів інтелігенції, різних станів та фахів. До того різних політичних переконань, що їх пристрасті часто виявлялися у фанатичній боротьбі. Зате два релігійні віровизнання на диво жили тоді зі собою в мирі та по-божому. Однаже авторка розуміє проблеми кожної суспільної верстви та боліє ними. Напр. селян, відірваних від рідної землі, музить безмежна туга за рідними оселями, за клаттиком власної землі, за весняним запахом зораної скиби.

Яскравим виявом цієї туги є готування таборян, зокрема господиць, до Воскресення Христового. Не зважаючи на злиденні матеріяльні засоби вони виявляють майже геніяльну винахідливість, щоб здержати Великодню традицію на сто відсотків. А з Христовим Воскресенням таборяни сподіються воскресення України.

Таборовий побут авторка знає з найдрібнішими деталями, бо побувала у його гуші. Як лікарка, що практикувала кілька років на рідному Покутті, потім п'ять років у таборовій лікарні, мала нагоду зустрігатися з різними таборянами. Маюги вразливе на людську кривду серце, глибоко переживала долю своїх пацієнтів.

Були це часи, коли наша молодь мала нагоду здобути високу освіту на університеті УНРА у Мюнхені. Між студентами було багато дівчат, яких

на рідних землях матері готували видавати заміж за «добрі партії» — лікарів, адвокатів чи інженерів. До таких дівчат належить Оксана Горіх, якої нарежений, д-р Степан Чагрин, пішов у 1941 р. до советської армії. Воєнні події уєірвали контакт поміж ними й Оксана, вже без мами, опинилася на скитальщині. Серед таборової нужди зустрівся з нею фальшивий «магістер» Осип Ворона, фактично контрабандист пеніциліни, сахарини та інших товарів. Позірно виглядав на пана, а брак духових прикмет намагався прикрити блеском золота та подружжям з освіженою дівчиною, що було його мрією з хлоп'ячих років. І це йому повністю вдається.

В міжгасі продістається до табору д-р Степан Чагрин. Скрайньо виснажений та хворий на туберкульозу довідується про зраду нареженої. Та не зважаючи на цей сильний удар і на хворобу, він знаходить моральну силу будувати на руїнах нове, повне змісту, життя. І хог на переможця виглядає Ворона, який вінгається з Оксаною і виїжджає з комфортом у пошлюбну подорож до Швайцарії, це не відомо, хто буде переможцем у майбутньому — чи цей, що переміг брехнею і грішми, чи битий долею лікар, інтелектуаліст, а в першу сергу гуманіст.

У повісті виступає теж лікарка Віра, пильна обсерваторка цих драматизних подій, яка глибоко переживає трагедії своїх приятелів. Є теж декілька другорядних осіб, як Андрій, головік Віри, її синок Ромзик, таборовий крамар, дві мед-сестри — українка та німкеня, й інші.

До режі авторка, д-р Марія Адріяна Кейван, не вперше виступає на сторінках української літератури. Впродовж останнього десятиріззя вона багато друкувала в українських гасописах та журналах, зокрема жінозих («Наше Життя», «Жінозій

Світ»). Найзамітнішим є її довший, дуже цікаво написаний, спомин про пок. поета Тодося Осьмазку, друкований у «Нових Днях» та «Самостійній Україні».

Коли йдеться про літературний напрямок письменниці то у її повісті можна зустрінути деякі риси експресіонізму, досить сильну рису неоромантизму, теж мало помітні риси реалізму. Решта це шукання нових та оригінальних письменницьких висловів. Зокрема оригінальні порівняння та описи природи, які можуть дійсно здивувати, навіть заскожити зитага.

Закінгується повість образом самотнього поета, який повертається вниз із-за хмар, що вкривають могутнього велетня — Карвендель. Там, на верхах він передумував свої геніяльні думки, щоб зійшовши вниз, у самотній кімнаті на піддашу, покласти їх остатожно на папір.- Не важко догадатися, що поет це наш великий Осьмазка, якого творчість авторка винятково доцінює й уважає помостом від легендарного середньовічного лицаря Роланда, через Шекспіра та Байрона, до наших часів, теж до часів майбутнього.

С. Сокільський

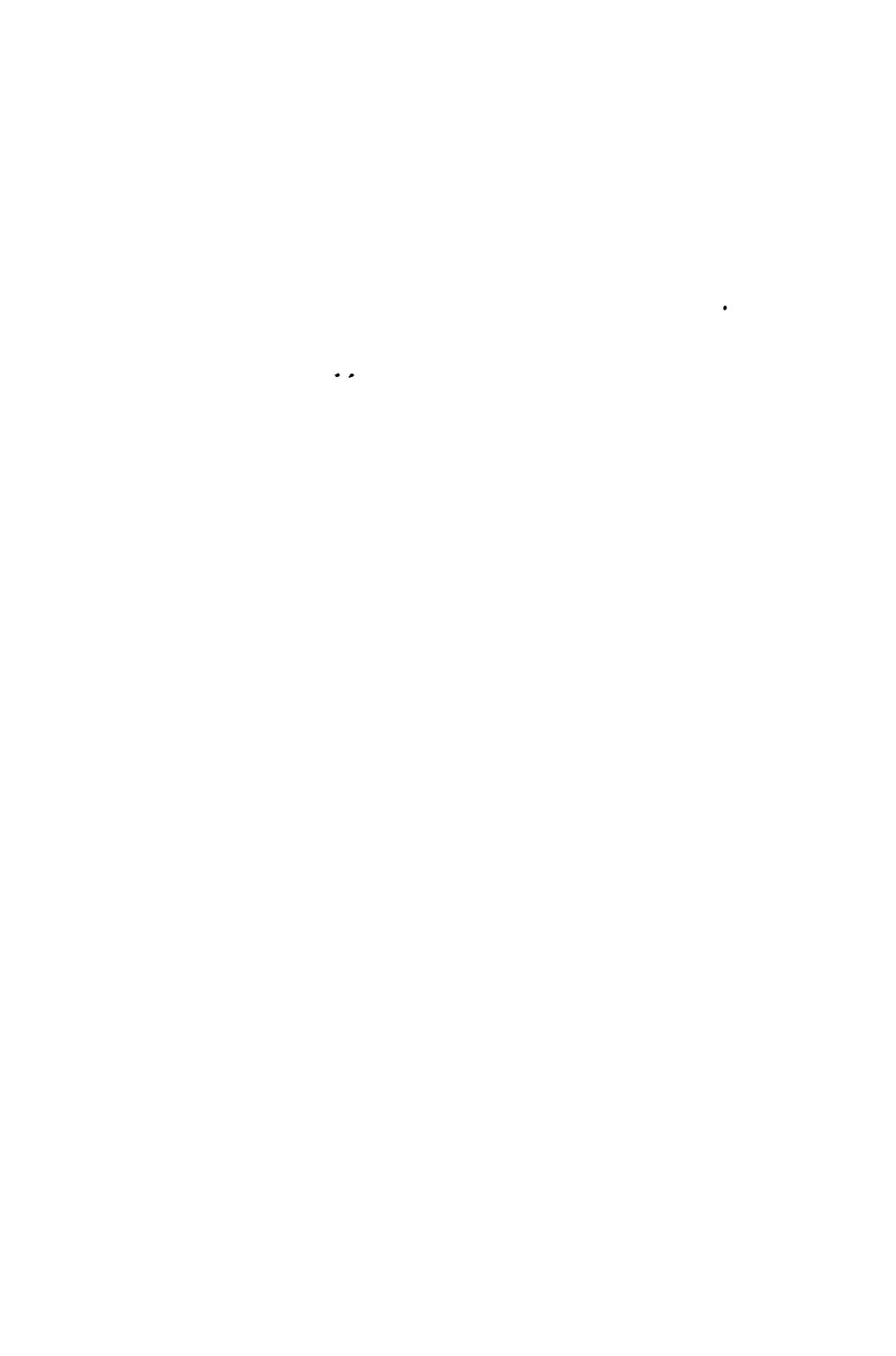
Червень, 1971.

* * *

По всіх університетах світу студіюють українські дівчата і кожного року сотні зи й тисячі їх покидають університетські мури з дипломами та науковими титулами. Поза ними іспити, поза ними вибір професії. Та життя примушує їх здавати ще один іспит, робити ще один вибір, а це знайти відповідного подружнього партнера. Не легкий це іспит і не всі здають його успішно.

Оксані з цієї повісти довелося складати його ще перед закінченням студій. Її вибір ледви зи подобається зитазам, що — як і її мати — підходять до подружжя з традиційними поглядами. Проте Оксанин вибір заспокоював якусь глибоку потребу її вдазі, якої вона сама собі не усвідомляла у першій молодості.

Обидва головіки, між якими вона мала вибирати, дуже різні. Один — науковець, другий — спритний, хог мало освіжений красунь. Котрий з них виграв, котрий програв — це відносне питання. Можливо, що на дальшу мету виграв той, який робить враження покrievedженого долею, натомість програв тріюмфатор. В кожному разі глибокі переживання допомогли героям віднайти себе. Їхня драма становить сюжет повісти. Тлом є табір ДіПі у стіп ланцюга альпійських верхів, що зветься Карвендель. Звідси і назва повісти.

ОКСАНА

..

.

.

I.

Віра прокинулася з болем голови. Заснула вона пізно, а вже досвіта сусіди почали гомоніти і розбудили її, не давши виспатися як слід. Нещастя було в тому, що жили вони у спільній з трьома іншими родинами, кімнаті. Одні співмешканці грали в карти до пізньої ночі і годі було заснути. Другі починали розмовляти дуже рано і годі було доспати. Треті — двоє старих — всю ніч кашляли. Тому багато різних думок передумала Віра попередньої ночі, заки всі світла погасили і всі голоси замовкли. Аж тоді її стало обгортати м'яке чорне мряковиння, в якому тонули одна за одною її думки. Залишилося тільки відчуття близького людського тепла — розіспаних чоловіка та дитини. Сон, одначе, був за короткий, щоб відпочати і вранці Віра встала з важкою головою. Насправді вона не знала, чи це голова болить, чи ті безнадійно сірі військові покривала та майже тюремна вбогість обстановки. І тільки думка, що зараз покине барак і, заки дійде до шпиталю, зможе дивитися на красу Альп та дихати свіжістю гірського ранку, давала їй полегшу.

Щоб вийти з бараку треба було перейти всю довжину вогкого та півтемного коридору. По обидвох сторонах стояли рядами нумеровані двері. З-поза них видіставалися на коридор різні кулінарні запахи всуміш з людськими голосами. Вдень найчастіше пахло кислою капустою, вранці пригорілою вівсяною кашею або молоком, що вибігло

із горщика на саморобну електричну плитку. Поміж голосами можна було розрізнити роздратовані жіночі, вередливі дитячі, плачі немовлят та старечий кашель. Крім голосів та запахів коридором снувалися настрої. Апатія, зроджена одноманітністю таборового харчування та життя, повзла над кам'яною підлогою, відбираючи пружливість крокам. Під стелею зависла верства сірої мряки — мішанина диму та турботи за майбутнє. Питання «що далі?» було в думках кожного курця. Тому воно, враз з цигарковим димом, постійно снувалося під закопченою стелею.

Все ж таки сьогодні коридор був ясніший та привітніший, ніж звичайно. Віра навіть подумала, чи це, бува, не неділя. Та ні, була п'ятниця, тільки хтось залишив відчиненими входові двері і раннє сонце краєчком заглядало до середини. Від того біль голови став менш дошкульним, а за порогом таки зовсім зник. Віра забула свій біль, забула також барак з його сірістю та тісністю. Кругом було стільки простору та кольорів, що серце саме радувалося. Альпами, які оточили табір, проходила осінь. Проходячи, мріяла свою подвійну мрію, одну про багатство земного життя — теплим кольоритом лісів, другу про вічність — далекими скелястими верхами на ранньому небі. Від осінніх мрій світ ставав таким гарним, що Вірі захотілося продовжити недалеко дорогу до шпиталу. Вона почала обходити табір кругом.

На доріжках поміж бараками зустрічала багато знайомих, — бо в таборі всі знайомі, як не з прізвища, то хоч з виду. Більшість таборовиків була вранці надворі, кудись поспішаючи, і ранній рух робив табір схожим на муравлисько. У метушні загубилося враження монотонності та апатії. Учні спішили до школи, переганяючи одні одних із го-

лосними вигуками та сміхом. Малих дітей провадили, а то й несли на руках, матері до садочку. Викликані до праці чоловіки позіхали незадоволено, коли їм роздавали сокири, лопати чи мітли та послали до рубання дров або порядкування табору. З великою повагою проходили доріжками працівники адміністрації, свідомі, що вони являють собою таборову аристократію. Декілька запізвених сплюхів бігли до кухні за сніданком, калатаючи порожніми бляшанками. Хоч час видачі сніданку вже пройшов, вони знали, що кави у кухні ніколи не забракне — як і води. Насправді ця кава, що її давали кожному у довільній кількості, не була нічим іншим, як перевареною водою, зафарбованою на чорно якоюсь беззапашною та нешкідливою речовиною. Тепер у кухні вже починали готувати обід. Перед входом спинилося вантажне авто, з якого розладовували міхи з бараболею, вівсяними платками, як теж великого розміру консерви зі шпинатом та порошокваним молоком. На порозі стояв головний кухар у високій білій шапці та з великим черпаком у руках. Блискучий черпак був ознакою високої позиції в таборі і кухар держав його з гідністю гетьманської булави.

Всі ті подробиці таборового побуту Віра спостерігала з гостротою, можливою тільки у ранній свіжості повітря і думки. Була б радо довше ходила та треба було поспішати до шпиталю, до праці. Зближалася дев'ята година і напевно вже декілька пацієнтів ждало на неї. Ще на хвилину зупинилася біля брами, де якась голосна суперечка притягнула її увагу. Товста перекупка лаялася з поліцистами, які хотіли переконтролювати її повний наплечник. А вона не хотіла дозволити, запевняючи, що там тільки бараболя. Була це нецікава, хоч типова для таборового побуту сцена і Віра вже

хотіла відійти, коли поза трьома постатями помітила ще одну людину. По той бік брами стояв поет і мовчки ждав, поки поліцисти закінчать справу з перекупкою та пропустять його до середини. У поеті було так багато самотності, що навіть фізична близькість до людей на брамі не в'язала його з ними, навпаки — ще більше підкреслювала його відокремленість. У його самотності було щось трагічного, водночас необхідного. Здавалося, що він мусить стояти окремо від інших, зі скелястими альпійськими верхами за спиною, щоби надати змислу існування скитальцям поза межами батьківщини.

Віра кивнула рукою поетові, з яким була добре знайома. Та він наче б і не помітив цього, хоч виразно дивився у її напрямі. А вона згадала, що вже крайній час іти до праці і поспішила у напрямі бараку, де містився таборовий шпиталь, амбулаторія та інші установи, що мали опікуватися здоров'ям таборовиків. Їм бракувало багато дечого з устаткування, зате ніколи не бракувало пацієнтів. Не бракувало також доброї волі лікарів чи медичної обслуги працювати майже без винагороди у досить примітивних умовах.

II.

Коридор у шпитальному бараці був такий самий, як в інших бараках — завжди холодний та півтемний, незважаючи на пору року чи дня. Від інших коридорів відрізняв його тільки особливий шпитальний запах і тиша — рідка гостя у мешканевих бараках, де постійно хтось з кимсь лаявся і голосно плакала хоч одна дитина.

Віра проходила всю довжину коридору. У його холодній тиші та півсутінку затиралися бар-

висті враження осінньої краси і ранньої метушні у таборі. Її думки поверталися до щоденних обов'язків, про які так вимовно пригадував специфічний запах. Вона роздумувала, який це день жде її сьогодні і скільки людських скарг доведеться їй вислухати. Майже кожна скарга закінчувалася проханням про посвідку, яка уможливила б дістати харчевий додаток або окрему кімнату. Більшість пацієнтів приходили тільки з тою метою, втомлені і майже хворі від одноманітності харчів та недостачі власного, з ніким неподілюваного, кутика. Хоч як скромні і самозрозумілі були ці прохання, не завжди можна було їх задоволити і приходилося відмовляти. Кожна відмова викликала довгу, рознервовану тираду слів про несправедливість та протекційність у таборі. Віра безрадно вислуховувала ці нарікання, що могли б тривати дуже довго, якби не санітарка Ганя, яка безцеремонно відсилала пацієнта з приймальні та кликала наступного. Енергійну панну Ганю мусили респектувати всі пацієнти, головню із страху перед її гострим язиком.

Проходячи повз ждальню, Віра заглянула до середини. Було там вже багато людей, що розмовами скорочували собі час вичікування. Поміж ними найбільше було тих постійних відвідувачів, що вже вп'яте чи й десяте приходили шукати допомоги у своїх безуспішних стараннях про осібну кімнату або хворобовий додаток харчів. Було теж декілька вагітних жінок та матерів із немовлятами. Пробігши всіх очима, Віра подумала, що сьогоднішній день ніяк не буде відрізнятися від інших. Звичайний, нецікавий день!

Втім вона помітила якогось незнайомого молодого чоловіка, що сидів біля вікна, не беручи участі у розмовах. Викликав враження, наче б не

був приналежним до гурту людей у ждальні, поштампованих невидною, але виразною печаткою таборів ДіПі. Було в ньому щось відмінне — і в одязі, набагато елегантнішим від одягу пересічного таборовика, і в недбалому жесті, яким струшував папіроску. Навіть пальці, що держали папіроску, відрізнялися від пальців інших чоловіків і могли скоріш скидатися на плекані жіночі, прибрані перстеньми та закінчені довгими нігтями. Ці пальці прикували на хвилину Вірин зір. Від їхнього руху немов щось заворушилося у її пам'яті, щось дуже давнє та зовсім невиразне. Вона перевела очі на обернену до вікна голову. У профілі вродливого обличчя було багато самопевности, може й нахабности і — без сумніву — щось знайомого. Віра була певна, що з цією людиною вона вже зустрічалася, тільки — де й коли? Впродовж наступних кількох секунд ждальня, на порозі якої стояла, вспіла декілька разів перемінитися на подібні ждальні у різних місцевостях Європи, де тільки їй доводилося приймати пацієнтів. У її родинному містечку... ні, у тому чи іншому місті Гітлерівського Райху... також ні, у попередньому таборі ДіПі... ні. Мабуть, вони зустрічалися в іншому характері, мабуть, він не був її пацієнтом. А може взагалі не зустрічалися, може враження знайомства це тільки обман, викликаний зовнішньою подібністю до когось давнознайомого та забутого.

Незнайомий, мабуть відчувши допитливий Вірин погляд на собі, подивився прямо на неї. Збентежене здивування у його очах потвердило її здогади про колишню зустріч. І зараз же він відвернувся і став дивитися у вікно. Все це тривало дуже коротко і ніхто з присутніх, зайнятих розмовами, не завважив цієї виміни поглядів. Тільки дехто завважив лікарку у відчинених дверях і хотів

підійти до неї зі своїми проханнями. Тому вона скоро примкнула двері та поспішила до приймальні.

Приймальня аж вилискувала чистотою та впорядкованістю. У цьому була заслуга санітарки Гані, що вже ждала на Віру. Її любов до впорядкованості, помітна також на її одязі та зачісці, не могла знайти для себе вияву у приватному житті. Доля не дала їй родини, ані навіть чоловіка, для якого чи яким могла б порядкувати. Залишився їй тільки шпиталь. Вона педантно, хоч трохи деспотично, дбала про лад між речами, як теж між людьми, тобто пацієнтами. Пацієнти її боялися, а Віра цінила її енергію, реальні погляди на життя й охайність. Не була вона кваліфікованою мед-сестрою, але мала багато практичного знання хворих, бо перед війною послуговувала в ординації лікаря у своєму містечку, а в часі війни працювала у шпиталі.

Коли Віра увійшла до приймальні, все ще думками при незнайомому пацієнтові, на столі стояв чималий жмут реєстраційних карт зголошених до неї хворих. Всім їм Ганя вже успіла поміряти температуру, випитати про їхні скарги та записати це на картах. Реєстраційні карти були переважно знищені від частого вживання та вкриті записками. Тільки одна відрізнялася свіжістю, незаписаною поверхнею і гострими незаламаними ріжками. Ця карта мусила належати комусь, що вперше приходив до таборового лікаря. А таким міг бути тільки незнайомий у ждальні.

«Зараз стане він знайомим» — подумала Віра, відчитуючи його прізвище. А було воно неабияке — кольоритне, ще й з титулом: м-гр. Осип Ворона — стояло на карті чорне на білому. Ворона... Ворона..., ні, людини з таким прізвищем Віра не

зустрічала. Зовсім певно ні, бо того рода прізвища залишаються у пам'яті. Все ж так називатися міг тільки незнайомий у ждальні, прізвища всіх інших пацієнтів були їй відомі.

— Хто це магістер Ворона? — поспитала Ганя, яка завжди всіх знала. Та на диво цієї людини Ганя не знала, бо був він одним із тих, що тільки номінально були записані у таборі, насправді жили приватно.

— Вперше його бачу, — говорила Ганя, — бо він живе у Мюнхені. Казав, що йому дуже спішно і домагався, навіть досить настирливо, щоб я покликала його першим, поза чергою, коли ви прийдете.

— На що він скаржитись? — спитала Віра.

— Казав, що про це поговорить з вами особисто. —

— Температури не має? —

— Ні. —

— Нехай підожде — вирішила Віра. Образ магістра Ворони все ще виразно стояв перед її очима — чорнявий, гарний з себе, одягнений з якоюсь ноншалантською елегантністю, безсумніву грошовитий, через те самовпевнений. Під враженням цього образу додала:

— Не виглядає ані на важко хворого, ані на магістра. —

Ганя махнула зневажливо рукою. — Сьогодні кожний або магістер або інженер. На таку міру я повинна б бути пані доктор. —

— Вже краще будьте докторовою — зажартувала Віра.

— Та як стати нею, коли у нас всі доктори жонаті — зовсім серйозно відповіла Ганя.

Серйозний тон відповіді здивував Віру. Їй здавалося, що Ганя вже перестала думати про подружжя, а якщо б і думала, то про когось відповідного для себе освітою та становищем. Їй навіть жаль зробилося цієї непомітної та немолодої вже дівчини. Щоб її потішити, сказала:

— Підождіть, ще з'явиться у таборі який не-жонатий. —

При цих словах через Вірині думки наче б мигнула чиясь тінь, що пригадала їй на хвилину товариша зі студій, Степана Чагринна.

Ганя зідхнула і вийшла покликати першого пацієнта, бо біла дев'ята. Увійшов один хворий, потім другий, третій і так вони чергувалися майже до дванадцятої. Скількість реєстраційних карт на столі щораз зменшувалася. Закінчивши робити записки на останній, Віра згадала Ворону. Його карти вже не було. Виявилось, що коли Ганя вийшла до ждальні покликати першого пацієнта, Ворона попросив віддати йому карту. Сказав, що ніяково йому йти до лікаря-жінки. Ганя справляла його до лікарів-чоловіків та він не захотів йти до жодного, буцім то дуже спішився, казав, що знайде іншим разом.

Віра знала, що все це — вигадка. Кожний пацієнт вже при реєструванні вибирав собі лікаря, якого хотів. І коли б Ворона не хотів йти до лікаря-жінки, ніхто його до неї не посилав би. Мусило бути так, що самий зголосився до неї, але коли побачив її на порозі ждальні, та розпізнавши, стратив охоту до лікарських оглядин і миттю видужав. Це означає, що вони таки колись зустрічалися. І що із якихось причин він боїться, щоб вона не розпізнала його. Які це могли бути причини — ніяк не додумувалася. Зрештою не жалкувала за ним,

навпаки раділа, що одного пацієнта менше. До того ж якогось нахабного спекулянта! Ця грошовита порода людей, що відрізнялася від інших таборовиків самовпевненістю у поведінці та потрійними підшвами на черевиках, не викликала у неї симпатій. А хоч ніхто їй не сказав, що магістер Ворона також спекулянт, у неї якось не було про це сумнівів. Зате були поважні сумніви, чи він справжній магістер.

«Чого це я так багато про нього думаю?» — спитала сама себе, залишаючи шпиталь. А й справді чомусь не могла відігнати його образу з-перед очей.

III.

Кожного полудня Віра залишала шпиталь у поспіху. Треба було побігти до хати, вхопити порожню бляшанку з консерви, тоді бігти до садочку за дитиною. Звідси, держучи одною рукою дитину, другою бляшанку, йти до дитячої кухні за обідом. В тому часі Андрій, Вірин чоловік, також прибігав до хати, хапав другу, трохи більшу бляшанку і біг за обідом до кухні для дорослих. Поспішали вони тому, що хто приходив пізніше, мусив довше стояти у черзі. До того Віра мала ще іншу причину до поспіху — у полудне відбувалася роздача пошти у бараці і вона не хотіла її поминути. Була це найцікавіша подія таборового дня, що завжди стягала на коридор всіх мешканців бараку. Кожний з цікавістю та з надією слідкував за бльоковим, який відчитував вголос адреси на ковертах. Зібрані не тільки пильно прислуховувалися до відчитаних прізвищ, але й не менш пильно слідкували очима за марками, що були на ковертах. Американські чи канадські поштові марки викликали найбільше радости в адресата і найбільше заздлости у його

сусідів. Вони говорили, що в дорозі якась допомога, а може і скорий виїзд за океан.

Віра саме вчас прийшла з кухні та долучилася до гурту цікавих, що слідкували за поштою. Насправді вона не очікувала листів, а втім... хто може знати? Бувають і несподіванки у житті. Тільки що пристанула на сходах, коли бльоковий відчитав її прізвище. У руках у неї опинилася коверта, заадресована гарним чітким письмом. На коверті була німецька марка, перестемпльована печаткою з Мюнхену. На зворотній стороні коверти прізвище — Оксана Горіх й адреса.

Оксана Горіх! Яка несподіванка, — дивувалася Віра. Сьогоднішній день був для неї справді цікавий! Зранку той Ворона, якого чомусь ніяк не могла забути, тепер Оксана.

Лист від Оксани Горіх, ще й невідкритий, вже відкривав перед Вірою занавісу забуття із спільно проведених років студій на тому самому університеті. Не так воно давно було, тільки що перед війною, але війна з подіями та змінами, які принесла зі собою, відсунула передвоєнні роки кудись далеко, таки дуже далеко. До загальних змін у повоєнному світі доходили ще й особисті, що їх не бракувало у житті Віри, мабуть теж у житті Оксани. Підчас останньої зустрічі з нею, літом 1939 року, Віра була незаміжня, зі свіжим дипломом у руках та повною плянів головою. Всі ці пляни розбила війна, залишивши на щастя та диво, цілою головою. Віра вийшла заміж, у неї народився хлопчик. Як склалося життя Оксани, вона не знала. Знала тільки, що перед війною в Оксани були свої пляни, різні від Віриних. Оксана не закінчувала студій, бо розпочала їх з іншою, як Віра, метою. Згідно з порадою своєї мами, вона за-

писалася на університет, щоб розглянутися між студентами за майбутнім чоловіком. Тому не підходила до студій поважно і розпочавши один-другий факультет, не закінчила жодного. Та це ніяк не означало, що в неї не було здібностей до науки. Навпаки, вона вже з природи була дуже здібна та бистроумна. Тільки її змалку виховали у переконанні, що першою метою дівчини, ще й такої гарної, як вона, мусить бути подружжя.

По кількох роках її наміри знайти собі відповідного нареченого, увінчалися успіхом, як це завжди буває при щирих та витривалих намаганнях. Вибранцем став Вірин товариш Степан Чагрин, що враз із Вірою закінчував медичні студії. Але вересень 1939 року, що мав бути місяцем їх вінчання, поставив між ними кордон. Оксана в часі вибуху війни перебувала у тітки в Польщі, яку чомусь конечно захотіла перед вінчанням відвідати. Степана захопила війна у Львові, у шпиталі, де відбував обов'язкову для новоспечених лікарів практику. Що сталося потім, чи потрапили вони віднайти одне одного, Віра не знала. Вона підчас війни жила на провінції і втратила контакт не тільки з Оксаною, але і зі Степаном. Один тільки раз чула від когось, що Степана мобілізували до Червоної армії.

«Та тепер вже все стане відомим, лист розкаже про все» — думала вона, відчиняючи листа. Потім скоро пробігла очима декілька коротких рядків. На її розчарування у них не було жодних цікавих інформацій. Оксана тільки висловлювала радість із віднайдення давньої подруги і заповідала свої відвідини на найближчу неділю. Тоді «розкажу тобі багато дечого. Також хочу порадитися з тобою у важній для мене справі. Приїду в суботу ввечорі» — закінчувала листа.

Це було все. Хоч воно не заспокоювало розбудженої цікавості що до долі Оксани й Степана, все таки давало надії, що ця цікавість буде скоро заспокоєна. Субота — це завтра, несподівана зустріч була вже зовсім близько.

А може Оксана вже одружена і то не конче зі Степаном — розважала Віра. Від хвилини одержання листа вона не переставала думати про Оксану. Правда, прізвище не коверті дівоче, але скільки заміжних жінок уживають дівочих прізвищ, скільки людей позмінювало прізвища. Скільки жінок погубило під час війни чоловіків, скільки говорить про загублених, яких насправді ніколи не було. Взагалі у ділянці прізвищ та подружніх відносин панував на еміграції неабиякий хаос. Тому й про Оксану не можна нічого твердити, можна тільки здогадуватися. Сім років проминуло від їх останньої зустрічі, не одне могло статися у тому часі. І вона сама, та красуня з найвним, майже дитячим обличчям, мабуть змінилася.

По хвилині Віра зловила себе на тому, що вже не думає про Оксану, тільки про магістра, який втік від неї зі ждальні. Чому і як її думки перескочили на нього — вона не знала.

IV.

І так Оксанин лист примусив Віру думати про його авторку і той шмат часу, що був їх спільною власністю. Минуле — це найбільше майно у житті кожної людини, бо минулі переживання та враження вилетіні у прядиво теперішнього. Тому минуле, хоч би призабуте, завжди з нами. Воно готове віджити у пам'яті кожної хвилини, коли тільки трапиться відповідна спонука. Такою спонукою для Віри став лист із Мюнхену. Завдяки листові у

її пам'яті воскресло чимало призабутих сцен з усіми подробицями. Головні ролі у тих сценах належали їй, Оксані та ще й Степанові, — Віриному приятелеві, Оксаниному нареченому.

Щоб як слід прийняти свою гостю, Віра задумала спекти солодкого пирога. Тому витягнула із-під ліжка коробку, де переховувала харчеві запаси. Було там трохи муки, трохи цукру, одна бляшанка із спорошкованим молоком, друга з такими ж яйцями. Був також кусок шоколяди, загорнений у срібний папір, що своїм блиском заперечував нужду діпистів, зокрема в німецьких очах. Німкені мусіли платити дорогу ціну за шоколяду, яку діписти діставали даром.

Віра думкою комбінувала зміст скриньки у якесь солодке печиво. Була вона у тому щасливому положенні, що могла користуватися шпитальною пічкою і тому печення не було для неї такою проблемою, як для інших господинь у таборі.

Та перебираючи пальцями скупий запас харчів у коробці, а думками не менш скупу кількість куховарських переписів у голові, вона мимоволі поглянула за вікно. Там, над розкішно кольоровими лісами могутнів Карвендель, а в повітрі розпливчасте золото так ніжно дзвеніло осінньою мелянхолією, що вона зразу змінила свої пляни. Вирішила не пекти пирога, тільки купити у таборівій крамниці товстого оселедця-піклінга, щоб ним погостити Оксану. Рада зі своєї постанови, засунула скриньку знову під ліжку, а думки про куховарські переписи у мало вживаний закуток мозку. Вже була готовою йти з дитиною на прохід до лісу. Як на те хлопчик прокинувся зі свого пообіднього сну.

Гірська доріжка, що провадила з табору до лісу, була з обидвох боків обросла кущами дикої

рожі, вкритими останніми блідорожевими квітками. На доріжці не було нікого, тільки вони обоє, Віра та Ромчик, який весь час підскакував з радості, що йде в ліс. Сіпав маму за руку, щоб поспішала. Та мама не могла поспішати, як дитині хотілося, бо була у товаристві, якого хлопчина не завважував. Біля неї йшла ритмічною граціозною ходою Оксана, справді вродлива молода дівчина. Оксанина врода була трохи дитячою, вона скидалася на гарну ляльку. Такі обличчя часто зустрічаються у молодому віці і вони не відштовхують, навпаки, приманюють чоловічі очі.

**

Идучи дорогою, Оксана кидає цікаві, трохи кокетливі погляди кругом себе. Врешті зупиняє зір на синій квітці по другій стороні яру, що супроводить гірську доріжку. Вона зупиняється і кличе Степана, — бо і він вже поважно крокує поруч Віри — щоб показати йому квітку. Степан цілковито зайнятий розмовою про якусь медичну проблему. Він не звертає уваги ні на красу природи ні на красу своєї нареченої. Сьогоднішній прохід для нього нічого іншого, як химера Оксани, щоб відтягнути його від любого світу медичних книг. Насправді відтягнути його — неможливо, бо він носить свій світ зацікавлень зі собою, як слимак шкаралупу. Де б не був, куди б не пішов, він завжди думками та розмовами у світі науки. Віру це не дивує, бо вона знає здавна Степанову вдачу. Оксана щойно тепер починає розуміти, як дуже питоменна Степанові ця прикмета. Кожна з дівчат оцінює Степанову вдачу по своєму, Віра — як позитив, як завдаток на майбутнього науковця. Оксана — як негатив, як особисту кривду. Та вона все ще не дає за виграну. Звертається до Степана своїм по дитячому розпеченим голоском:

— Степане, поглянь, яка там гарна синя квітка росте. Я так хотіла б її мати. —

— Не бачу жодної синьої квітки, — відповідає нерадо Степан, кинувши неуважний погляд у напрямі Оксаниного пальчика. Думками він все ще при перерваній розмові з Вірою. Потім додає:

— Коли ти dokonче хочеш квітки, я нарву тобі рожі, скільки бажаєш. —

Оксана не рухається з місця. — Але ж я не хочу рожі. Я хочу тої синьої квітки, що росте за яром. Вона багато краще підходить до мого волося та плаття. —

У її м'якому дитячому голосі Віра чує щось загрозливого. Вона знає справжню причину Оксаниної забіганки, про яку Степан ані не догадується. Це не любов квітів, ані навіть химера розпещеної панянки заставляє її бажати квітки, що росте на недоступному місці. Це рафінована пімста над Степаном, який так мало уваги присвятив їй підчас проходу. А вона так довго та дбайливо добирала одяг, укладала зачіску на те, щоб відтягнути нареченого від своєї постійної суперниці і, на жаль, побідниці — медицини. Невдача сердить її та примушує мститися. Віра чується ніяково, бо відчуває свою зайвість у моменті розрахунків між нареченими. Проте вона розуміє обидві сторони і що більше — розуміє, що вони собі ніяк не підходять. Зате не розуміє, як це вони самі не додумаються до простої розв'язки — розійтись, зірвати ці заручини, ще заки вони переміняться у подружжя. Сумне подружжя, у якому двоє людей будуть жити самотніми у двох різних світах.

Врешті Степан побачив синю квітку. Поглянув на густі кущі рожі і глибокий рів, що ділив його від квітки та сказав подратовано:

— Так ти справді хочеш, щоб я продерався почерез ці густі кущі та болото за квіткою для тебе. —

— Я хочу синьої квітки — повторила втретє Оксана, що немов уросла в місце, на якому стояла.

Деся здалеку за закрутом дороги загомоніли веселі молоді голоси та сміхи. За хвилину на дорозі показався гурт молоді. Ще одна хвилинка і вже можна було розпізнати поодинокі постаті посеред гурту. Оксана бистро розглядала тих, що наближались.

— Вже не турбуйся, Степане, — сказала і ледво прихована злоба дзвеніла у її голосі, — бачу, що йде Zenko, попрошу його зірвати квітку. Напевно він дуже радо зробить це для мене. —

Всім було відомо, що Zenko також зітхав до Оксани. Та куди було йому, бідному, як діра в кишені, філософові рівнятися зі Степаном, що вже закінчував медицину і, згідно з традиційними галицькими поглядами, був вимріяним кандидатом до подружжя.

Та не довелося Вірі дізнатися, чи Оксана виконала свою загрозу — чи попросила Zenka зірвати квітку. Заки гурт молоді наблизився, Ромчик з цілої сили шарпнув маму за руку та потягнув у бік, на лісову стежку. Він уже не раз ходив сюди на прохід і добре знав, у якому місці треба звернути з дороги у ліс. Тому Віра мусила залишити Оксану, Степана, їх нерозв'язану проблему та незірвану квітку і зайнятися розмовою з дитиною, якій вже надокучила мамина мовчанка. Мамині знайомі Ромчика ні трохи не цікавили, бо — ніде правди діти — він навіть не помітив їх. Аж по кількох хвилинах Віра оглянулася позад себе, на доріжку. Побачила, як Оксана з тріумфальною усмішкою прикрашувала волосся синьою квіткою,

а сердитий та понурий Степан здіймав репяхи із заболочених «пумпів».

Скоро Віра з хлопчиком опинилися на малій соняшній галявині посеред лісу, яку добре знали. Не одне пополудне провели вони там, де був спокій та тиша — чого так дуже бракувало у таборі. В осені тиша була ще більша, бо не чути було пташиного щебету, такого голосного літом. Птахи покинули альпійські ліси, шукаючи вічного літа у якомусь далекому вирію. Залишилися вивірки, безкрилі реалісти, що не вірили у вирій, тільки у запас харчів на зиму. Вони перескакували безшелесно з галузки на галузку і не нарушували тиші галявини, що була схожа на тишу у церкві. Якийсь набожний настрій був у ній і соняшне проміння продиралося крізь кольорове листя дерев, ніби крізь вітражі на церковних вікнах. Віра виняла книжку, яку принесла зі собою, з надією, що зможе зосередитися на читанні. Ромчик почав розглядатися за грибами, як це завжди робили дорослі у лісі.

Незважаючи на спокій, Віра не могла сьогодні читати, як заміряла. Перечитавши одну чи дві сторінки, мусила відложити книжку, бо її думки раз-у-раз поверталися до Оксани та Степана.

Була майже певною, що вони не побралися. Тому її давній страх, що це подружжя буде недібраним, виявився безпотрібним. Сама доля подбала, щоб їх розлучити. Цікаво, чи Оксана жаліє за Степаном, чи може рада такому звороті...

Прибіг Ромчик похвалитися мамі, якого великого гриба він знайшов і нитка Віриних думок перервалася. А коли хлопчина знову побіг бавитися, вона не продовжувала своїх думок про Степана та Оксану, тільки чомусь згадала сьогоднішнього пацієнта — Ворону. Немов живий стояв він перед

нею — високий, дуже вродливий і не менш само-
впевнений. Все ж таки він помітно збентежився,
коли їх погляди зустрілися. Його збентежені чорні
очі, що знову дивилися на Вору, були для неї, як
подвійний вхід до якоїсь зовсім темної, проте дивно
знайомої печери. Вона знала, що в печері захова-
ний шматок її минулого, якийсь давно забутий епі-
зод, мабуть ще з дитинства. Та було там надто
темно, щоб його пригадати.

Втім Віра усвідомила собі, що вже вдруге,
почавши думати про Оксану, закінчує думками про
Ворону. Її дивували ці мимовільні перескоки, яких
єдиним логічним виясненням могла бути пов'яза-
ність у часі. Зустріч з Вороною трапилася того
самого дня, коли вона дістала листа від Оксани.
Одне й друге було для неї несподіванкою, різниця
у часі між одною а другою подією (бо в одно-
манітному таборовому житті навіть такі дрібні речі
стають подіями) була всього кілька годин. Одне
враження забулося за друге, тому забулюються
теж думки. Хіба нічого іншого не може в'язати
Оксану і цього магістра-спекулянта, — двоє людей,
з яких напевно жодне не знає про існування друго-
го.

V.

Враз Ромчик вигукнув радісно і побіг стеж-
кою до дороги. За хвилину повернувся не сам, але
з другим хлопчиком, своїм ровесником, якого дер-
жав за руку. Вслід за дітьми на стежці появилася
товста жінка. Вона тручала перед собою возик
з немовлям і зупинилася, щоб віддихатися. По-
бачивши Віру, присіла біля неї, як біля доброї
знайомої, хоч Віра знала її тільки з виду. Та
фаміліярність між таборовиками належала до час-
тих явищ, до яких хоч-не-хоч треба було звикати.

Жінка була ще молода, вся червона та задихана від ходи. Навіть недалеко дорога втомила її, бо була вона, як багато інших молодих матерів у таборі, надто товста. Жінки з малими дітьми були звільнені від всякої праці та проводили час здебільша сидючи — на вишиванні та розмовах. Харчі діставали готовими і їх одноманітність, — головню хліб та каші — чимало причинялися до нездорової опасистости.

Ще не віддихавшись якслід, жінка почала розмову. Вона зраділа, що є з ким поділитися новинками, яких тільки що наслухалася, стоячи у черзі. Зрештою новини були для неї єдиною винагородою за двогодинне стояння під дверми магазину з одягом. Жіночі сукенки, що їх жертвували для обідраних діпісток американки зі своєї минулорічної гардероби, не підходили їй розміром. Та вона й не дуже турбувалася тим, бо для дітей таки вдалося дещо захопити, а новин то вже наслухалася неабияких. Черги були живими таборовими газетами з якнайдокладнішою хронікою всіх подій, навіть нецензурних. Само собою, що в цих усно переданих відомостях було чимало пересади. Деякі новини були таки від початку до кінця видумані, але не інакше діється у друкованій пресі.

Довго переповідала жінка найновіші сплітки — про родинні та сусідські непорозуміння, про крадіжки цукру чи масла з магазинів, про несподівану появу першого чоловіка якоїсь жінки, що вже встигла вдруге заміж вийти, про близький виїзд до Америки перших щасливців та багато інших історій. Час до часу, не перериваючи оповідання, вона кидала поглядом на хлопчиків, зайнятих забавою, або на немовля, що спокійно спало у возику.

Вірі скоро надокучило слухати про людей, які її ні трохи не цікавили. Була б дуже радо покинула балакучу співрозмовницю та пішла глибше у ліс. Та не зробила цього тому, що Ромчик так радів товариством до забави. Тому зрезигновано сиділа на поваленому дереві й неухважно слухала довгого потоку слів. Свій брак заінтересування намагалася закрити притакуванням із висловами здивування на переміну.

Враз дитина у возику заворушилася та ажпхенькала вголос. Жінка, що навіть розповідаючи новини, була чуйною на кожний рух немовляти, нахилилася над возиком. Почала колисати розплакану дитину, при тому приговорювала:

— Спи ще, спи, моє золотко, щоб і мама мала трохи спокою. — Коли ж заколисала дитину, звернулася до Віри: — Я цієї ночі дуже мало спала. Співмешканці сварилися аж до ранку, трюхи до бійки не дійшло. —

— Хто ж це ваші співмешканці? — поспитала Віра з робленим зацікавленням, бо насправді це було їй зовсім байдуже. Та жінка щиро здивувалася, що хтось може цього не знати.

— Та ж Лижай, ті, що мають крамницю у підвалі нашого бараку. —

— О, вже знаю, це той крамар оселедцями. —

— Той самий. Я думала, що ви мусите його знати, бо він часто хвалиться своєю освітою і завжди згадує, що з вами до гімназії ходив. —

— А як довго ходив, не говорить? — запитала з насмішкою Віра, але жінка простодушно заперечила, не відчувши іронії. Справа була в тому, що Лижай справді ходив із Вірою до гімназії, але тільки в двох чи трьох нижчих класах. Потім

його прізвище зникло зі списку учнів, він же сам зник із Віриної пам'яті, доки не впізнав її в таборі. Від тоді при кожній нагоді згадував їх спільне навчання в гімназії, забуваючи при тому такі маловажні подробиці, як кляси.

Жінка вела далі: — І вона, Лижасва, всім говорить, яка вчена! Думала навіть на університет записатися, але годі було від женихів обігнатися, тому такою молодою заміж пішла. Виходить, що обоє вчені, та як полаються, то гірше шевців за стіною. Найголосніші сварки бувають завжди після відвідин магістра Ворони... —

Жінка зробила павзу, щоб віддихнути, а Віра, вчувши прізвище Ворони, почала прислуховуватися із справжнім, непідробленим зацікавленням. Без сумніву той самий Ворона, що вранці втік зі ждальні, навіть титул той самий — магістер.

Передихнувши, жінка говорила далі: — Він інколи заходить до Лижая, бо мають якісь спільні інтереси. Як почнуть розмовляти, то сотки і тисячі їм весь час на язиках. Я не дуже там прислуховуюся, але Лижасва не пропустить ні одного слова, ні одної цифри. Слухає уважніше, ніж проповіді у церкві, а при тому вдивляється у Ворону, ніби у святий образ. А тільки що він відійде, то вона зараз до чоловіка з докорами: «чи бачиш, які інтереси люди роблять! І що ти зі своїми оселедцями? Хіба ж не міг би і ти торгувати пеніциліною чи будь-чим більш аристократичним, ніж твої смердячі оселедці?» Лижай виправдується, що і з оселедців має добрий дохід, що у нього у кишені більш грошей, ніж у любого доктора, та вона не перестає докоряти, що Ворона буди багатший. А до того — який він гарний із себе, які у нього товсті перстені на пальцях, які тонкі манери, мов у якого

графа. Тут вже обов'язково сварка починається, нераз і до бійки доходить. А для мене це — невиспана ніч. На щастя діти вже привикли до криків, все одно сплять, тільки я не можу. —

Дитина у возику знову розплакалася, мабуть зголодніла. Треба було повертати до табору, бо і сонце вже скотилося низько і пора була ставати у чергу за вечерею.

Віра йшла з чоловіком та дитиною до кухні. Вони мусили переходити повз крамницю Лижая, якої єдиною реклямою був запах вуджених оселедців. Була це успішна рекляма і крамниця завжди була виповнена покупцями. Віра згадала свою сподівану гостю та неспеченого пирога, тому вступила до крамниці купити оселедця. І ще щось іншого спрямувало її кроки до підвалу — не зовсім усвідомлене бажання розпитати Лижая про Вороноу. Цей магістер якось дивно та незрозуміло з'єднався у її голові з Оксаною і, думаючи про відвідини Оксани, вона водночас думала про нього.

Крамниця була вийнятковно порожня, мабуть тому, що був це час видачі вечері. З цього скористала Віра і, купивши оселедця, поспитала крамаря чи він знайомий з Вороною.

— Очевидно, що так, — відповів Лижай і в його словах задзвеніла виразна нотка гордості з того знайомства, — ми маємо деякі спільні інтереси. Зрештою його всі купці знають. —

— А то чому? — здивувалася Віра.

— Бо він найпроворніший між нами, — вияснивав крамар, — без пересади кажу вам, пані доктор, що це найбагатший діпіст на всі три зони. Навіть я дід у порівнанні з ним. І власне цього не хоче мені вибачити моя жінка — закінчив він ду-

же сумно, бо мабуть згадав нічну сварку, про яку Вірі вже було відомо.

— А який він влативо магістер? — спитала Віра вже на відході.

— Знаєте, пані доктор, між нами, інтелігенцією, сказавши, я не вірю у цей його титул. Можливо, що має матуру, бо не дурний хлопчисько, але на магістра він таки за спритний. Люди з університетськими дипломами завжди трохи дурні... я хотів сказати — незарадні... не всі, очевидно... — крамар трохи розгубився, бо подумав, що Віра може образитися. Та вона тільки засміялася без тіні образи і признала йому рацію, бо і сама так думала. Тільки не цінила життєвого сприту аж так високо, як цинив його крамар.

Коли Віра була вже на дверях, із темного кута крамниці вмшався до розмови ще один голос. Вона у першій хвилині перелякалася, бо крім Лижая не бачила більш нікого. Та напруживши зір, помітила захованого між бочками крамаревого спільника. А що і він заговорив про Ворону, вона зупинилася на порозі крамниці та цікаво слухала.

— Пане Лижай, що це ви говорити про матуру Ворони? — голос був сердитий, наче б його власник недолюблював магістра, — я знаю найкраще, як це було з його матурою. В одному таборі в Австрії, де я жив попередньо, відкрили минулого року матуральні курси. Оцей ваш Ворона підплатив якогось бідного студента, щоб ходив за нього на курси та здав матуру під його прізвисьцем. А що табор був свіжозаснований і мешканці ще себе мало знали, це вдалося. Ворона, діставши матуральне свідоцтво на своє прізвисьце, записався на унівеський університет. Кажуть, що на виклади не ходить, бо все одно не багато зрозумів би, але на-

зиває себе магістром. Зрештою, до цього має ще одну причину... — оповідач на хвилину перервав оповідання, щоб закурити, а Вірі чомусь похололо біля серця. Закуривши, вів далі свою цікаву історію:

— Я часто буваю у Мюнхені у торговельних справах. Там живе Ворона, його там знають і розказували мені, що він залицяється до одної дуже вченої дівчини, майже докторки. Через це йому так залежить на цьому, щоб його називали магістром. У Мюнхені говорять, що вже скоро його вінчання має бути. —

Віра вийшла з крамниці та пішла до кухні, де чоловік з Ромчиком вже застояли чергу. Дорогою думала, яка це вчена дівчина хоче такого недовченого чоловіка. Хіба якась німкеня зі страху, щоб не залишитися старою панною. Відомо ж, що по війні у Німеччині небагато кандидатів до подружжя! Тому німкені так радо виходять заміж за чужинців, на яких ще зовсім недавно дивилися з погордою.

Та десь у глибині думок Віра знала, що ця дівчина не німкеня. Вона навіть знала, хто ця дівчина, але її знання було неословлене. Ніяк не зміла б сказати цього вголос, чи оформити у свідому думку.

VI.

У неділю по обіді Віра зі своєю гостею Оксаною вийшли поза табір, щоб десь на безлюдді свобідно поготорити. Знайшли таке місце над річкою між густими кущами, що засланяли їх від цікавих людських очей та вух. З ними йшов Ромчик, але слухач його віку не був для них перешкодою. Зрештою він не проявляв зацікавлення їхньою ро-

змовою — чи так їм тільки здавалося — лише кидав камінчики у воду.

Віра розглядала Оксану у повному соняшному освітленні і добачала у ній великі зміни. Все ж таки різниця між теперішньою Оксаною, а тою, що залишилася у її уяві, видалася їй меншою сьогодні, ніж учора. Вчора, вийшовши на станцію зустрічати гостю, вона зразу без жодних труднощів розпізнала її. Оксану годі було переочити. Як колись на університеті, так і тепер, вона звертала на себе увагу небуденною красою та елегантною появою. Сьогодні це ще більше кидалося у вічі, бо контраст був більший. Гурт людей на станції складався головню з діпівців різних національностей, бідно зодягнених, обладованих незугарними клунками, а то й мішками.

Все ж таки Оксана змінилася! Вірі, коли вона віталася вчора з давньою подругою, важко було злучити в одну цілість Оксану, яку бачила своїми очима й Оксану, яку бачила в уяві. Щось бунтувалося проти думки, що це одна й та сама людина — про що, зрештою, не могло бути сумніву. Не легко було б назвати, що саме змінилося, бо кожна риса обличчя залишилася та сама, не змінилася краска очей чи волосся. Але ті самі очі дивилися якось інакше, ті самі риси обличчя уклалися в інший вираз і це робило Оксану відмінною, наче б іншою людиною. Зникла привітна усмішка м'яких наївних уст, біля них появилася якась тверда та вперта складка. І голос змінився, затратив колишню дитячу розпещеність, став твердим, навіть трохи шорстким.

Та в міру того, як проходили години, Віра щораз більше освоювалася зі зміною своєї давньої подруги. А коли прокинулася в неділю вранці і по-

бачила Оксану, яка залишилася у них на ніч, вдруге, сприйняла її вигляд, як щось samozрозуміле, вже без внутрішнього протесту. Навіть папіроска, яку теперішня Оксана курила одну за одною, (чого ніколи не робила тамта давня Оксана) перестала дивувати.

Ось вони посідали на великих каменюках над річкою і Віра з великою цікавістю вичікувала Оксаниних слів. Надіялася, що тут, на самоті Оксана почне розказувати про себе та про Степана — писала ж у листі, що приїде порадитися у важній справі. Віра була майже певною, що ця важна справа в'яжеться зі Степаном. Бо хіба не могла Оксана викинути цілковито з пам'яті людини, з якою вже от-от мала йти під вінець. Хоч вчора могло видаватися, що Степан для Оксани вже не існує, ні одним словом не згадала його впродовж вечора. Зате багато та жваво оповідала про інших товаришів зі студій, яких доля була їй відома. Про тих, що не знала, вишитувала Віри. Все ж таки Віра весь час мала враження, що ця позірно безжурна, навіть дотепна розмова про інших, маскує набагато поважніші думки про власні справи. Причини такої поведінки були зрозумілі. Перш за все Оксана напевно в'язалася Андрієм, якого бачила вперше. Потім — жили вони у спільній кімнаті, де кожній розмові могли (навіть мусили, хоча б і не хотіли) прислуховуватися співмешканці, заховані поза тонкими перегородками з військових покривал. Не знаючи їх, треба бути дуже обережним, чого доброго можна на яку Степанову тітку натрапити. Одним словом — обставини не були підхожі до інтимних звірювань і напевно тому Оксана так мало про себе розказувала. Згадала тільки, що на еміграції вона зовсім сама, без жодної рідні і що записалася на унівський університет, щоб врешті ді-

стати диплом. Живе у Мюнхені, на приватному мешканні, яке вдалося їй дістати завдяки знайомству з одною впливовою людиною. Хто ця людина — не сказала і Віра не допитувала.

Якусь хвилину вони сиділи мовчки, заслухавні у шум річки. Віра дивилася на могутній зарис Карвенделя, а Оксана чомусь пильно приглядалася Ромчикові. Потім запалила папіроску і почала говорити. Вже у перших її словах звучало багато неукриваного розчарування життям.

— Дивлюся на твого хлопчика і думаю, що я набагато гірше у житті вийшла, ніж ти. Ти маєш диплом, чоловіка, дитину, а я все ще і студентка і панна. Не буду робити таємниці, що й одне й друге мені вже щиро набридло. Я не з тої породи жінок, які створені до наукової чи фахової кар'єри і яким байдуже, повиходять заміж чи ні. Мене змалечку виховували у переконанні, що справжнім змістом життя жінки може бути тільки родина, — або життя є порожнім, без змісту. Впродовж довгих років моя мама солідно вкладала мені в голову таку життєву філософію, з додатком, що з моєю красою я не мушу виходити заміж за першого ліпшого. Треба розглянутися за людиною на становищі, найкраще за лікарем чи адвокатом. Ти ж знаєш мрію всіх галицьких мамців — віддати доню за доктора — бо це означає вигідне життя, суспільну позицію і все решта, що буцім то робить жінок щасливими. Хіба ж не так було у нас до війни? —

Віра притакнула з переконанням. Практичний галицький підхід до подружжя був їй добре відомий, хоч ніколи не приманливий. Власне тому вона колись скептично дивилася на заручини Оксани зі Степаном. Їй видавалося, що якраз Оксана йшла тоді шляхом, який сьогодні засуджує. Щоб

поставити справу ясно, а головне, щоб врешті дізнатися про долю Степана, Віра сказала:

— Було в нас так, як ти говориш. Але згадай, що і ти мала бути тою щасливою докторовою. Я навіть думала, що ти вже є нею, доки не одержала твого листа. Як це сталося, що ви розійшлися зі Степаном, чи по волі, чи по неволі? —

— Е, по волі, по неволі, — подратовано кивнула рукою Оксана, — нема Степана і нема ні волі ні неволі. З тим, кого нема, неможливо ні зійтися ні розійтися. Власне у тому моє лихо! —

— Що це значить — нема? Чи його вже справді на світі немає, чи тільки ти не знаєш, де він? —

— Нічого не знаю. Якби я знала, що його немає між живими, — так що ж? Переплакала б і була би свобідною. А так ні сюди ні туди! Багато вісток наслухалася я про нього від різних знайомих і незнайомих людей. Та все це разом нічого не вияснює, бо одна вістка суперечить другій. Згідно з одними інформаціями — він попав у німецький полон, бо мабуть знаєш, що служив у Червоній армії. Згідно з іншими — утікав з війська і його большевики розстріляли. Ще від когось чула я, що повернувся щасливо з війни до Львова, працює у шпиталі, навіть мав одружитися. Чи можна вірити цим вісткам і котрій — не знаю. Часто допитую про нього у Червоному Хресті, у Комітеті та ніде нічого не знають. Що далі, тим більше нестерпною стає для мене ця ситуація. Та ж роки йдуть, всі знайомі вже подружені, вже й дітей до школи посилати збираються, а я все жду того, кого мабуть ніколи не діждуся. Вже і нервів не вистачає, і бояться, що не віднайдеться, і боятись, що віднайдеться... —

Оксана урвала у половині речення, погасила недокурок папіроски об камінь і зараз же запалила другу. Та вже не докінчувала розпочатої фрази, тільки завзято курила. Віра здогадувалася, що невисказані слова мали звучати «боятися, що віднайдеться, коли вже буде пізно».

Хвилину панувала напружена мовчанка. Щоб внести трохи відпруження у настрій, Віра заговорила про що іншого:

— Чи не забагато ти куриш, Оксано? Це ж нездорово! —

Відповідь Оксани звучала шорстко: — І ти на моєму місці не курила б менше. Хіба не знаєш, що всі старі панни курять? —

— До старої панни тобі ще далеко! —

— Краще не обманюймо себе. Сама знаєш, що тридцятка вже зовсім близько. Точно сім років тому мало бути моє вінчання зі Степаном. Сім років в'яже мене свідомість, що я заручена, тобто не-свобідна. І хоч багато разів я вже казала собі, що це справжня глупота почуватися зв'язаною із людиною, якої вже може на світі немає, або давно одружений із іншою, то — не зважаючи на всі мої постанови забути ці заручини — щось мені говорить, радше наказує, що моїм обов'язком є ждати Степана і що він таки приїде. Вдень вже вирішу остаточно махнути рукою на минуле, забути колишні заручини, а вночі буджуся вся у паніці, що Степан вже десь близько й от-от з'явиться у мене. —

— Ти повинна б радіти такою думкою, а не впадати у паніку — завважила Віра.

— Так, я знаю, що я повинна б радіти, але не можу. Я можу тільки боятися його приїзду і всіх отих питань, що тоді стали б переді мною. Водночас я боюся зробити будьяке рішення без по-

розуміння з ним. Тому я не маю спокою і почуваюся, наче б я чимсь провинилася, хоч розум говорить мені, що за свої почування ми не можемо відповідати. Не ми керуємо ними, тільки вони нами! Зміни почувань приходять незалежно від наших бажань, до того — у мене і зміни немає, бо ж я Степана ніколи не любила... —

Такий зворот розмови здивував Віру і вона перебила Оксані словами:

— Тепер ти говориш мені, що ти його ніколи не любила. Та згадай, що якби не вибух війни, то ти вже давно була б його дружиною. Чому ж ти раніше не питала себе, чи любиш його і чи бажавш собі цього подружжя? — Віра вже починала сердитися, бо їй було ніяково за Степана, який вірив, що Оксана його любить.

— Хіба ж я думала тоді так, як сьогодні, — говорила, ніби виправдувалася Оксана, — я ж тоді дивилася на світ та на подружжя очима моєї мами, а її погляди ти знаєш. Зрештою я не сумніваюся, що вона бажала мені добра — згідно зі своїм розумінням. Сама в житті досить набідувалася, залишившись вдовою, то ж не диво, що щастя для своєї одиначки бачила у подружжі з людиною на доброму становищі, матеріально забезпеченою. А я — признаюся — мала багато задоволення, коли спостерігала заздрісні погляди інших дівчат та їх мамів, а горді погляди моєї мами і всіх тіток, коли я заручилася зі Степаном. Всі кривні уважали заручини з доктором найбільшим досягненням для дівчини. Все це підлещувало моєму самолюбству і я радо показувалася з ним у товаристві. Та сам на сам якось не завжди мали ми про що говорити. Ціле щастя, що мама не залишала нам багато нагоди до самоти — засміялася Оксана

та у її сміху не було нічого веселого. Навпаки, можна було вичути чимало гіркоти.

— Це правда, що Степан вмів говорити тільки на медичні теми, — potwierдила Віра, — але не забувай, що любов настроює одних говірково, інших мовчазливо. Степан належав до тих інших, що не вміють говорити про свої почування. Та хіба признаєш, що він був залюблений у тебе, хоч ти, як кажеш, не любила його. —

— Тоді я вірила, що він залюблений, хоч сьогодні я ледви чи могла б назвати його почування справжнім коханням. Сьогодні в мене інше уявлення про кохання, — говорила Оксана і вперше за час розмови усмішка прояснила її обличчя, — зрештою сама знаєш, що не кожний спроможний до справжньої любови. Степан ніколи романтиком не був. Сказавши правду він був залюбленим у книжку та науку, он що! —

Віра мовчки, в думці, потакувала Оксані, яка вела далі, вже м'якшим тоном. — Це правда, що він щиро захопився мною під час нашої першої зустрічі, на одній студентській вечірці. Я того вечора особливо добре виглядала і прекрасно бавилася. Була я у тій блакитній сукні, яку пошила мені мама, бо не вистачило грошей на кравчиню. Пізніше Степан нераз говорив мені, що побачивши тоді мене, він вперше у житті завважив, що на світі є не тільки книжки, але й гарні дівчата. Досі не звертав на дівчат уваги, хіба на таких, як ти, з якими міг говорити на медичні теми. Та це що іншого! А на мене задивився він на вечірці тому, що я видалася йому подібною до якоїсь його тітки чи маминої кузинки, яку він бачив тільки на знімці і яка мала бути небуденною красунею. До того мабуть такою дивачкою, як він, бо врешті вступила у монастир. Та не це важне, факт, що він захопив-

ся мною і бавився зі мною до кінця вечірки. Моя мама, що також була на заставі у буфеті, пильно спостерігала, з ким я бавлюся та про кожного розвідувала — хто він. Коли дізналася, що Степан вже кінчає медицину, запросила його на обід на найближчу неділю, потім на наступну, бо — як постійно говорила — залізо треба кувати, поки гаряче. Була вона прекрасна господиня і неабияка дипломатка. Коли Степанові посмакувало щонебудь при обіді, зараз запевняла, що то я варила чи пекла, мене ж штовхала під столом, щоб мовчала. Бідний Степан так наївно вірив їй — що з мене буде добра господиня, що я залюблена у нього, тільки соромлюся це виявити, як кожна скромна та добре вихована панночка. Мене ж знову переконувала, яке щастя він для мене, взявши до уваги, що я не багата, а лікарі з правила шукають дівчат з посагом — наприклад нафтярок з Дрогобича або власничок кам'яниць у Львові. Та повертаючи до його почувань, я думаю, що він вирішив одружитися зі мною зразу, без надуми, захопившись моєю красою та всіми тими прикметами, що їх так щедро додавала мені мама. Раз вирішив, вже більше ніколи не передумував свого вибору, ані не аналізував своїх почувань. Був щасливий, що вибір уже зроблений і що він може весь час та думки віддати медицині. Це завжди було у нього на першому місці, а я на другому. Не інакше мало б бути і по шлюбі.

— Ти трохи за гостро його судиш. Властиво це іншого порядку речі — родина, — наука і не обов'язково їх протиставляти. Я, наприклад, вірю, що Степан був би дуже добрим чоловіком, вірним, недрібничковим...

— У його льояльність до жінки та родини я ані трохи не сумніваюся, — перебила Оксана,

— та хіба ж це все. Це добре у старшому віці, коли вже хочеться спокою, не хвилювань. До того віку я ще не дійшла! Вже навіть тоді, коли я була дуже молодою, без жодного життєвого досвіду, нареченою Степана, мені здавалося, що залюблений чоловік повинен трохи інакше поводитися. Повинен менше думати про науку, а більше про дівчину. Та моя мама переконувала мене, що власне така солідна, зрівноважена любов є гарантією щасливого подружжя. Тоді я вірила їй, сьогодні вже не могла б. Зате сьогодні я могла б повірити Степановій мамі — що я не для нього, а він не для мене. Може він коли розказував тобі, як дуже незадоволеною була його мама з наших заручин. Знелюбила мене від першого погляду — та Степан був упертий. Тепер я починаю її розуміти — вона відчула материнським почуттям мою неохоту до подружжя з її сином, мій брак любови для нього. —

Оксана знову запалила папіроску, Богзна котру ліком. Хвилину помовчавши, вела далі:

— Все ж таки причиною, що ми не побралися, не була моя неохота до подружжя, тільки вибух війни. Хоч це факт, про який не може бути сумніву, проте почування провини супроти Степана чомусь не покидає мене. Ти може будеш сміятися з того, що зараз почувеш, бо мені самій видається воно недоречним у денному світлі. Але в ночі — а ті самотні ночі такі довгі — коли я не сплю, тільки думаю і думаю, чи краще сказати, коли мені саме думається, завжди про те саме, я інколи додумуюсь до абсурдів. І тоді мені здається, що це моя провина, що війна вибухла і що вибухла вона лише тому, що я у глибині душі бажала якоїсь катастрофи, щоб стала перешкодою для нашого вінчання. Ніколи я про це не згадува-

ла мамі чи будькому, зрештою це бажання не було навіть оформлене у свідому думку, але воно було. Воно нуртувало у мені, як підземна вода, про яку ніхто не знає, та вона своє робить. Мабуть що нічого іншого, тільки те неусвідомлене бажання пігнало мене перед війною на захід, в гості до тітки, якої я майже не знала. А може воно не було так, може це лише тепер мені так видається, тому, що я надто часто це передумую. Вже й набридло постійно про те саме думати, коли ж саме думається! Та тоді, коли я при від'їзді прощалася зі Степаном, я щиро вірила, що повернуся і що ми таки повинчаємося. Не так склалося, як думалося! —

Оксана перервала оповідання і сиділа задумана, з похиленою головою. По хвилині мовчанки поглянула на Віру допитливим поглядом.

— Скажи правду, чи це все, що я тільки що наговорила, звучить, як одна велика нісенітниця? Зрештою, хоч не скажеш, я сама знаю, що верзу дурниці. Нехай це буде доказом, як оця неясна ситуація впливає мені на нерви. —

Вона затиснула руки у п'ястуки і з досадою гримала одним п'ястком об другий. При тому мовчала і цим разом її мовчанка тривала досить довго. А що й Віра не поспішала з відповіддю, між ними зависла тиша, виповнена невисловленими думками та шумом води. Невисловлені думки були сумні, але річка шуміла щось кращого, заспокійливого. Оксана перша схопила мову річки, запалила папіроску та почала вслухуватися у шум хвиль. Вираз її обличчя змяк, вся постать відпружилася, хоч не змінила позиції. Віра також почала прислухатися до шуму води і їй видалося, що у ньому чути ритм чийсь ходи — чоловічих кроків. Та кругом не було ні живої душі. Втім на Оксани-

них устах розквітла легенька усмішка. За її спиною Віра помітила не зовсім виразну постать якогось чоловіка. Його голова була низько похилена, обличчя у нього не було, тільки глибока тінь під темним волоссям. Оксанина тепла усмішка була, без сумніву, привітом для нього.

— Хто він? — поспитала Віра.

Оксана стрепенулася і поглянула на подругу, ніби прокинувшись зі сну.

— Чому ти питаєш? Хто говорив тобі про нього? —

— Ніхто не говорив. Питаю і все! —

— Дивно, що питаєш у моменті, коли я і без питання збиралася тобі про нього розказати. Якраз я думала про нього, тільки не знала від чого почати. Але твоє питання дозволяє мені поставити справу ясно, без зайвого вступу. Ото ж залюбився у мені один магістер і доконче хоче, щоб ми якнайскоріш побралися. —

Постать за Оксаною повиразнішала, підвела голову, але риси її обличчя все ще були затоплені у глибокій тіні. Віра відчула, як в ній, десь з глибини, підноситься хвиля ворожости до цієї безобличної людини, що так самопевно стоїть біля Оксани на місці, на якому повинен би стояти Степан. Враз з тим її думки чомусь побігли до розмови у крамниці і вона сказала:

— Будь дуже обережною з магістрами, Оксано! —

Тоді Оксана, яка у тій хвилині виглядала не тільки відпруженою, але навіть задоволеною, весело поспитала:

— Чому це якраз із магістрами треба бути обережною? —

Та як могла Віра вияснити Оксані, чому вона сказала якраз про магістрів. Сталось це очевидно тому, що магістер Ворона заплутався у її думки, як птах у сітку. Та не так легко вияснити це посторонній людині, треба б оповідати цілу історію. І Віра почала говорити поволі, ніби з трудом добираючи слова:

— Я властиво мала на думці не магістрів, але взагалі... Ти знаєш, що сьогодні треба бути дуже обережним... Всі знаємо, скільки на еміграції людей з невідомим минулим. Не один, ніби неодружений, залишив вдома жінку та дітей, а магістерськими чи інженерськими титулами користується кожний, хто захоче. Тому краще не поспішай, а зразу добре про все розвідай! —

— Знаю зовсім певно, що він не одружений. Що до освіти, то сам мені признався, що диплому не має, але студював економію і всі титулюють його магістром. Закінчити не встиг, бо за Польщі був арештований, як багато наших студентів, потім вибухла війна і студій не було. Зрештою я сьогодні вже не прив'язую жодної ваги до дипломів чи титулів, навпаки, шкодую, що колись думала інакше. Та це вже пропало! Правда, прізвище у нього не надзвичайне, але до кожного прізвища можна звикнути. Називається він Ворона, магістер Осип Ворона! —

Постать за Оксаниною спиною дістала обличчя і підвела голову. Чорні очі глянули на Віру без збентеження, зате з тріумфом, рука у перстнях струсила папіроску, що була Оксаниною папіроскою.

Віра мовчки похилила голову, а коли по хвилині підвела її та поглянула на Оксану, постать зникла. Властиво Оксаніні слова чомусь не здиву-

вали Віри так, як можна було очікувати. Навпаки, вона мала враження, що вже давно про це знала, тільки не вміла сказати. Оксана оповідала даліше:

— Він інколи буває у вашому таборі. Цього вимагають його торговельні справи, бо попри студії він торгує пеніциліною та ще дечим. Хто, зрештою, сьогодні цього не робить! Тільки не кожному так добре йде, бо Осип має вроджений хист до торгівлі. Він мав зайти до тебе у п'ятницю, повідомити про мій приїзд, бо я не була певна, чи ти дістала листа. На жаль, не зайшов, бо часу не вистачало. Мені справді шкода, що ви не могли заізнатися. А може ти вже коли зустрічала його в таборі? —

Оксана говорила скоро, бадьоро, у її голосі переливалися нотки задоволення, може навіть гордості.

— Ніколи я його не бачила — сказала Віра свідому неправду. Та вона ніяк не могла признатися до зустрічі з Вороною у ждальні, бо тоді Оксана поставила б природне питання — яке враження залишилося від зустрічі. І треба було б даліше говорити неправду. Сказати ж правду... властиво правди Віра не знала. Її враження було зовсім суб'єктивне, а те, що чула у крамниці, не мусило бути правдою. Могло бути видумкою, або хоч перебільшенням. Зрештою Оксана не повірила б, вона справді залюблена у Ворону. Як виразно міняється її настрій, — коли говорить про Степана, стає сумна, пригноблена, а тільки згадала Ворону — мов не та стала, усміхнена, бадьора, майже щаслива.

Віра відчула, що їй треба щось сказати, що Оксана жде на її слова, на її пораду, бо за тим приїхала. Та не знала, що має сказати, не могла натрапити на відповідні слова, тому мовчала. Коли

мовчанка вже переходила межі пристойности, ситуацію виратував Ромчик. Хоч могло видаватися, що його ні трохи не інтересує розмова дорослих, він ловив вухом поодинокі фрази, а дитяча уява складала їх в образи зі світу казок. І враз він залишив недокінченою будову фортеці над річкою, прибіг до мами і сів їй на коліна.

— Мамо, але ти не оженишся з вороною, правда? —

Був виразно переляканий, бо змалку не любив ворон. Мама поцілувала його і запевнила, що не збирається женитися з вороною ані жодним іншим птахом. Всі вони почали сміятися і повставали, щоб повернутися до бараку. Вечоріло і з-над річки повіяло холодом. Треба було йти вечеряти, бо Оксана хотіла відїхати останнім потягом, хоч Віра запрошувала її залишитися довше.

Одне було очевидне — що відїде вона більш заспокоєною та веселішою, ніж приїхала. Вчас вечері вона свobodно жартувала з Андрієм і щиро сміялася з Ромчикових втручувань до розмови. Зате Віра була сумна. Її пригнобила думка, що той осоружний спекулянт став вибранцем Оксани і то вибранцем із любови. Зате Степан — як недвозначно виявилось сьогодні — був вибранцем тільки через практичні мамині міркування.

Останні години збігли швидко і коли Віра вийшла провести Оксану на станцію, була вже зоряна та холодна гірська ніч.

VII.

Віра стояла перед порожніми рейками. Хвиля людського гамору та руху, яку завжди зроджує приїзд потягу на станцію, перекотилася попри неї, не втягнувши її у свій вир, навіть не заторкнувши її вух чи зору. Вона стояла, прикована до місця протестом, якого не було кому висловити. Останні слова Оксани dokonче вимагали заперечення, та як можна було їх заперечити, коли Оксани вже не було. Ледви Віра відкрила уста, щоб запротестувати проти очевидної неправди, коли потяг переразливо засвистів та проковтнув її невисловлений протест. Зараз же кондуктор замкнув двері, за якими зникла Оксана з усмішкою та кивком руки. По хвилині за вікном вагону ще раз затріпотіли її пальчики, ніби крила білого метелика і мигнуло розяснене усмішкою обличчя. Перед Віриними очима у скорій черзі пересунулися вагони, вікна, в них чужі обличчя, чужі руки. За хвилину вже не було нічого, ні потягу, ні Оксани, ні громади людей перед рейками. Була лише Віра та ті слова, що злетівши з плятформи вагону, досі дзвеніли несправедливим докором у її вухах.

А були це зовсім прості та невинні слова. Тільки думка, яку вони висловлювали, була запереченням справжніх поглядів Віри.

— Ще раз дякую за гостину. Розмова з тобою допомогла мені більше, ніж думаєш. Бо коли ти, Степанова приятелька, не проти того, щоб я виходила заміж за іншого, то я справді не маю потреби робити собі докорів. —

Так сказала Оксана. І як могла вона додуматися до такого — що Віра не проти її подружжя з Вороною? Хіба ж брак голосного спротиву обов'язково означає згоду? Не протестувала Віра го-

лосно, бо була переконана, що справа вже перерішена, що її слова пішли б на марне. І ще тому, що в неї не було жодної підстави твердити, що Степан живий і неodrужений. Зрештою Оксана навіть не питала поради, тільки розказувала про себе. Розказувала зовсім щиро, не приховуючи браку почування до Степана й неохоти до подружжя з ним. А про свої почування до Ворони не потребувала говорити, бо хіба сліпий не відчитав би їх з її обличчя. Як воно змінилося, коли згадала того «магістра». —

Такі думки товпилися у Віриній голові, хоч потяг уже загубився між лісами. Залишився тільки ритмічний стукіт — ворона... ворона... ворона... Це слово держало Віру біля рейок, замкнувши там її у крузі одних і тих самих думок, переповнених гарячим протестом. Аж коли вухо перестало схоплювати ритм потягу, внутрішній протест почав утрачати свою гостроту. Тоді вона помітила, що стоїть самотньою там, де недавно стояла поміж людьми. Не знала, як довго це тривало й аж коли вийшла на дорогу і побачила у невеликій віддалі гурт скитальців, зрозуміла, що це не було довго. Приспішила ходи, щоб дігнати гурт, а холод гірської ночі до решти вистуджував її гарячий протест. До того зорі на небі, численні та далекі, настроювали до безпристрасних рефлексій. У їх світлі перед Вірою чітко зарисувалася нова Оксана, відмінна від колишньої не тільки зовнішністю. Вона мусила стати іншою, бо на сцені життя не було вже ні місця ні потреби на її давню ролью. Як наречена Степана вона могла тільки сидіти за лаштунками та ждати, коли її знову покличуть на сцену. А не було заперуки, чи покличуть взагалі. Тому вона вибрала для себе іншу ролью, що, мабуть, їй більш підходить, ніж попередня. Зате ця нова роль вимагає

цілковитого розриву з минулим — а це не легко зробити. Минуле волочиться за нею, як ланцюг, що обмежує свободу рухів. Розірвати той ланцюг могла б Оксана тільки за згодою Степана на розірвання заручин. Та Степана немає, ото ж їй треба було знайти когось, щоб бодай символічно його заступив. Для цього вона вибрала Віру, Степанову приятельку, щоб її згода заступила символічно Степанову згоду на подружжя з іншим. Фактично Оксана не приїздила шукати поради — як писала у листі, вона приїхала шукати підтвердження свого, вже зробленого вибору. Опанована власним бажанням, вчула те, що хотіла вчути, бачила те, що хотіла бачити. Хіба не так діють люди завжди, зокрема у справах одруження — залишаються глухими і сліпими на все, що суперечить їх бажанням. Тому Оксана зрозуміла по своєму мовчанку Віри і відїхала заспокоєна.

Та чи це постійний спокій — питала себе Віра. Хіба ж минуле не поверне до неї знову, щоб її наново втягнути у крутіж сумнівів та докорів сумління? Чи ж можлива цілковита втеча від минулого? А якщо доля не буде їй сприяти у втечі і завтра перехрестить її дорогу з дорогою Степана. Може він справді живе...

Так... так... так... — відгомін чиягось «так» виповнив Вірину голову. Звідки йшов голос, що давав відгомін, вона не знала. Але він відвернув її думки від Оксани, спрямувавши їх на Степана. Степан живе, напевно живе... щось уперто твердило, та замість сподіваної радості ці слова викликали у неї біль. Був це якийсь дивний, особливий біль, якого вона не могла зльокалізувати, не зважаючи на докладне знання анатомії. Боліло десь поза нею.

Віра зупинилася на дорозі і повела кругом очима у пошукуванні джерела того особливого болю. Її погляд зупинився на темному масиві Карвенделю, що могутнів на зоряному небі, як неублаганість долі. Там, у його зубчастому зарисі, гніздився біль її думки про Степана.

Вона знову приспішила ходи, бо завважила, що віддаль між нею і гуртом таборовиків попереду наче збільшилася. У тіні дерев при дорозі добачила якусь пару в обіймах, яка напевно не добачала ні її ні інших прохожих. За деревами простягнулося мале альпійське містечко. Теплі світла у вікнах його чепурних домиків були контрастом до холодного сніва безпристрасних зір на небі.

За кожним із тих теплих світел стоїть якась жінка — думала Віра. У цьому затишному світлі горить її найістотніше бажання — власної родини. Холодна самота лякає жіночі душі. Тому й Оксана, перелякана, щоб їй на долю не випала самотність, вхопилася за простягнену руку і відчувається щасливою, що не мусить ходити самотньою між попарованими людьми. Всі її почування та вчинки підпорядковані одній думці — щоб не йти крізь життя самотньою...

— Ви самотні, пані? Дозвольте, що підемо вдвох! —

Віра здригнулася від несподіванки. Біля неї, наче б із-під світу, виросла силуетка самотнього поета. Розпізнавши, хто це, вона зраділа несподіваним товариством. А він радів нагодою до розмови і зараз же почав видобувати на верх свої думки з глибини самотньої душі, ніби із якоїсь бездонної криниці. Там вони товпилися, здушені власним надміром та переповнені пристрастями, що були темною водою тої криниці. Видіставшись на свободу,

на широкий світ, поетові думки розпружувалися, росли і скоро виповнили собою весь простір під зоряним небом. На Вірині думки про Оксану та Степана не залишилося місця і вони втікли кудись далеко, поза Карвендель. Тоді на небо зійшов місяць і в його сяйві поетові думки над їх головами стали Україною. А під їх ногами була дорога до табору ДіПі. Попри дорогу бігли залізничні рейки, за ними чорнів ліс. Рейками їхав срібний відсвіт місяця та віз ностальгю, у темному лісі причаїлося невідоме скитальче майбутнє. Та воно не лякало їх, бо над ними у сяйві місяця радісно мерехтіла Україна. І хоч той місяць був щербатий, то у ньому була обітниця повні.

БОРОНА

I.

Підчас своєї гостини у Віри Оксана пообіцяла частіше її відвідувати. Мюнхен не за горами, до того вона щиро жаліла, що Віра незнайома з Вороною і хотіла якнайскоріше їх зазнайомити. Їй бажалося почути Вірину думку про цього магістра, що так нетерпляче виживав її остаточної згоди на вінчання. А що він часто бував у таборі у своїх справах, Оксана плянувала приїхати разом з ним при найближчій нагоді і вдвійку відвідати Віру.

Ніяково було Вірі відмовлятися від цих відвідин, хоч насправді вона не бажала їх. Не тільки не бажала, навіть трохи боялася. Кожна згадка про Ворону викликала у ній ворожість до нього і вона не була певною, чи потрапить замаскувати при зустрічі свої почування. Якщо Оксана помітить — а була Оксана бистрим спостерігачем — треба буде дати їй якесь вияснення, можливо, що треба буде згадати про розмову у крамниці. До того невідомо, як поводитиметься Ворона, чомусь то він втік від неї зі ждальні.

Із такими думками Віра ждала заповіджених відвідин. Ждати приходилося їй довго. Минали дні за днями, тижні за тижнями, а Оксана не приїздила, ні сама, ні з Вороною. Не було також жодної вістки від неї, навіть листа — хоч би тільки на пару рядків — не написала. Віра зразу дивувалася, потім занепокоїлася, написала до Оксани, але відповіді не одержала. Попросту відїхала і наче б слід за нею замело.

Не лишалося нічого іншого, як забути всю цю історію. І справді, коли час від Оксаниних від-

відин треба вже було числити на місяці, Віра перестала очікувати вісток із Мюнхену і щораз рідше згадувала давню подругу. Якби не Ворона, якого інколи бачила у таборі, була б може і цілковито її забула.

Виглядало, що магістер Ворона не такий вже рідкий гість у таборі. Віра навіть дивувалася сама собі, що вона досі якось не помітила між таборовиками цього елеганта, що тепер так часто впадав їй у вічі. При кожній зустрічі він, якщо вспів доглянути її здалеку, зараз же завертав у бічну вуличку, або заходив у двері крайнього бараку. Якщо ж уже не було часу на утечу і вони мусіли пройти одне повз одного, він завжди дивився кудись у бік. На обличчі у нього можна було помітити збентеження, може і страх, заховані, та не зовсім, під маскою байдужности. Віра також намагалася робити байдужу міну та заховати під нею сердитість, яку викликала у ній вже сама поява цієї людини.

Після кожної зустрічі вона застановлялася над двома речами: звідкіля вона знає цього магістра і чому він її сердить? Ні на перше ні на друге питання не могла — на жаль — знайти задовільної відповіді. Зате була певна, що одне і друге тісно пов'язане між собою — тобто причина її ворожости до цієї людини коріниться десь у минулому, де і була їхня зустріч. Зрештою, і сьогодні було досить підстав, щоб на нього сердитися. Він же ж здобув собі прихильність Оксани, яка фактично була нареченою Степана, Віриного приятеля. До того був спекулянт! Та ні одне ні друге не було справжньою причиною Віриних неприязних почувань — хіба, що збільшувало їх. Справжня причина була у тому призабутому — цього Віра була певною. Тому вона напружувала

свою пам'ять, намагаючися пригадати забуте — але це їй не вдавалося. Тільки збентежений погляд чорних очей, обличчя, що могло бути навіть аристократичним, якби не вираз на ньому, тільки рух руки, прибраної перстнями — миготіли знайомими та зовсім відірваними образами-враженнями у тому просторі, куди відходить все пережите. Неможливо було прикріпити ці образи до якогось визначеного періоду у житті чи до якоїсь званої місцевости.

Для Ворони їх колишнє знайомство напевно не було таким загадковим, як для неї. Віра була певна, що він її зразу пізнав, побачивши на порозі ждальні. І, без сумніву, має підстави боятися, щоб його не впізнали, тому уникає її. З тої причини він напевно впливає на Оксану, щоб не шукала зустрічі з нею. Знає, що така зустріч могла б його дорого коштувати.

Впродовж осені Віра часто мала нагоду бачити Ворону у таборі. Тому враження, яке викликала зустріч з часом почало слабнути. Вправді неприхильність до нього залишилася, але це почування затратило попередню гостроту. Сам Ворона наче б збуденнів у її очах і вже невеликого зусилля було їй потрібно, щоб пройти повз нього з байдужим виразом обличчя. Оксани перестала очікувати і і рідко згадувала її. Доля Оксани стала мало цікавою.

Таборове життя само собою викликувало своєрідне збайдужіння у своїх мешканців. Зокрема це відчувалося взимку, що була найприкрішою порою року для таборовиків. А власне прийшов час, коли погідна альпійська осінь перемінилася у гостру та засніжену гірську зиму. Не можна сказати, щоб зима в Альпах не мала своєї краси.

Маєстат вкритих снігом верхів, мабуть, дорівнював красою мальовничій осені. Але для мешканців табору зима означала у першу чергу постійне перебування у спільних кімнатах. Годі ж було сидіти у лісі або над річкою, коли все вкрили глибокі сніги. Зрештою багато таборовиків не мало відповідного зимового одягу чи взуття і вже це примушувало їх проводити час у бараках, де все ж таки було тепло і затишно. Постійне перебування у спільних кімнатах надокучало людям і настроювало їх вороже одних до одних. Непорозуміння через дрібниці траплялися дуже часто і переходили у великі сварки та довгі гніви. Нерозлучні приятелі ставали ворогами, а різні особисті та родинні тасмниці, позвірювані у час приязні, робилися загально відомими. Черги в кухні та магазинах були прекрасною нагодою до поширювання різноманітних історій. Зрештою, якби не цікаві балачки, ці черги мабуть стали б нестерпним лихом для людей, засуджених на убоге змістом таборове життя.

Невигоди колективного життя найдошкульніше відчували мами малих дітей. Діти, змушені пересиджувати цілими днями у тісних кімнатах, вередували та виладовували свою енергію у голосних забавах — хованки попід ліжка та столи чи лапанки поза спинами дорослих. У старших боліли голови від постійного дитячого гамору та стуко-ту. Вони вимагали від матерів, щоб заспокоїти дітей, бо годі книжку почитати чи листа написати у безперервному гаморі. Та мамам ніколи не вдавалося заспокоїти дітей довше, ніж на кілька хвилин. Тоді знову починалися забави, — ще голосніші. Коли ж дітям рішуче забороняли бавитися, то замість криків та сміхів, по кімнатах розходився їхній голосний плач, а спокою все одно не було. До того від постійних завважень та докорів не

тільки діти, але й матері, ставали роздратованими, а загальна атмосфера що раз важчою.

Такі обставини мимоволі притуплювали Вірине зацікавлення долею Оксани. У неї часто боліла голова і всі бажання зводилися до одного — мати власний закуток, де б можна заховатися від постійного товариства співмешканців, постійних чужих поглядів, де б не треба було бути примусовим слухачем чужих нецікавих розмов. Тому вони обоє, тобто Віра й Андрій, не переставали надокучати мешканцевому референтові домаганнями осібної кімнати. Він завжди обіцяв їм, що це зробить, як тільки звільниться котрась мала кімната. Та коли таке траплялося, забував свою обіцянку і давав кімнату кому іншому.

Теж праця у шпиталі зимою втомляла Віру більше, ніж літом. Зима збільшила кількість пацієнтів, збільшивши число захворінь, зокрема між дітьми. Мешканеві відносини дуже сприяли поширюванні різних дитячих інфекцій. Між дорослими було багато хворіб на нервовому тлі, яким також сприяло колективне життя та непевність завтрашнього дня. Цій останній категорії хворих не легко було допомагати, бо для цього треба було б змінити ненормальні життєві обставини. Жоден лікар не міг зробити цього, хоч кожного дня мусив вислухати багато скарг на спільні кімнати та одноманітні харчі.

Аж одного понурого безсоняшного дня, коли все виглядало особливо сірим та безнадійним, увійшов у хату Андрій з проясненим радістю обличчям. Він повернув із Богзна котрих із черги відвідин мешканевого референта з радісною вісткою, що їм призначено осібну маленьку кімнатку. У руках у нього була цидулка, що підтверджувала веселу новину таборовою печаткою та півштубацьким підписом референта.

Кімнатка була мала та тісна. Її простір не був більший від кляптя спільної кімнати, де вони жили досі. Але скільки радості було в тому, щоб мати стіни з твердого матеріалу, не з акустичних військових покривал. А яке це щастя власний ключ до дверей! До того — власне вікно і майже власний Карвендель за ним! Вони таки того дня перенесли своє убоге майно до нового мешкання під заздрісні погляди залишених у спільній кімнаті сусідів та під радісні вигукування Ромчика, що гордо провадив цілу громаду ровесників до своєї кімнати.

Радість, як і нещастя, звичайно ходять у парі. На другий день їх повідомлено, що вони одержали Кер-пакет від якогось невідомого добродія в Америці. Відібрати цього покета треба було в американській централі, що знаходилася у поблизькому місті. Хоч привезти його міг сам Андрій, вони на радощах вирішили поїхати за пакетом втрійку і так відзначити подвійну небуденну подію, що робила їх життя дрібку кращим. Це був перший Кер-пакет, якого вони дістали, але слава про ці пакети вже ходила між таборовиками і вони знали, що він збогатить на якийсь час убоге таборове харчування. Ще не привезли його, коли в кімнаті вже запахло справжньою кавою, солодощами для Ромчика, папіросками для Андрія.

II.

Другого дня небо вкрилося густими сірими хмарами. Вони ворожили ще більше снігів, ніж ті, якими доводилося бродити Вірі та Андрієві дорогою на станцію. Ромчика вони несли на зміну на руках, бо сніг, що сягав їм по коліна, йому сягав би по пояс, а місцями і по вуха. Та настрій у них

був бадьорій і йшли вони жваво, радіючи своїм малим щастям і зміною щоденного способу життя.

Натомість потяг затратив усю жвавість та нормальну швидкість і не їхав, а волочився поміж високими засипами снігу. До містечка, де видавали Кер-пакети, приїхав зі значним запізненням. Віра вже навіть жалкувала, що вибралися вони в дорогу у трьох з дитиною. Вона боялася, що з сірого неба почне знову скоро падати густий сніг і доїзд до їх гірської місцевини може стати неможливим. Тому вони вирішили не задержуватися довго в місті, тільки повернутися додому найближчим потягом, заки ще снігові замети відітнуть поворот. Найближчий потяг відходив за дві години. А що установка, де треба було відібрати Кер-пакет була досить далеко, Андрій вибрався туди одинцем. Віра з дитиною мали пройтися по місті та зустрітися з ним на станції.

Місто, відомий зимовий курорт, було повне американців у товаристві добре повдяганих німкенів. Розсміяні високі плятинові бльондинки з відкритими головами, у недбало накинутих хутрах, дуже вільно та задоволено почувалися у товаристві недавніх ворогів, як військових, так цивільних, як білих, так чорних. Про вищість своєї раси вони наче б ніколи не чули. Зате американська шоколяда так дуже їм засмакувала, що вже возили у возиках шоколядових немовлят. Тільки вийшовши на головну вулицю, Віра зустріла дві молоді красуні, обидві ясноволосі та синьокі, обидві з брунатними немовлятами у возиках. У цій мальовничій картині був виразний глум над тим, що ще зовсім недавно було святом для цих самих красунь.

Досить довго Віра з Ромчиком ходили вулицями, розглядаючи людей та вітрини. Все було інше, як в таборі, все було цікаве для дитини.

Хлопчик багато випитував, Віра пояснювала, аж обоє втомилися ходою і розмовою. На розі вулиці була каварня і туди вони вступили відпочити. Та не так легко було знайти вільний столик у переповненому людьми льокалі. Публіка у каварні була різноманітна, однак найбільше було молодих жінок того типу, що кидався у вічі на вулицях. Вони пили каву у товаристві американців або самотньо, вичікуючи такого товариства. Всі були добре повдягані, із сигарками у вимальованих устах. На ногах кожна з них мала прозорі найлонові панчішки, яких у Німеччині, без знаймств із американцями, годі було дістати. Німкені обкидали цікавими поглядами кожного, хто тільки входив до каварні. Під обстрілом цих поглядів Віра трохи ніяково почувалася у своїх унівських черевиках та плащі, який привезла ще з дому. Хоч колись був він елегантним, сьогодні був уже повитираний, ще й немодного крою. Обкинувши зором льокаль і не завваживши ніде порожнього столика, вона вже хотіла вийти. Втім побачила, що хтось киває до неї рукою з далекого кута каварні. Зараз же розпізнала Оксану, що сиділа самотньо та рухом руки запрошувала її до себе. Віра не далася довго просити, зрадівши не так вільним місцем, як несподіваною зустріччю. Ромчика ж втішила не так зустріч із Оксаною, яку він зразу впізнав, як велика кількість солодоців на столику перед нею. Зараз після привітання вона почала частувати цими ласощами і його і маму. Сама ж нічого не їла, тільки курила папіроску за папіроскою. На попільничці біля неї було вже чимало накармінованих недокурків. Одягнена була вона не менш елегантно від німкень при сусідних столиках, у хутрі та найлонах, ще й гарних чобітках. Та була неспокойна і розсіяно відповідала на Вірині за-

питання, раз-у-раз поглядаючи на двері. Придивлялася до кожного, хто входив до каварні, когось очевидно вичікуючи. Все таки Вірою щиро зраділа і говорила, перериваючи часто мову пильним розгляданням дверей.

— Яка ж я рада, що ти зайшла сюди. А то до нікого слова промовити, кругом самі незнайомі. Бже майже годину сиджу тут, жду самотою, різні думки до голови приходять. І знову не він... — ці останні слова відносилися до якогось високого чоловіка, який тільки що увійшов у двері, — і чого це він так запізнився, чи не трапилося що поганого? —

— На кого ти ждеш? — поспитала Віра і якийсь неприємний холодок пройняв її.

— На Осипа, а на кого ж би іншого? — відповіла здивована питанням Оксана.

— І боїшся, щоб яка німкеня не заманила його? — попробувала Віра жартом закрити немиле враження, яке викликали у неї ці слова, ще заки їх почула. Зараз доведеться зустрітися з Вороною! Вона поглянула на годинник — до від'їзду потягу було ще багато часу. Все ж подумала, що треба якнайскоріше відійти, коли тільки Ромчик наїється до схочу ласощів. Така нагода дитині не часто трапляється.

— Не боюся я жодної німкені, — відповідала Оксана з великою самовпевненістю, навіть гордістю, — ти, мабуть, не уявляєш собі, як дуже він залюблений у мене, коли так говориш. Можу бути спокійною, коли б і всі красуні цього світу хотіли відмовити його від мене. Але непокоять мене його інтереси, колись може нога поховзнутися. Він сміється, каже, що це все для мене робить, щоб мене золотом обсіпати! А мені вже й золото не-

миле, коли ось так зі страхом жду на нього. Та ось і він, слава Тобі, Господи! — щира радість задзвеніла в останніх Оксаниних словах. Вона підняла руку, щоб привернути на себе увагу Ворони.

Ворона стояв біля дверей та роздивлявся по каварні. Його погляд був бистрий, навіть трохи хижий. І в цілій його постаті було щось хижого — від чого віджила уся Вірина ворожість до нього. Та цим разом зустріч віч-на-віч була неминучою. Свідомість цього заставила Віру опанувати свої почування і ждати, навіть з цікавістю, яка буде його реакція, коли помітить її. Хіба ж не буде втікати з каварні?

По хвилині мандрівки погляд Ворони зупинився на столику, за яким сиділи вони троє. Зпоміж них він помітив Оксану, тільки Оксану і нікого більше. Тоді, в одній хвилині, його хижість ку дись ділася, погляд зм'як, обличчя прояснилося усмішкою. Поміж густо розставленими столиками годі було проходити скоро і ця довша хвилина, коли Ворона наближався до них, дала Вірі змогу цілковито опанувати свої почування.

Куди важче було зробити це магістрові-спекулянтові, бо він побачив Віру аж тоді, коли вже став біля них та поклав руку Оксані на плече. Його очі декілька разів здивовано закліпали, немов недовір'яли собі, потім на секунду замиготіло в них бажання втечі, врешті їх погляд розскочився іа всі сторони, немов кусні розбитої вази із темного скла. Водночас Віра почула звернені до себе слова Оксани:

— Дозволь, Віро, що представляю тобі мого нареченого. Магістер Осип Ворона, моя давня подруга, доктор Віра Щедрик — сказала вона трохи церемоніяльно, не минаючи дійсних чи недійсних титулів. Віра простягнула руку, а блідий Ворона,

дивлячися кудись у бік, щоб не зустрітися поглядом, мовчки нахилився та поцілував Віру в руку. Вслід за мамою витягнув свою ручку Ромчик. Збитий з пантелику Ворона поцілував також дитячу ручку. Всі почали сміятися і від цього напружена ситуація дещо відпружилася. Почалася банальна розмова, в якій жваву участь брав Ромчик, що вже не міг більше їсти. Він залюбки пописувався перед незнайомими, а мама цим разом не спинювала його, рада, що сама не мусить багато говорити. Ворона намагався сміятися з дитячих дотепів та виходило це у нього якось нещиро, штучно. Оксана раз-у-раз кидала неспокійні погляди на нареченого, бо завважила його збентеження і підозривала, що причиною є невдачі торговельного характеру. І коли Віра була зайнята розмовою з дитиною, поспитала пошепки нареченого, чи все гаразд. Він відповів, теж пошепки, що все у найкращому порядку. Оксана полегшено відітхнула і знову почала угощати Ромчика ласощами. Та він уже не міг більше їсти. Віра, поглянувши на годинник, встала, бо треба було йти на станцію. А коли хотіла попрощатися з Оксаною, та, несподівано для всіх заявила, що також поїде до табору.

— Я вже давно збираюся тебе відвідати, чому ж не зробити цього сьогодні, коли можеш погостити мене Кер-пакетом, — вияснювала своє бажання. Віра щиро запрошувала її в гостину, хоч знала, що відвідини Оксани не є у зв'язку з Кер-пакетом. Тільки поглянути на неї, зразу видно, що їй хіба пташиного молока бракує. Інакше й не могло бути з таким багатим та проворним нареченим!

Та у тій хвилині наречений не виглядав ні на проворного ні на багатого. Виглядав так дуже

зниковілим, що аж викликав співчуття. Пробирав протестувати проти Оксаниної забаганки, та вона й вухом не вела.

— Їду і все! — заявила тоном, що не допускав спротиву. Коли ж Ворона підвівся з крісла, щоб вийти разом з нею, задержала його рухом руки та рішучими словами:

— Нема потреби, щоб ти йшов з нами на станцію. Підемо самі, а завтра я повернуся до Мюнхену. Не забудь вийти на двірце, хоч ще не знаю, котрим потягом приїду. Тепер перекуси собі щось та заплати наш рахунок. До твого потягу ще багато часу. —

Віру дивував тон, яким Оксана говорила до нареченого — наче б наказувала йому. Дивував також брак протесту з його сторони. Він майже слухняно прийняв до відома Оксанині розпорядження, немов уже давно погодився з таким розподілом ролей у їх взаєминах. Покірний та слухняний Ворона не відповідав образіві, який мала Віра про нього. Тому вона з цікавістю, хоч мовчки, прислухалася розмові, чомусь згадавши Степана.

Вже треба було відходити і так вони зробили, залишивши за столиком незадоволеного, але зрезигнованого, Ворону. Від дверей Оксана оглянулася та кивнула йому рукою. Від цього насуплене обличчя нареченого частинно розхмарилося. А Віра помітила на Оксаниній руці широкий перстень з великим каменем. При рухах руки діамант кидав теплі та шляхетні блиски, що свідчили про його справжню вартість.

На дворі падав лапатий сніг. Вони пішли на станцію, куди скоро надійшов також Андрій. Був весь засніжений, з великим пакетом у руках. Оксана жартувала, що він виглядає, як св. Миколай

з подарунком для бідних скитальців. І весь час дорогою вона жартувала та сміялася, але Віра надто добре її знала, щоб не помітити якоїсь турботи під веселою маскою. Та таки справді зраділа Оксана тоді, коли дізналася, що вони в таборі вже живуть в окремії кімнаті.

— Зможемо свобідно поговорити — сказала задоволено.

III.

Довгий зимовий вечір по приїзді до табору зійшов їм дуже скоро на розпакуванні пакету та розмові з гостею. Все ж таки Оксана не сказала нічого особливого чи нового, що виправдувало б її приїзд. Всі вони були втомлені подорожжю, Ромчик заснув таки зараз по приїзді, а за його прикладом скоро пішли дорослі. Оксану примістили на запасовому полевому ліжку. Погасили світло, у хаті стало тихо і Віра почала засипляти з думкою, що Оксана мабуть таки приїхала без ніякої окремої мети, тільки відвідати їх. Втім вона вчула Оксанин шепіт:

— Віро, ти спиш? —

— Майже, але ще не зовсім. —

— А твій чоловік? —

— Заснув, як камінь. —

— То дуже добре. Послухай новини — Степан віднайшовся і їде сюди у розшуках за мною. —

Віра сіла на ліжку. Несподівана новина зразу відіграла її сонність. Вона засипала Оксану питаннями.

— Що ти говориш? Звідки знаєш? Чи це правда вістка? —

— Хіба ж не все одно звідки знаю, — відповіла Оксана, — а чи вістка правдива — не маю можливості перевірити. Може це тільки чиясь видумка та вона знову закаламутила мій спокій і поставила під сумнів мої рішення. Я знову стою перед питанням — що робити? —

— Найкраще підожди, нехай виясниться чи це правда. Якщо він справді десь близько, то не багато часу забере йому відшукати тебе. —

— Так, але я хочу зустріти його підготованою до остаточної розмови. Мені здається, що це таки не видумка. Я ж весь час відчувала, що він таки появиться. Мене гризе питання, що я маю йому сказати. Чому я мушу завжди наново вирішати? —

Оксана очевидячки хвилювалася, хоч намагалася задержати спокій. Також Віра була схвильована, може й не менше за Оксану. Вістка про поворот Степана, в яку зразу повірила, вивела її з рівноваги. Водночас віджила у ній ворожість до Ворони, що вже була значно змаліла, коли вони залишали його в каварні. Правду сказавши тоді Віра, вперше у житті, відчула до нього навіть дрібку симпатії, побачивши його таким зниковілим та безпорадним. Але в цій хвилині Ворона був тільки Степановим суперником. Тому вона заговорила подратовано, ніби докоряючи Оксані, хоч та скоріше заслуговувала на співчуття, ніж на докори.

— Що ж ти ще хочеш вирішувати, коли ти вже вирішила? Ти ж сама назвала при мені Ворону своїм нареченим. А цей перстень, що на твоєму пальці, з каменем, немов від жорен, хіба ж він не означає, що вже все вирішене? —

— Заручини це ще не шлюб. Перстень можу йому кожної хвилини віддати, не зважаючи на величину каменя. А зрештою — я заручилася з Оси-

пом, не зірвавши заручин зі Степаном. Так виходить, що я заручена з обидвома — заклала сама з себе Оксана. Був це гіркий та цинічний гумор людини, що потрапила у стан, з якого не може вийти, ані в якому не може бути.

Віра чомусь не могла співчувати Оксані так, як цього вимагала б хвилина. Її надто розхвилювала вістка про Степана і він видавався їй найбільше гідним співчуття з-поміж цих трьох людей, заплутаних у майже безнадійну ситуацію. Тому вона спитала з легкою іронією:

— Що ж каже твій Осип? —

Оксана ніби не звернула уваги на глумливий тон Віриного питання і щиро відповіла:

— Я ще з ним про це не говорила. Мабуть він уже щось чув, тільки думає, що я нічого не знаю. Чомусь в останніх днях доконче хоче, щоб ми приспішили реченець вінчання. Говорить, що часи непевні, що треба починати старання про виїзд і таке інше. Це потверджує моє переконання, що вістка про Степана правдива. —

— То чому тобі не приспішити вінчання. Будеш мати раз на завжди розв'язану пролему. Якщо б Степан приїхав, то це заощадить тобі розмови з ним. Покажеш йому метрику шлюбу і по всьому. —

Віра відчувала, що її тон не такий, який повинен би бути. Але якась гіркість була в ній. Мабуть свідомість власної безпорадності чи неспроможності знайти розв'язку, робила гіркими її думки, тим самим і слова. Все ж Оксана не сприняла її слів, як образи, лише вияснявала:

— Я готова кожної хвилини йти до церкви з Осипом, хоч би й сьогодні. Та на перешкоді моя власна дурна вдача. Не один жінку та дітей дома залишив, тут найшов другу і не робить собі доко-

рів, а мені щось не дозволяє вирішувати справу односторонньо. Мені здається, що це мій обов'язок ждати на Степана і що я повинна грати у відкриті карти — бо так чесніше.

Віра сиділа на ліжку і дивилася на вікно. «Степан приїжджає, Степан приїжджає» — пульсувала думка у її голові так сильно, що кімната зробилася для неї замалою, затісною. Хотілося бачити простір, зорі на небі, Карвендель за вікном, що вночі був ще могутнішим, ніж у день. Була певною, що вид Карвенделю заспокоїв би її і вона, сама заспокоєна, могла б розрадити Оксану. Та за вікном нічого не було видно, бо надворі падав густий сніг.

Віра, свідома, що не знайде слів розради для Оксани, сказала:

— Спім вже, Оксано! Як добре виспишся, то ранок принесе тобі нові, веселіші думки у голову. Хіба ж доля сама не розв'язує питань, які видаються людям без розв'язки? —

— Я не можу спати, — говорила Оксана, — і я дуже добре знаю, що ти думаєш, тільки не кажеш вголос. Ти думаєш, що Осип не вартий того, щоб я за нього заміж виходила і що Степан перевищує його й освітою й ідейністю, і характером і патріотизмом і всіма іншими умовними вартостями, якими ми звикли оцінювати людей. —

— Чому умовними? — спитала Віра, намагаючися не виявити свого збентеження. А вона дуже ніяково почувалася, коли слухала власних, старанно закриваних думок з Оксаних уст.

— Чому питаєш? Поглянь відкритими очима кругом себе, а будеш знати чому! Проводиш дні у шпиталі, ночі за плечима чоловіка, а життя не знаєш. Я досить близько тих речей, знаю краще, ніж хто інший, скільки накривал з унівських ма-

газинів йде на чорний ринок в той час, коли не одна мати старими лахами дітей вкриває. Те саме діється з харчами, призначеними на дитячі приділи. А які гарні, патріотичні фрази на устах всіх завідувачів, референтів, які ж вони мученики за ідею! Але спекулянти — це вже люди іншого сорта. А яка фактична різниця — питаю. А якби ще хто всім тим патріотам у метрики шлюбу позаглядав! І нікого сумління не гризе, тільки я чомусь, мов дурна... — вона вмовкла. По хвилині здушене хлипання виповнило кімнату.

— Ах, Оксано, не будь дитиною. Уяви собі, скільки жінок сьогодні у Німеччині плачуть, бо нема за кого заміж виходити, а ти плачеш, бо маєш двох до вибору. Кожна інша на твоєму місці скакала б з радощів. —

Оксана засміялася крізь сльози, потім знову заплакала і так довший час то сміялася то плакала напереміну. Врешті трохи заспокоїлася, закурила папіроску і почала говорити:

— Я знаю, що тобі Осип не подобається. Ти не доцінюєш його тому, що мало знаєш. Для тебе він спекулянт і все! —

Віра пробувала протестувати, але її протест, будучи без переконання, не виходив переконливо. Зрештою Оксана майже не звертала уваги на те, що Віра говорила, тільки зробила рух рукою «не перебивай мені» і казала далі:

— Ти не уявляєш собі, який він справді добрий для мене, як щиро заопікувався мною від першої хвилини нашого знайомства, скільки допоміг мені. Врешті ти з родиною і не знаєш, що це значить бути зовсім самотньою у наших обставинах, поміж самими чужими, не мати ні мами, ні тітки, ні сестри, ні брата, навіть жодної приятельки. Та ж не можеш жити виключно наукою і тим

скувим унівським приділом, що перейшов уже через пів десятка рук, а кожний щось для себе щипнув. Навіть, якщо б голод не докучав мені, то хіба це все у нашому віці? І любови хочеться, а вже більш залюбленого у мені чоловіка, ніж Осип, я напевно не знайшла б, хоча б цілий світ сходила. Для мене це важніше ніж диплом, чи суспільна позиція. Хіба ж у наш час так вже важко дівчині здобути власний університетський диплом чи будь-яку, навіть високу, позицію, щоб не мусила розраховувати на становище чоловіка. Може інших це приманює, мене ні. Я волю чоловіка без високої позиції, але, щоб я знала, що я на першому місці у його житті. Зі Степаном мало бути якраз навпаки — фах на першому, а я на другому місці. Зрештою про Степана не потребую тобі говорити, сама його добре знаєш! —

— Але ж це зовсім що іншого. Це інший тип людини, в нього інші обов'язки. З цього не виходить, що він неспроможний любити жінки чи родини. Ти надто гостро його судиш! —

— Все це я вже чула від тебе. Зі становища приятельки маєш рацію, але я для нього не була приятелькою, тільки нареченою. Власне тому я не можу дивитися на нього твоїми очима. Зате моя мама вповні погодилася б з тобою, бо і вона мені завжди те саме говорила. —

Оксана вмовкла і на хвилину задумалася, згадуючи в думках маму. Потім сказала:

— Не знаю, де моя мама тепер і яка її доля. Та знаю, що якби вона була тут, то моє питання було б безапеляційно вирішене — Степан і крапка. Склалося так, що можу вирішувати свою долю сама. Не тільки можу, але й мушу. І яке ж воно важке для мене оце вирішування, не зважаючи на мій ясний, не один раз передуманий погляд на ці

справи. Коли б людина могла жити тільки поглядами! —

Оксанин голос задрижав і здавалося, що вона знову розплачеться. Щоб не дозволити на довшу мовчанку, Віра запитала:

— Коли і як ти запізналася з Осипом. Я й досі не знаю про це.

Причиною такого питання не була цікавість, тільки бажання заспокоїти Оксану. Віра вже встигла заобсервувати, що розмова про Ворону завжди впливає заспокійливо на Оксану, так як згадки про Степана її дратують та викликають лихий настрій.

І справді Оксана зраділа цим питанням. Запалила папіроску і почала розказувати.

IV.

Розказувала Оксана докладно, з усіми подобицями, які солідно задержала у пам'яті.

— Запізналися ми скоро після закінчення війни, як тільки УНРА почала організувати табори для залишенців. Я зголосилася до одного з таборів, не маючи куди інди дітися. Приїхала зовсім сама, без жодних знайомств з управою чи впливовими людьми і мене примістили у якійсь великій перелюдненій кімнаті. Було там ще одне вільне місце до снання у найвищому ряді триповерхових ліжок. Я не мала вибору і погодилася там жити чи спати. Зрештою пізніше, коли відкрили унрівський університет у Мюнхені і я записалася на студії, це місце виявилось дуже догідним. Було воно близько лямпи під стелею і було мені ясно читати. Не так легко було вчитися у постійному гаморі спільної кімнати, де і малих дітей не бракувало. Я напихала вати у вуха, перев'язувала голову хустиною і кувала. Треба було мені доробити

трохи хемії, щоб мене прийняли на вищий рік. Ото ж, коли я так пильно вчилася, трапилося одного разу, що до табору приїхав мандрівний театр. Очевидно зробився рух і всі мешканці нашої кімнати пішли на виставу. І я мала велику охоту йти, манила мене сцена, зміна вражень та в останній хвилині подумала, що цей вечір стане для мене рідкою нагодою вчитися на самоті. Було це вже близько терміну моїх іспитів і я таки не пішла. Властиво, коли тепер це передумую, то я певна, що не тільки бажання вчитися затримало мене у кімнаті, було ще в мене якесь передчуття, — ніби я ждала когось — та було воно зовсім невиразне. Головним була таки наука. Зрештою, це не так важне! У всякому разі я залишилася сама в кімнаті. Видряпалася на своє горище, відчинила хемію і так зосередилася на ній, що й забула, де я. В кімнаті було холодно, тому я загорнулася у військове покривало, яким у ночі вкривалася. Читаючи, гризла сухий окрасць хліба, — все, що було у мене до їдження. В той час я постійно ходила напів голодна. Враз хтось застукав у двері, відчинив їх і сказав «Добрий вечір». Я не хотіла переривати науки і не відповідала, хоч той баритон видався мені дуже приємним. А коли він повторив свій привіт вдруге, я поглянула вниз. У дверях стояв високий та чорнявий незнайомий. Запитав про когось, якогось Лижая чи що подібного. Я сказала, що він напевно помилився, бо людини з таким прізвиськом у цій кімнаті немає. На те він сказав «Яка щаслива помилка» і не відходив, стояв на дверях і дивився на мене захопленим поглядом. Я поспитала, чому він уважає свою помилку щасливою. Відповів, що вона дає йому нагоду запізнатися із чарівною дівчиною. Мені трохи ніяково стало, бо я не могла думати про себе у тій хвилині.

як про чарівну, — була я перемерзла, голодна, загорнена у сіре покривало. Та враз з тим якось дуже весело на душі зробилося, якась радість зазвеніла у мені, чи може тільки передчуття радості. Тоді він представився, сказав, що теж студіює і ми трохи поговорили. Коли ж помітив біля мене сухий окраєць хліба, то аж жажнувся. Сказав, що просто не може дивитися, щоб така гарна і вчена дівчина не мала що кращого їсти. Зараз же відчинив свою шкіряну торбу та почав витягати з неї різні кекси та консерви. Мені аж слинка потекла, та все ж таки я сказала йому, що у мене, на жаль, не має грошей щонебудь купити, хіба схоче замінити будьщо за папіроски, які нам давали на приділ, бо тоді я ще не курила. Він щиро обурився, сказав, що не продає ні не міняє, тільки хоче мене погостити. Такій спокусі годі було оператися, я зійшла з горища, підігріла чай на плитці у сусідки і ми в двох дещо перекусили. Він скоро попросився, мовляв не тому, що хотів відійти, але щоб поговору не було та попросив дозволу мене знову відвідати. Хотів залишити мені все, що мав у течці, але я рішуче відмовила. Зрештою він не настоював, взагалі його поведінка була надзвичайно коректна, без тіні нахабности. А коли вже відійшов, я знайшла коробку кексів на моєму ліжку. Якось непомітно положив там її, мабуть тоді, коли я гріла чай. І які вони смачні мені видавалися тоді! —

Оксана зворушено усміхнулася до милого спомину. Потім продовжувала оповідання:

— Такою була наша перша зустріч. Вже багато пізніше, коли ми краще зазнайомилися, він розказав мені, що побачивши мене вперше під стелею, зачитану у книжку, подумав собі «або вона або ніхто!» А треба тобі знати, що він вже не одну симпатію мав, бо він таки подобається дівчатам.

Не одна була б за нього без надуми заміж пішла та він не спішився. Досі жодна не захопила його, я перша, і не тільки зовнішнім виглядом, як колись Степана, але й інтелігенцією, освітою. Оповідав мені, що ще з хлопячих літ мріяв про одруження з дуже вченою дівчиною. І коли побачив мене, зачитану у товсту книгу, не міг відірвати очей від мене, ніби побачив живою власну мрію. —

Віра слухала й виразно уявляла собі обставини тої першої зустрічі. В уявленому образі було щось дивно знайомого, щось з її власних переживань, невизначених часом чи місцем. А Ворона..., так, власне Ворона, не хто інший підходив до цього образу.

Не було сумніву, що Оксана залюбки переповідала всі деталі першого знайомства. У її голосі звучала радість від повторного переживання милих моментів. І говорила:

— Від тої хвилини він заопікувався мною. Робив це зовсім безінтересовно і якраз це мене найбільше зворушило. Не міг мати жодних надій, бо я зразу поставила справу ясно. При найближчих відвідинах сказала йому, що я заручена, тільки мій наречений десь пропав. —

— А що він на це? — зацікавилася Віра.

— Побажав щиро Степанові, щоб ніколи не віднайшовся. Я знаю, що це негарно, але це тільки тому, що він так дуже залюблений у мені. Справжня любов робить чоловіків жорстокими у відношенні до своїх суперників. —

Оксана значно заспокоїлася власним оповіданням. Водночас втомилася, тому сказала: — Вже час нам спати, бо тобі треба завтра вранці до праці йти. Чи чуєш, як надворі вітер гуде? —

Вітер справді гудів. За вікном не було нічо-

го, тільки густа, біла занавіса снігу, що падав і падав.

Вони замовкли і скоро почали засипляти. Віра засипляла з образом першої Оксаниної зустрічі з Вороною. Оксана — десь високо, зачитана у товсту книжку. Ворона, дивно гарний, вдивляється у неї захопленими очима.

Скоро все розплилося, залишилися тільки блискучі чорні очі, задивлені таки в неї, у Віру. Та це її не дивувало, бо у сні нічого не дивує. Гудів, шумів вітер, шуміло дерево, багато дерев... ворони... Ворона...

V.

Вранці Віра прокинулася набагато раніше, ніж звичайно. Пробудив її небувалий о тій порі рух на коридорі. До вух долітали чоловічі кроки, накази бльокового, дитячі плачі та роздратовані жіночі голоси. Було ще зовсім темно, але вже можна було відчутти близький ранок. Щоб зорієнтуватися в часі, Віра тихенько встала з ліжка і з годинником у руці підійшла до вікна. Світла не хотіла світити, щоб не розбудити зі сну своєї гості чи когось із домашніх. Всі вони ще спали тим найсолодшим ранковим сном.

З-зовні вікно було обліплене снігом і тільки малий клапоть шиби залишився прозорим. Через нього глянула Віра на світ, як він виглядає по вчорашній сніговії. Та світу не побачила, бо його не було. Був тільки сніг, — всюди, на всьому і замість усього.

Погляд за вікно вияснив їй причину ранньої метушні на коридорі. Це бльоковий збирав людей, щоб ішли відкидати сніг, бо інакше годі буде з бараку вийти. Віра підійшла до дверей і тихенько відкривши їх, поглянула, що робиться за ними. По

кімнатах вже світилося і довгі ясні смуги падали на коридор з-поза нещільно позамиканих дверей. З кімнат виходили чоловіки у зимових одягах і сходили вниз, здебільша мовчки. Зате жінки не жаліли голосних нарікань та завважень на адресу бльокового, що розбудив їм дітей зі сну. Та він не звертав уваги на жіночі протести, тільки стукав до тих чи інших дверей та голосно закликав чоловіків до поспіху. Віра знала, що до їх кімнати не застукають. До принагідних робіт у таборі кликали тільки тих, що не мали постійного заняття. Тому вона знову лягла у ліжко й уявляла собі розчарування Оксани, коли та прокинеться вранці і побачить, що поворот до Мюнхену неможливий. Щоб дістатися на станцію треба буде брести глибокими снігами і чого доброго застрягнути посеред них або збитися з дороги. Мабуть і потяг сьогодні не доїде до їхньої заметеної снігами гірської місцевини. А завтра... те завтра ще далеко, ще буде час подумати. Сьогодні ще можна проспастися!

Віра знову заснула коротким та дуже приємним сном, коли всі турботи, свої і чужі, покрив радісно пухкий білий сніг. Тільки десь далеко дзвонили мільодійно дзвіночки на кінській упряжі та блистіли роземіяні дитячі очі і зуби.

Коли вона прокинулася вдруге, у звичному часі, спав уже лише Ромчик. Андрій не тільки встав, але й пішов за сніданком. Про це поінформував Віру порожній гачок на стіні, на якому вони вішали бляшанку на каву. Оксана була ще в ліжку, та вже не спала. Курила папіроску і дивилася мелянхолійно у вікно.

— Мабуть я продовжу свою гостину у тебе, якщо не викинеш мене, — сказала до Віри, — поглянь тільки, що діється за вікном! —

— Я вже бачила, — відповіла Віра, — сьогодні ти ніяк не зможеш від'їхати. Ото ж спи собі, хоч і до полудня, а я розбуджу Ромчика, щоб відвести його до садочку. Сніг уже напевно прокинули! —

— Не буди його, — запротестувала Оксана, — нехай раз виспитья, скільки вдасться. Коли ж прокинеться, я заопікуюся ним. Він вже знає мене і напевно не перелякається. А мені потрібно трохи практики з дітьми, наразі з чужими, заки ще будуть свої. Маю надію, що наше подружжя не буде бездітним. —

Віра не питала, кого Оксана має на думці у подружніх плянах. Не мала часу на розмови, бо треба було збиратися до праці. Зрештою відповідь на це питання, навіть невисловлене, була виразно виписана на Оксаниному обличчі. Можна було її дослухатися і в Оксаниному голосі. У виразі обличчя було щось вперте, тверде, у трішки захриплого голосі була якась рішучість. В одному і другому було прізвище «Ворона, Осип Ворона».

Нерішеної, повної сумнівів Оксани з попередньої ночі вже не було. Можна б думати, що заснула одна Оксана, а прокинулася друга, інша, як та, що плакала вчора ввечері. Здогади, сумніви, докори совісти — одним словом все, що в'язалося з поняттям «Степан», існувало тільки у нічній темряві. Тоді воно обсідало та гризло її, ніби рій комарів відкрите тіло. Та відходила ніч і все те втрачало свою силу. При соняшному світлі воно ставало нереальним, бо і сам Степан не був реальним, існував тільки у спогадах та здогадах. Дійсністю про нього було одне — його немає. А в білому денному світлі мали значення тільки дійсні речі. Осип був дійсністю — близький, доторкаємий, залюблений. А подружжя зі Степаном могло бути тільки дале-

кою можливістю, або лише фікцією. Хто знає, скільки правди у тому, що він близько. Неодна вістка про нього виявилася фальшивою.

Так думала Оксана, дивлячися у вікно. Якось легко і самі собою укладалися її думки у такий логічний ланцюг, коли вона прокинулася цього зимового ранку. На білому снігу, що закрив собою світ, власні проблеми видавалися їй ясними та нескладними. Власну поведінку попередньої ночі вона тепер розглядала, як дещо істеричну, надто перечулену. Пощо ж мучити себе безпотрібними ваганнями, створювати у власній уяві ускладнення, яких фактично немає, як фактично нема Степана. Чи ж не краще устійнити дату вінчання і раз на все закінчити цю довгу історію! Яка шкода, що сьогодні не можна поїхати до Мюнхену, де Осип так нетерпляче виглядатиме її на станції. Зате завтра чи післязавтра, коли тільки вдасться виїхати із цих снігів, вона погодиться на найближчий реченець шлюбу з ним.

Може непотрібно було їхати до табору, Осип був такий незадоволений — докоряла собі легко в думках Оксана. Та водночас була свідома, що мусила поїхати і що вчорашня розмова з Вірою, навіть її істеричний плач, таки допомогли їй. І цей глибокий сніг, що відтяв їй поворот до Осипа, все ж якось заспокійливо впливає на неї. Треба якнайшкорош звінчатися і все! — закінчила роздумування.

З такою постановою Оксана бадьоро вискочила з ліжка та накинула на себе Вірин халат, пошитий з військового покривала. До хати увійшов Андрій з кавою та хлібом і вони втрьох засіли до сніданку. Ромчик все ще смачно спав. Завдяки Кер-пакетові їх сніданок був багатший, ніж звичайно. Зате розмова була якась убога, ніби кожний

говорив одне, а думав друге. Ніхто з них не вимовив слова «Ворона», мов змовилися обминати його. Проте це слово було весь час з ними, хоч розмовляли вони тільки про сніг, замети та подібні речі. Було воно у рішучій складці біля Оксаниних уст і в мерехтінні дорогого каменя на її пальці. Грайливі, теплі відблиски діаманту контрастували з убогою обстановкою кімнати і пригадували, що світ куди кращий та багатший, ніж табори ДіПі. Блищали також очі власниці перстень та був це холодний блиск. Вона раз-у-раз поглядала за вікно, за яким білий сніговий килим не тільки покрив усю землю, але й глибоко заховав її минуле.

Вірі здавалося, що Оксана постаріла — навіть від часу їх останньої зустрічі. Та водночас вона покращала якоюсь іншою зрілою красою, дуже різною від своєї колишньої півдитячої вроди.

VI.

Сніг перестав падати і на другий день чийсь сани, повні пасажирів виїхали з табору на станцію, хоч не було певности, чи потяги вже ходять. Між пасажирами була й Оксана, якій так спішилося до Мюнхену. Від'їхала вона перед полуднем, а по обіді Віра раз-у-раз заглядала у вікно, вичікуючи повороту саней. Дочекалася — в таборову браму в'їхали ті самі сани, що відвезли Оксану, але впрожні. Це означало, що потяги вже ходять, Оксана від'їхала до Мюнхену і сьогодні Ворона не ждатиме надаремне на двірці, як ждав учора.

Після приїзду саней вже не було причини стояти при вікні, все ж Віра не спішилася відійти. Світ за вікном був куди кращий, ніж дрібні домашні обов'язки, що ждали її після закінчення південної праці у шпиталі. Була там маєстатична краса

вкритих снігом Альп і якийсь виїнятковий спокій, що спливав із засніжених верхів на ліси, на табір, на душу. Як далеко сягало око, всюди було біло і тихо. На білому тлі Карвендель видавався ще могутнішим, ніж у літі на зеленому. У його стіп дрімали ліси, вкриті товстими сніговими плахтами. Над ними дрімав час, простягнувшись під сірим безсоняшним небом. Тому Вірині думки могли легко, без перепон мандрувати по минулому і теперішньому водночас. Не зосереджуючися на нічому, вона думала про все нараз,

Із самотньої ялиці відірвалася чорна грудка. Над білим снігом, під сірим небом майнули розпростерті крила. Вірині думки зупинилися у своїй мандрівці і закружляли кругом когось, що виріс посеред їх дороги. Ворона... та не магістер Ворона, Оксанин наречений, тільки Ворона із давнього знайомства, з їх колишньої призабутої зустрічі. Та зустріч... Віра все ще не могла схопити її у виразному образі, але вона вже лоскотала свідомість своєю близькістю. Вже стояла на межі призабутого, поза останньою завісою, що розділяє забуте і відоме. Цю завісу треба прорвати думкою, напруженою, зосередженою думкою. Треба дуже інтензивно думати... ще хвилина і на білому снігу з'явиться призабутий образ.

Враз хтось енергійно застукав у двері. Віра зовсім механічно сказала «прошу, заходьте!» і дальше вдивлялася у сніг за вікном, де вже майже побачила себе і Ворону у колишній забутій зустрічі.

Рипнули двері, хтось увійшов у хату, став вітатися, вибачатися. Віра нерадо відвернулася від вікна. Біля дверей стояв магістер Ворона. Вона здивовано закліпала очима, немов бажала прогнати привид. Та він, — не привид, людина з крові

і кости, — обкинув проникливим поглядом всю кімнату, наче б когось чи чогось шукав і промовив:

— Бачу, що ви дуже здивовані моїм приїздом, пані доктор. Я це розумію, бо знаю, що ви не очікували мене. Я приїхав за Оксаною. Вчора весь день бігав на станцію у Мюнхені, хоч мені казали, що у вашу сторону потяги не ходять. Сьогодні вранці трапилася нагода приїхати до табору зі знайомими американцями, що зараз же вертають до Мюнхену і я хочу забрати Оксану. —

— Жаль, що ви запізнилися. З Оксаною ви, власне, розминулися, бо вона відїхала перед полуднем до Мюнхену. Сьогодні потяги вже ходять, ще їй трапилася нагода саньми на станцію поїхати. —

Обличчя Ворони спохмурніло від розчарування. А Віра вже вспіла обтрястися від попередніх думок та увійти у ролю господині. Вона звернулася до Ворони, як до гостя у своїй хаті:

— Чого ж це ми стоїмо. Сядте, прошу, відпочиньте, бо Оксани все одно не доженете. Вона буде у Мюнхені скоріше, ніж ви. Може нап'єтесь гарячого чаю з дороги? —

— Дякую, — сказав Ворона, але від порога не відходив, — у мене справді мало часу, бо американці спішаються з поворотом. І якже ж це погано склалося, що ми розминулися. Та годі було мені скоріше приїхати, бо дорога дуже погана. Оксана напевно хвилювалася через цю несподівану задержку. —

— Так, вона справді трохи хвилювалася, зате ми мали доволі часу, щоб наговоритися. А їй треба було цього! —

Щирі Вірині слова чомусь збентежили Ворону і він, розглядаючи пильно свої черевики на по-

трійних підшвах, вицідив крізь зуби не то питання, не то твердження.

— Так вона напевно розказувала вам багато про мене. —

Його приховуване збентеження, як і непевний, майже злодійський погляд, яким він крадкома обкинув при цих словах Віру, не оминули її уваги. Це він хоче вивідати, як багато я знаю про нього, — подумала вона, — а я властиво нічого не знаю. Була б вже знала багато, якби він своїм приходом не в пору, не перебив мені думок. Добре знав, коли прийти, хитрий спекулянт!

Віру враз обгорнула сердитість на нього і бажання чимсь дошкулити йому. Тому вона сказала:

— З Оксаною ми більше говорили про Степана, ніж про вас... та помітивши, як погано міняється його обличчя від цих слів, поспішила додати — це тому, що я її розпитувала про Степана. Це ж мій давній приятель і я інтересуюся ним більше, ніж вами, хіба розумієте. Страшенно жалію, що Степан пропав, мабуть уже ніколи не віднайдеться. —

— Не турбуйтеся, пані, ваш приятель уже віднайшовся, — прошипів Ворона і зараз же пожалів своїх слів, що якимось само собою вирвалися йому з уст. Та завернути їх уже не міг. Віра уся проясніла і почала допитувати:

— Чи справді віднайшовся? Якщо так, то ви мене дуже урадували! Хоч бери та цілуй вас за таку вістку! Та чи ви певні, що вона правдива, може це тільки вигадка! —

Вигляд Ворони ні трохи не заохочував до поцілунків, до яких Віра насправді і не спішилася. Його темне обличчя ще більш потемніло, в очах

світилася понура ворожнеча, коли він відповідав Вірі, що вся ясніла щирою радістю.

— На жаль я зовсім певний. Маю зв'язки з цілою Німеччиною і знаю, що він уже в аглійській зоні. —

Під баракком затрубіло авто. Ворона підійшов до вікна і хвилину стояв при ньому. Ця хвилина була значно довша, ніж потрібно, щоб виглянути у вікно. Коли ж відвернувся, видно було, що вже зумів опанувати розбурхані почування.

— Мої американці від'їжджають, мушу відійти. Ручки цілую і вибачаюся за несподівані відвідини. І дуже прохаю вас, не згадуйте Оксані про Степана. Вона нічого не знає і ця вістка напевно дуже розхвилювала б її. Чого доброго, могла б і захворіти. Чогось вона дуже нервова в останньому час зробилася. Мабуть за багато вчиться! —

— Але ж він напевно приїде сюди й Оксана все одно дізнається — сказала Віра.

— Припускаю, що не буде поспішати, бо я переказав йому одним знайомим, що ми з Оксаною вже повінчалися. А заки він це перевірить... — під баракком знову затрубіли, — таки мушу йти. Ще раз цілую ручки. От, згадав, трохи солодкого для малого. Захопив на дорогу для Оксани, а її немає, нехай дитина з'їсть. —

Ворона сягнув рукою до кишені, витягнув малий клуночок і поклав біля Ромчика, що спав пообідним сном. Віра хотіла запротестувати, але гостя вже не було. Тільки відгомін скорих кроків залунав коридором і затих.

Вона розкрила папір, в який був загорнений подарунок. Виявилось, що Ворона обдарував не тільки Ромчика, але всіх у родині. У клуночку, крім солодощів, були папіроси і пара найлонів.

— Це спекулянт хоче мене підкупити, щоб я мовчала перед Оксаною про те, що їй і так відоме, — подумала Віра з несмаком. Все ж таки не розсердилася на нього так, як зробила б це іншим разом. Подарунок Ворони і його мотиви стали другорядною справою у порівнянні з тим, що вона довідалася від нього. Степан живе! Степан віднайшовся! Оксанина вістка про Степана не була зовсім певна, зате про цю вже не може бути сумнівів.

Коли проминула перша відрухова радість із самого факту Степанового життя, перед нею вискрило питання: що ж буде тепер? Вона відчула, що сітка, у яку заплутані цих троє людей, затісняється. До того — і вона вже в сітці, якщо не ціла, то хоч одною ногою. Її поведінка може заважити на долі оцих трьох. Треба буде добре передумати, як знайтися у цій ситуації.

Наразі для неї залишається єдиний шлях — ждати.

VII.

Вірі здавалося, що Ромчик вийняtkово довго та твердо спить цього пополудня. Ні стукіт у двері, ні розмова з Вороною не збудили його, хоч звичайно він прокидався від кожного гомону. Мабуть цей день був призначений виключно на спання, такий понурий та безсоняшний, що годі було визначити його пору, не поглянувши на годинника. А поглянувши на годинник, Віра здивувалася, що ще не було третьої години, коли малий звичайно прокидався зі свого пообіднього сну. Чомусь їй здавалося, що вже дуже давно, може і вчора, вона прощала Оксану, обідала і клала спати Ромчика. Насправді це було перед двома годинами, тільки за сірим небом, за подіями дня, за думками загубився

час. Намагання пригадати собі Ворону, його несподівані відвідини, друга і без сумніву правдива вістка про поворот Степана — все це викликало стільки думок, що не могли зміститися у голові. Вони виповнили собою не тільки кімнату, але і світ за вікном. Від бараку до Карвенделя простягнулися думки про Оксану, Степана та Ворону. Коли Віра дивилася у вікно, то тільки три їх сповиди пересувалися у безконечній черзі по білому снігу. Два перші були водночас і в минулому і в теперішньому. Сповід Степана, живого і невідділеного кордонами, викликав у неї якусь первісну примітивну радість самим фактом свого життя. Але побіч думки «так, він живе, він скоро буде тут» стояло питання «а що тоді?» і кидало тінь на радість, заставляло шукати відповіді. Та де її шукати? Віра дивилася на сніг — на ньому не було сліду, який вів би до відповіді. По білому снігу блукало, не залишаючи слідів, марево Оксани. Оксану Віра напереміну або засуджувала або співчувала їй. Був теж Ворона, що літав понад снігом чорним віщуном нещастя. Що їй робити?

Була втомлена власними думками, які замкнулися у круг. Та знала, що власними силами вона не зможе вирватися з того круга. Розірвати його могла б тільки якась постороння людина чийсь чужий голос, що говорив би їй про інших людей, про інші події. Тому вона нетерпляче ждала, щоб Ромчик розбудився, щоб почути його дитяче лепетання, радісні вислови здивування, коли завважить подарунок Ворони. Щоб хто інший увійшов у хату — не було виглядів, бо чоловік приходив до дому аж на вечерю, а несподівані гості мають погану звичку приходити тоді, коли їх не потрібно, а ніколи тоді, коли їх з тугою виглядається.

Багато хатньої дрібної роботи ждало на її руки та час, але вона і думати про неї не могла. Взяла в руки книжку та чужі думки, повкладані рівними чорними рядками на сторінках книжки, не сприймалися. Друк немов угруз у папір і держав авторові думки приклеєними до сторінок. Для неї залишилися тільки набридлі свої.

Віра знову підійшла до вікна з надією побачити за ним якийсь рух, якусь живу людину чи дрібну подію, що допомогла б їй вийти із круга власних думок. Та на дворі було пусто й тихо. Ні живої душі не було видно на доріжках між бараками, що скидалися на тунелі, викопані у глибокому снігу. Навіть поліцисти, які сторожили, як день, так ніч на брамі, заховалися у свою будку. Із комина будки снувалася вгору смужка диму і це було єдине свідоцтво життя у таборі.

В одній хвилині все змінилося. На дворі звіялася метелиця і весь світ загубився у білій крутіжі. Вже не було нічого, тільки монотонний рух сніжинок. В нього вдивлялася Віра декілька хвилин і враз, несподівано для себе самої, вона вже знала, хто це магістер Ворона і чому він її сердить. Зовсім легко, без найменшого зусилля думки ви-малювалося перед нею давнє знайомство. Розтанцьовані сніжинки за вікном зазеленіли, ставши рясним листям на деревах покутського саду. На одному з дерев сиділа вона — дівчинкою — зачитана у товсту книжку. Стара яблуня була для неї найкращою у світі читальнею. Густе віття закривало її не тільки від літньої спеки, але й від опікучих очей, що пильно слідкували, які книжки вона читає. А їй завжди подобалися ті недозволені! І вона завжди розуміла їх, хоч її запевняли, що вони незрозумілі для її віку. До того їй здавалося,

що на яблуні, відірвавши ноги від землі, легше увійти у світ читаного. Зокрема, коли вітер колише гіллям, ще й шумить листям.

Дочитавши розділ до кінця, вона переривала читання та дивилася вгору. Там, у піднебесному просторі, пливало все перечитане, разом з її думками. Воно, хоч невидиме, було дуже виразне і врешті ставало хмаринками на небі. Тоді вона переводила погляд вниз, на землю. З висоти дерева було видно ціле місто. В центрі середмістя з брудними жидівськими каменицями, яких погань рівноважила краса веж — церкви, ратуші та костела. Навкруги середмістя широка смуга рябих дахів, що чим далі від центру, тим більше ховалася у зелені садів. За садами простягався широкий зарінок, поцяткований рудими плямами — це паслися корови. За зарінком блистів свіжістю води Прут, по тім боці лози і знову зарінок. Потім вже губилися деталі, тільки різні відтінки зелені доходили до горизонту. На межі неба і землі легко зарисовувалися Карпати, ніби дійсність, ніби мрія. Вони, як і Вірині думки, переходили без виразних меж у хмари на небі.

Чомусь ніколи не надокучило Вірі дивитися з дерева на містечко. Його образ став уже для неї частиною власного «я». Тому було воно, як і власна відбитка у дзеркалі, хоч відоме та цікаве, водночас гарне і погане, таке саме й інакше. Найдовше вона дивилася на міст на Пруті. На ньому зустрічалися і розминалися два світи — міський та сільський. Попри високі залізні поруччя пересовувалися силуетки перехожих, переїздили важкі сільські вози або легкі панські брички. А колись цим мостом мало увійти до містечка велике щастя. Він мав задудніти під військовими кроками української армії і кожний дах у місті мав радісно розквітнути

синьо-жовтим прапором. Попереду мав їхати на білому коні її тато, у мундурі Галицької армії, з шаблею при боці — як це вона немов крізь сон пригадувала собі з часів визвольних змагань.

Одного душного дня на початку вакацій Віра сиділа на яблуні, читаючи якусь драму, де з кожною сторінкою все виразніше зарисовувалася трагедія. Коли вона закінчила читати один акт і своїм звичаєм поглянула на небо, побачила, що драматична напруга у книжці перемінилася у темну хмару над Карпатами. Хмара на очах зростала та сунула на Прут. У повітрі — гарячому та нерухомому — заповідалася гроза так неминуче, як трагедія у книжці. Враз сильний вітер злопотів листям та гіллям. Чорна хмара вже закрила половину неба. Дорога обабіч мосту закурилася високими стовпами пилюги. Посеред них, мов марево, маячила якась бричка, запряжена парою коней, що гнали, гнали, як шалені з розвіяними вітром гривами.

Віра, вся дрижучи, намагалася даліше читати. Та це було неможливим. Літери губилися у темряві, вітер виривав її книжку з рук. Рипнули хатні двері і неспокійний голос мами кликав її зараз іти в хату. В одній хвилині велика блискавиця перерізала небо, майже водночас голосний гуркіт грому струсив світом, а важкі каплі дощу боляче вдарили Віру по руках та по голові. Вона стала злазити з дерева, ховаючи книжку під пахою, щоб не замокла. Заки зіскочила на землю, вчула, що щось здорово гепнуло поза їх парканом. Хитнулися гіляки яблуні, що росла на краю саду, біля паркану. Віра ще встигла побачити чорну розкудовчену хлоп'ячу голову, що мов відбитий від землі м'яч, декілька разів показалася понад парканом.

Вбігла в хату вся задихана та мокра, — тільки книжка була суха — і щоб відвернути увагу від себе, сказала:

— Юзько знову був на нашій яблуні. —

Всі домашні сприйняли цю вістку байдуже, без здивування. Для нікого не було новиною, що Юзько обриває яблука по чужих садах. Не обминув він ні одного дерева у сусідстві, той міський батярчук, Юзько Врона, ніби намагаючися жити згідно зі своїм птичим, ще й злодійським прізвищем.

Віра вийшла на веранду і дивилася крізь шибу, як густі струмки води лилися з неба. Води було так багато, що навіть спрагнена земля не вспівала її проковтнути і вона стояла великими калюжами на подвір'ю та на вулиці. Коли ж злива почала уставати, а небо прояснюватися, Віра помітила на сусідньому подвір'ю Юзька. Він заховався від дощу під одвірком чужої шопи і їв їх зелені яблука. Віра погрозила йому пальцем. Він тільки засміявся та кинув із розмахом качан на їх подвір'я.

Другого дня, коли дерева вже обсохли з учорашньої зливи, Віра знову сиділа з книжкою у своїй зеленій читальні. Раптом вона помітила на сусідньому дереві схованого між листям Юзька. Його блискучі чорні очі нерухомо дивилися на неї. Вона спитала з докором

— Чи ти вже знову прийшов красти наші яблука? —

Юзько зняковів, що не було його звичкою, і відповів польсько-українською мішаниною:

— Я не прийшов красти, тільки дивитися, як ти читаєш. —

— А то чому? — щиро здивувалася Віра.

— Бо коли я дивлюся на тебе, то мені здається, що це я читаю таку велику книжку. —

— Чому ж ти сам не читаєш? —

— У нас нема книжок. Тато каже, що мені не треба читати, бо я і так маю стати шевцем. —

— А ти хочеш бути шевцем? —

— Ні, я хотів би бути великим паном. —

— То чого ти крадеш? Хто краде — той злодій, а злодій не може бути великим паном. —

— Я мушу красти — відповів Юзько і в його голосі звучало таке глибоке переконання, що Вірі відразу стало ясним, чого він краде. Краде, бо мусить, так як вона мусить читати недозволені книжки. Зрозуміння спільного їм внутрішнього примусу, що каже робити недозволене, розбудило у неї якусь симпатію до злодійчука. Вона довшу хвилину мовчки думала, потім сказала:

— Я могла би позичити тобі свою книжку, — а коли Юзько нічого не відповів, тільки дивився на неї, вона спитала:

— Чи ти вмієш читати по-українському? —

— Я ходжу до польської школи, — сказав Юзько, — але ми трохи училися по-українському. Мені здається, що я міг би поволі читати. —

— Поволі — це замало для моїх книжок. Але я можу навчити тебе добре та скоро читати. —

Віра зразу захопилася такою думкою. Ідея зменшити число дурнів на світі була їй завжди дорога. Тому вела далі з запалом:

— Злізай з дерева. Я хочу почути, як ти читаєш. —

Вони обоє позлізали з дерев та посідали на траві. Віра розкрила книжку, а Юзько почервонівши, почав складати букви у слова. При тому пересував по книжці палець з довгим чорним ніхтем.

На брудному пальці блистів перстень, може і не зовсім дешевий, а сама рука у нього була гарної форми, наче б у якого артиста. Взагалі, якби не такий брудний та обдертий, Юзько радше скидався б на пана, яким мріяв бути, ніж на пролетаря, яким був насправді. Щось вірменського було у його блискучих чорних очах та такому ж волоссі. Це не було рідкістю по покутських містечках, де багато вірмен.

— Читаєш, як штубак із першої кляси, — сказала безжалісно Віра, коли він домучив один рядок, — в котрій ти клясі? —

— У сьомій, та я вже до школи не піду, бо мені скоро чотирнадцять років буде. По польськи я набагато краще читаю — виправдувався Юзько.

— А ви поляки чи українці? — спитала Віра.

— Я не знаю. Тато каже, що для бідних це все одно, бо вони так чи так мусять на панів робити. Але я хрищений у церкві. —

— То ти українець! — вирішила Віра без надуми питання його національності. Юзько мовчки, хоч трохи здивовано, притакнув їй рухом голови. А вона додала з докором:

— І ти, українець, крадеш яблука у нас, українців. —

— Я вже більше не буду красти ваших яблук — пообіцяв врочисто Юзько. Але Віра вже не думала про яблука. Вона думала про його навчання.

— Коли ти українець, то мусиш вміти читати і писати по українському. Я тебе навчу, поки вакації закінчатся, бо тоді я їду до Львова, до гімназії — останні слова вона вимовила з гордістю.

Юзько радо погодився приходити кожного дня на лекції. На його прохання Віра прочитала вголос пару сторін зі своєї книжки. Він пильно слухав і ще пильніше дивився на неї. Але, коли

закінчивши читати, Віра хотіла поговорити з ним про прочитане, помітила, що не багато він схопив. Це утвердило її в переконанні, що йому конечно треба вчитися. Вони умовилися про час завтрішньої лекції і ще хвилину розмовляли. У розмові Віра запитала, звідки у нього такий гарний перстень.

— Знайшов — відповів Юзько, перевівши погляд на землю.

— Де? —

— У рові, при вулиці. —

— А я стільки ходжу вулицями і ще ніколи нічого не знайшла. —

Юзько нещиро розсміявся. Потім сягнув рукою до кишені зі словами:

— Я ще щось найшов. Як хочеш, то візьми собі. Це для дівчат. —

На його простягнутій долоні заблестів разок дешевого скляного намиста. Віра легко скривилася.

— Це не для мене, Юзьку. Такі пацьорки носять тільки служниці, коли в неділю пополудні ходять із жовнірами по парку. —

Юзько заховав намисто у кишеню. — Тільки підожди, я ще знайду тобі щось кращого, щось золотого, — сказав.

— Навіть не шукай, бо мені нічого непотрібно. Ми не бідні, а я не люблю блискучих речей. Я люблю книжки. —

Юзько знову підніс очі зі землі та подивився на Віру поглядом, у якому був справжній подив.

Вони розійшлися.

Другого дня Юзько з'явився на навчання точно, навіть трохи передчасно. Віра щиро намагалася вложити у його голову якнайбільше знання і він скоро почав читати без допомоги пальця. Зате з писанням було важче. Хоч письмо у нього було

гарне, він завжди робив багато блудів, головне через погане знання мови. Це утруднювало йому розуміння книжок, які діставав від Віри і відбирало охоту до читання. Все ж таки він щоденно пильно приходив на лекції. Часто просив Віру, щоб читала вголос, а він тільки слухав та дивився на неї, не турбуючися тим, чого не розумів. Розказував Вірі, що в школі найлегше йому приходили рахунки. Директор навіть обіцявав вислати його до нижчої торговельної школи у воєвідському місті, як також вистарати безплатне приміщення у бурсі. Та виявилось, що у нього метрика з української церкви і це стало перешкодою. Тато хоче, щоб він учився на шевця, де навчання нічого не коштує.

Вакації кінчилися. Юзько не зробив таких блискучих успіхів, як Віра собі уявляла. Все ж таки він набагато краще читав та говорив по українському, ніж на початку їхнього знайомства.

Останньої вакаційної неділі Юзько прийшов небувало чистий, гарно підстрижений, навіть у білій сорочці та блискучих черевиках. Він не хотів навчатися, виправдуючися неділею, тільки просив Віру читати вголос. Вона трохи почитала, потім перестала, задумавшись та забувши про свого учня, що якимось дивнозосереджений сидів на траві. Її від'їзд до Львова був уже близько і вона переживала його з подвійними почуваннями — вдень він її радував, вночі лякав. Вдень манили свіжі враження, інший світ, вночі тривожила розлука з батьками, рідною хатою, з яблунею, з містечком. Та однаково скоро проходили дні з їх сподіваннями, як і ночі зі страхами і літо зближалося до кінця. Кругом вже відчувалося осінь, хоч листя у саду було ще рясне та зелене. Під погідним небом кружляли зграями птахи, що збиралися відлітати у вирій. Помахами своїх крил вони пряли з осінньої туги

довгі нитки, які обмотувалися кругом серця і солодко-боляче стискали його. Вірі здавалося все довколишнє дуже рідним та дорогим. Вона намагалася силою думки задержати той момент на місці, щоб тривав довго-довго, щоб ніколи не скінчився...

Близько неї впало велике яблуко. Вона стрепенулася і поглянула на Юзька. Він був якийсь відмінний і дуже гарний. Це була не тільки зовнішня зміна в одязі та зачісці, але й обличчя, на якому мерехтіло сонце з-поміж дерев, мало інший вираз. Його очі, які мали погану звичку скакати на всі боки, щоб уникнути погляду співрозмовника, були спокійні, задивлені не то вдаль, не то вглиб. Віра спитала:

— Про що ти думаєш, Юзьку? —

— Я думаю, — сказав замріяно Юзько, — що як виросту і буду великим паном, то одружуся з дівчиною, що буде така вчена, як ти і такі товсті книжки читатиме. —

— Не говори дурниць! Тобі ще далеко до одруження, — відповіла шорстко Віра, якій Юзькові слова здавалися нахабством.

— Я тільки так думав... Сьогодні вранці, коли я був з мамою у костелі...

Знову гримнуло об землю яблуко. Вірі здавалося, що це Юзькові слова гримають по її голові.

— Ти був у костелі? Чого? Та ж ти українець! —

— До нас приходив вчора польський ксьондз і довго говорив з мамою. Казав, що мене шкода на шевця і якщо мама перенесе наші метрики до костела, то вони з директором постараються, щоб мене прийняли безплатно до торговельної школи і до бурси. —

— І мама перенесла метрики? —

— Ще не було часу, але ми вже пішли сьогодні до костелу. Мама каже, що краще бути паном, ніж шевцем, що буде мені легше на світі жити. І я так думаю. —

Віра була глухою на просту логіку маминих слів. Вона знала одне — Юзько це перекинчик. Їй хотілося заплакати з досади. Хіба ж на те вона навчала його ціле літо? І мала в пляні продовжувати навчання на наступні вакації. А що виявилось?

Перед її очима перемаширував цілий ряд відомих з історії перекинчиків. Наприкінці йшов Юсеф Врона у рогативці та з грубою палицею (щоб бити українців — очевидно!), як польські студенти на вулицях Львова. До того він ще посмів думати про таку, як вона дівчину. Це вже подвійне нахабство. Її досада перемінилася у лють. Вона крикнула:

— Ти перекинчик, ти злодій! Забирайся і то вже! —

Юзько поблід, а його очі знову забігали на всі сторони. Віра повторила — Чуєш, забирайся! —

Він перескочив паркан. Віра гукнула йому вслід:

— І вже ніколи до нас не приходь! —

Та Юзько прийшов ще раз, такі тієї ночі. Вранці їх сад виглядав дуже сумно — садовина пообривана, галузки пообламувані. Ніхто не сумнівався, що це Юзькова робота. Вірі не було жалко знищеного саду. Її болів та лютив факт, що її щирі намагання зробити з Юзька українця, ще й розумного в додатку, закінчилися такою цілковитою невдачею. І чого він властиво приходив на навчання — питала себе. Щоб удавати, що і він приналежний до панського світу та снувати свої нахабні мрії про подружжя із вченою дівчиною. Та ж йому і та мала

придурковата Варварка, що у жидів у сусідстві служить і кожного дня з їхньої керниці воду тягне, надто добра!

Незабаром Віра відїхала до Львова. Її життя покотилося іншим руслом, враз із тим думки мусили піти іншими дорогами і вона забула про Юзька. Коли ж приїхала додів на Рїздвяні вакації, дізналася, що його батьки перенеслися до іншої дїльниці — на велику радість цілої вулиці. Від тоді вона вже ніколи не зустрілася із Юзьком, — аж недавно в амбуляторії, трохи не по двадцятьох роках. Довгі роки і події, що були їх змістом, цілковито затерли давнє знайомство у її пам'яті. Ні зовнішня подібність, ні зукраїнізоване прїзвище, не оживили образу колишнього учня. Віджив тільки відгомін давньої емоції, глибоко пережитого розчарування і люті за те.

На дворі все ще падав сніг, той самий сніг, що приніс Вірі такий виразний образ злодійкуватого підлітка Юзька Врони, якого вона навчала української грамоти з великим запалом та сумним вислідом. Багато дечого вияснив Вірі віджитий спомин. Вона зрозуміла, чому цей Оксанин наречений сердив її вже самою своєю появою. Також зрозуміла його захоплення Оксаною — це ж та сама відома їй хлоп'яча мрія про вчену дівчину, що багато книжок читає. Властиво — гарна мрія, тільки чому це якраз Оксані, Степановій нареченій, випало на долю бути її втіленням?

На це питання Віра не знаходила відповіді у білому вирі за вікном. Тому вона покинула вікно і підійшла до дитини, що саме прокинулася зі сну. Годинник показував кілька хвилин по третій. В тих кількох хвилинах Віра наново пережила одне довге літо свого дитинства.

VIII.

Контакт Оксани з Вірою можна було прирівняти до появи метеору на небі — завжди несподіваної і не надто частой. Так і цим разом після її неочікуваного приїзду до табору, а вслід за тим ще більше неочікуваних відвідин Ворони, настав довший час, коли Оксана не давала знаку життя. А Вірі тепер, більше, ніж будьколи, хотілося поговорити з нею, бо їх розмова означала б нові відомості про Степана. Сильно зацікавлена долею Степана, Віра була готовою поспитати про нього навіть Ворону, зустрівши його у таборі. Та немов зумисне ніколи його тепер не зустрічала, хоч тоді, коли таких зустрічей уникала, бачила його часто. Врешті Віра вступила до крамниці Лижая, щоб дізнатися, чи магістер Ворона ще буває у нього.

— Я вже не маю ніякого діла з ним. Він до решти запанів, лише з американцями якісь грубші інтереси провадить — відповів крамар.

— Хоче грішми заїмпонувати наречений, бо боїться, щоб не роздумалася. Хоч всім хвалиться, що вінчання вже от-от, то від інших я чув, що там щось не в порядку, ніби її перший наречений віднайшовся чи що — додав Лижайв спільний, що часто бував у Мюнхені.

Віра сказала з робленою байдужністю, під якою приховувала внутрішнє хвилювання:

— Це справді якась цікава романтична історія. Хто ж він, той перший наречений і де він віднайшовся? —

— Нічого точно не знаю, тільки зачув щось такого у Мюнхені. Мабуть якийсь доктор чи що — була відповідь.

Розплатившись, Віра відійшла така ж розумна, як прийшла. Не винесла з крамниці жодних

вісток, тільки оселедця, загорненого у «Трибуну». Не залишалося їй нічого іншого, як ждати, поки Оксана відзветься — а була певною, що так станеться. Одного дня прийде лист з Мюнхену, а може і сама Оксана несподівано з'явиться у таборі. Може..., а може скоріше з'явиться Степан — несподівана думка, мов блискавиця прошила її мозок. Станула на сходах підвалу і по хвилині інтензивного думання про Степана була певна, що так воно і буде. Степан з'явиться у таборі скоріше, ніж Оксана.

Людам завжди видається, що час біжить, а то й летить з великою скорістю. Та в таборах ДіПі час не біг, не летів, навіть не йшов, лише волівся, як втомлена черепаха. Тому короткі зимові дні виглядали дуже довгими, а довгі ночі — безконечними. Кожного дня поза щоденною працею, стоянням у чергах, нецікавими розмовами з сусідами та вислухованням їхніх скарг, залишалося багато порожнього місця, що аж просилося виповнитися якимсь цікавим змістом, якимись подіями. Але нічого не діялося — Оксана не давала знаку життя, Ворона не показувався, Степан не приїздив. Інколи Віру обгортали сумніви, чи її передчуття приїзду Степана не є витвором голодної на враження уяви впарі з давним сантиментом до нього. Але хвилини сумнівів були рідкі. Зосередивши свої думки на цьому питанні, вона завжди діставала з їх глибини потверджуючу відповідь — Степан приїде! Треба було ждати і вона ждала.

Дні ставали помітно довшими, ночі коротшими, бо вже кінчався лютий. Альпи все ще були вкриті глибокими снігами та ці сніги вже якось інакше іскрилися під променями яркого гірського сонця і весело скрипіли під черевиками з унівських

магазинів. Властиво ще не було жодних ознак, які говорили б про кінець зими, але вже відчувалося провесну. Першими її вістунами стали людські погляди, що заясніли свіжим блиском. В них була вже весняна розбудженість, хоч гірська природа ще твердо спала зимовим сном. Весна ще не зійшла на землю та в раю вже цвіли сади й обсіпаний яблуневий цвіт вкривав небо білими хмаринками. Кожному, хто дивився на них, таборове життя виглядало ще більш нецікавим та сірим, ніж завжди. Кожному бажалося зміни, у кожного наростав внутрішній бунт проти одноманітних днів, поділених на стояння у чергах, проти щоденної вівсяної каші.

Та єдине, чого всі спрагли змін дочекалися, була зміна погоди. Із кінцем лютого проминули соняшні дні з їх веселим контрастом білого снігу проти блакитного неба. Березень почався довгою чергою днів без сонця. Із понурих сірих хмар падав безупину мокрий сніг із дощем. Від того не тільки табір, але й весь світ ставав одною безбарвною монотонністю. Навіть гори загубилися, а небо не відрізнялося від землі так, як учора не різнилося від сьогодні. Приплив весняної енергії у людей, засуджених на пасивне, позбавлене ініціативи життя у таборі, не зумівши знайти для себе відповідного вияву, прибирав викривлені форми. Сварки з сусідами ставали частішими, нарікання на адміністрацію — голоснішими. Після кожної виявленої крадіжки з магазинів, — а траплялися вони не так вже рідко — зростала хвиля обурення. Інколи спалахували малі бунти, що однак не були всилі довести до засадничих змін. Засаднича причина лиха була в будові людських рук, що «до себе криві» — згідно з пословицею. Тому навіть зміни у людях небагато помагали. Скоро все повертало до давнього ладу, безперспективність бунтів ставала оче-

видною, а з усвідомленням цього зростало пригноблення. Для власної розради кожний згадував давні весни на рідній землі. Та водночас зі згадками насувалося порівняння колишнього із теперішнім, а воно не могло тішити. Різницю між весною на рідній землі а діпiстською найболіючіше відчували ті, для яких весна означала час робіт у полі чи хоч у городі. Вони тужили за запахом свіжо розораної землі, за вогкістю чорної скиби, що пахла майбутнім хлібом. Ностальгія стала найпопулярнішою хворобою між таборовиками. Єдиний лік, що міг їй протидіяти — активне життя — був недоступний у таборових умовах. Тому вона мучила всіх дорослих. В додатку ще й ревматизм крутив дошкулюно суглоби у цій мокрій березневій погоді.

Віра дихала тим самим повітрям, що інші, то ж загальна пригноблива атмосфера не могла її обминути. Хоч праця у шпиталі давала нагоду провести кожного дня декілька годин поза бараком, то це не було великою полегшою. Настрій у шпиталі не різнився від загального, навпаки, атмосфера пригноблення була там ще густішою. Кожний пацієнт приносив зі собою своє незадоволення із теперішнього та свій страх перед невідомим майбутнім. Одне й друге у формі різних захворювань на нервовому підложжі, яких годі було вилікувати, не усунувши причини. На жаль, не було можливим усунути причини.

Все ж таки Віра не піддавалася цілковито пригнобленню. З-поза власних і чужих невеселих настроїв їй видніла впевненість, що скоро щось станеться, що завжди, коли життя стає нестерпно сірим, приходить якась несподіванка. Щось уже починало формуватися поза щоденною сірою мрякою, що залагла світ, закрила гори, не мала ні початку, ні кінця, ні форми. А воно — те щось — мало

виразні форми і яркий кольорит. Треба тільки перетривати і подождати.

Врешті у половині березня прийшла одна неділя, що була відмінною від інших. Перш за все вона змінила світ кругом табору. На небо вийшло сонце, гори віднайшли свої загублені форми, сніги почали топитися. Була це перша неділя посту і проповіді у церквах пригадували вірним близький Великдень. А через вікна церковного бараку лилося весняне сонце, таке свіже та безпосереднє, незаламане у кольорових вітражах, — бо вітражів на вікнах не було. Сонце з-поза вікон у парі зі словами проповіді вималювали перед вірними веселий образ українського Великодня, роздзвоненого всіми у світі дзвонами, розспіваного дівочими голосами гагілок на молодій траві біля церкви. Такий образ радував душу, заставляв забути будні. Близький Великдень став у центрі думок, зокрема жіночої половини табору.

IX.

Український Великдень у своїй традиційній формі вимагає великого вкладу жіночої праці. І якраз це стало порятунком від порожнечі та безцільності таборових буднів. Тут знайшла свій вияв весняна енергія бо до щоденних зайнять дійшло ще обов'язкове перед святами прятання та турботи про новий одяг для родини і традиційне свячене. Кожне з тих завдань, нескладне у нормальному житті, становило ряд скомплікованих проблем у таборовому, де часто і мітли бракувало, а простирала — якщо вони були — треба було прати власними руками. А де роздобути все потрібне для паски чи баби, без якої не може бути Великодня? А якщо вже є всі потрібні складники, то де пекти, коли нема печі?

Жінки виявилися неабиякими винахідчицями у поборюванні цих труднощів. Перш за все почалося заощаджування масла, яєць та цукру, що їх одержували на тижневі приділи з магазину. А що приділи не були великі, до того дітям годі було зменшувати скількість їжі, заощадження відбувалося коштом батьків, в першу чергу матерів. Всі мами, навіть ті, що не відзначалися особливою побожністю, завзято постили. Відбувалася також жвава виміна кави та папіросок на харчеві продукти з дооколишніми німецькими господарями. Перекупки, що з відповідним знанням та досвідом займалися тим ділом, стали дуже популярними між таборовиками. І так завдяки великій дозі самопосвяти, впарі з практичним господарським змислом, — а одним і другим відзначається українська жінка — приготування до свят було у повному ході і виглядало, що таборовий Великдень не буде надто ріднитися від Великодня на рідній землі.

Хвиля передсвяточних приготувань, що з таким розгоном перекочувалася через табір, залишила Віру на боці, не в ролі активного учасника, тільки спостерігача. Не спостерігати було годі, бо вистачало поглянути у вікно, щоб завважити, як вся таборова площа рябіє порозвішуваними подушками та перинами у червоних чи рудих пішвах. Кожна господиня виносила перед святами свою постіль надвір провітрити. Постіль була дуже різна. Поруч із розкішними пуховими перинами висіли бідні гудзуваті подушки, з яких визирало на світ тверде куряче пір'я. Ковдри, покриті блискучим атласом, сусідували з сірими військовими покривалами. Тих останніх було найбільше. Всіх їх завзято тріпали власниці обламаними галузками і білий гусячий пух літав у повітрі всуміш із темними курячими пір'яками та сірими клаптиками вовни.

Не менш завзято жінки порали свої кімнати чи радше їм приналежні кусники кімнат. Хоч мешкання були дуже малі, то були вони водночас спальнями, їдальнями, дитячими кімнатами, підручними кухнями і спіжарками, а це утруднювало порядкування. Та не відстрашувало працьовитих господинь!

Зробивши порядки, треба було думати про печиво. Це вимагало вже не тільки праці рук, але й деякого сприту. Тому найчастішою темою розмов стали розпити та інформації, де і як можна дістати необхідні для паски складники. Дешеві куховарські приписи у ручно переписуваних копіях кружляли з рук до рук. Ціна харчевих продуктів на чорному ринку була предметом загального зацікавлення.

З кожним днем зростала ця хвиля передсвяточних приготувань і захоплювала у свою течію майже все жіноцтво у таборі. А на тих нечисленних, що залишилися поза нею, більшість дивилася з погордою та підозрою. Що правда, жінки з високою фаховою освітою становили вийняток в очах інших і їм легше прощали відмінності поведінки, ніж їх менше освіченим сестрам. Діялося це частинно завдяки вродженій пошані української людини до книжки та науки, а ще більше завдяки переконанню, що від вченої жінки даремно сподіватися взірцевого порядку у хаті чи кулінарних вміlostей.

Віра вже від довшого часу думала про весняне порядкування хати, тільки якось годі було взятися до нього. Зате вона зі справжнім подивом дивилася на блискучу, мов дзеркало, кам'яну підлогу на коридорі біля деяких кімнат. У ній віддзеркалювалася вся працьовитість та хазяйновитість української жінки. Та інколи мала враження, що з тої блискучої підлоги дивиться на неї україн-

ська жінка очима біблійної Марти, загубивши свою рідну сестру Марію посеред турбот про прятання, печиво та чисту постіль.

Деякі дні перед Квітною неділею Віру обгорнуло непереможне бажання зробити ґрунтовний порядок у кімнаті. Вона взяла мітлу, шмату, відро гарячої води і так узброєна, помучившись трохи від незвичности, упорядкувала мешкання, не обминувши жодного закутка. Коли ж закінчила та з задоволенням дивилася на вогку підлогу, що пахла свіжістю, чомусь подумала виразно, майже вголос:

— Саме вчас зроблені порядки. Тепер тільки гостей ждати. —

Хоч нікого поіменно не назвала, то не уявляла собі іншого, ніж Степана, гостя.

Не прибрана, зайнята прятанням Віра не виходила того дня по пошту. Зрештою жодним листів не надіялася. Тому було для неї милою несподіванкою, коли у двері застукав бльоковий і подав їй листа. Лист був від Оксани з Мюнхену.

Оксана вибачалася за довгу мовчанку та повідомляла Віру, що вони з Осипом уже устійнили дату вінчання — на Провідну неділю. Шлюб будуть брати у таборівій церкві, бо Осип приписаний до табору, і того самого дня поїдуть у пошлюбну подорож до Швайцарії. Це була її мрія й Осип, завдяки зв'язкам з американцями, дістав для них пашпорти. Коли ж ідеться про кошти подорожі та перебування у Швайцарії, то відомо, що гроші для нього не є проблемою.

Та властивою метою листа був запит Оксани, чи може провести останніх кілька днів перед вінчанням у Віри, щоб відпружити нерви серед гірської природи. Якщо Віра згодиться, то вона приїде до

табору у Великодній четвер — писала. Закінчувала листа привітаними та проханням про скору відповідь.

— Жодної згадки про Степана! — подумала розчарована Віра. Та обернувши папір завважила дрібну дописку: «Вістка про Степана виявилася фальшивою. Інакше він уже давно мусив би тут бути. Не вистачає нервів довше ждати, тому уважаю, що вже найвищий час закінчити цю неясну ситуацію».

Віра ще держала у руках листа, коли хтось застукав у двері. На порозі станув гість, на жаль не очікуваний Степан, лише зовсім неочікуваний магістер Ворона. Не хотів заходити у хату, виправдуючися поспіхом та мокрою підлогою. Вступив, щоб передати Ромчикові малий подарунок на свята від Оксани.

— Але ж я тільки що одержала листа від неї і там нема згадки про ніякі подарунки — сказала Віра.

— Хто б там згадував про таку дрібничку — відповів галлянтно Ворона, вже на відхідному. Не відійшов, бо Віра задержала його несподіваним питанням:

— Що є зі Степаном? Ви ж говорили, що він уже в англійській зоні, чи не так? —

— Так, але від того часу я більше нічого про нього не чув. Це, мабуть не був він, а хто інший.

Погляд Ворони розскочився гострими скалками побитого темного скла. Перед Вірою стояв злодійчук Юзько, якого треба було гнати геть. І вона вже хотіла це робити, коли, підвівши очі, побачила майбутнього Оксаниного чоловіка. Тому не сказала нічого, лише промимрила щось на прощання.

Другого дня, а був це четвер перед Квітною неділею, Віра вислала Оксані листа. Щиро запрошувала її приїхати, коли тільки захоче і залишитися, як довго бажає. Про Степана не згадувала, бо уважала, що це було б нетактовно.

Оксана одержала листа у суботу перед шуткою. Того самого дня у таборі з'явився Степан. Свої перші кроки спрямував до шпиталю, де зразу натрапив на Віру, хоч не знав, що вона там.

Віра розпізнала його з першого погляду і її обгорнула велика радість. Та вже у хвилині привітання радості не стало. Вона трісла, мов миляна банька від холодного подмуху трагедії, так очевидно у вигляді цієї передчасно постарілої та без сумніву хворої людини. Місце радості зайняла тривога за його здоров'я, за його життя.

СТЕПАН

••

I.

Квітна неділя. Вікнами без занавісок увійшов до кімнати весняний ранок. На сірому покривалі, під яким спала Віра, заплигали соняшні зайчики. Один веселий зайчик стрибнув у Вірин сон і зараз же кудись втікла її вчорашня тривога. Весняна радість світу задзвонила їй у сні дзвонами трибанних церков, запахла вербовою лозою, що зеленіла тріумфом життя над смертю.

І було б так добре довго-довго спати, не відчуваючи нічого, тільки свіжість життя. Та через розіспану тишу кімнати Віра вчула добре відомий голос. Він намагався перекричати дзвони, що мелодійними хвилями котилися по безкордонному та безчасовому світі підсвідомости. Він кричав на все горло, щоб привернути її в інший світ, де обмежений час пропливає над обмеженим простором. В тій обмеженості, що зветься дійсністю, так багато обов'язків. А лікарське почуття обов'язку, як і собаче — не вмовкає ні в будень ні в свято.

Послушна голосові обов'язку Віра зіскочила з ліжка і почала тихенько одягатися. Малий вибір одягів, впарі з браком косметиків, робили раннє одягання нескладною справою.

— Чого так рано, ще час до церкви — сказав зпросоння чоловік.

— Тихо, бо розбудиш Ромчика. Я скоро повернуся — відповіла шепотом Віра, дивлячися на розіспану дитину. У дитячій усмішці бачила продовження свого сну. Потім залишила на пальцях

кімнату і скорою ходою перейшла півтемний коридор, у якому день ледви відрізнявся від ночі.

Зате за дверима вже сміявся весняний ранок. Мокрі доріжки між бараками, що весело блистіли проти сонця, були ще зовсім безлюдні. У неділю рано ніхто не спішився вставати, навіть сніданок видавали пізніше. Та Віра не помічала пустки у таборі, як і не помітила б прохожих, якщо б вони були. Її думки незрівноважено хиталися між настроєм Квітної неділі, а тим почуттям, що зігнало її рано з ліжка та провадило до таборового шпиталю, коли всі інші ще спали. Були це наслідки вчорашньої несподіваної зустрічі зі Степаном...

Звичайно вона приймала пацієнтів тільки до полудня. Та вчора чомусь зайшла до шпиталю ще й пополудні. Сиділа у своїй приймальні, мікроскопуючи мазки якогось підозрілого на туберкульозу пацієнта. Переглядала дуже уважно зафарбовані на синьо скла, але червоних палочок Коха там не знайшла. Закінчивши мікроскопування, все ще сиділа у приймальні, хоч на це не було потреби. Думала про туберкульозу, потім про Степана. Андрій мав вільну суботу, ото ж Ромчик не був без опіки і не було причини до поспіху.

У двері застукала санітарка. Сказала, що до шпиталю зайшов якийсь чужий доктор. Хоче поговорити з кимсь із лікарів, а що всі вже порозжодилися, чи може...

— Прошу запровадити його до мене, вже! — не дала їй докінчити речення Віра. Санітарка відійшла.

За хвилину на порозі стояв Степан. Віра подивилася на нього здалеку, потім зблизька.

Вона й тепер бачить його. Той другий образ, Степан зблизька, вималювався перед нею із таким жорстоким реалізмом, аж вона зробила рух рукою,

щоб відігнати його з-перед очей, немов настирливу муху. Та це не допомогло.

Вісім років, впродовж яких вони не бачилися, додали йому тричі стільки віку. У заміну забрали здоров'я. Він був хворий, мабуть важко хворий, це зразу можна було помітити. А що, як у нього туберкульоза?

Віра приспішила ходи. Там, у її приймальні стояли два мазки, назначені буквою Х. Їх треба було зафарбувати та оглянути під мікроскопом. Це можна було зробити у понеділок, мазки могли підждати, коли ж вона не могла! Якщо Степан хворий, якщо у нього туберкульоза, то лікування треба почати зараз же, без проволочки.

Як дивно, що людина, до того лікар, не бачить у собі того, що напевно завважив би в інших. Бо хоч Степанів вигляд, як і його кашель, не залишали сумніву про важку хворобу, він інтерпретував у себе це інакше, як зробив би у кого іншого з такими проявами. Якийсь незрозумілий оптимізм чи може байдужість до власної особи примушували його переочити те, що саме кидалося у вічі. Або добачивши, оцінювати зовсім не по-фаховому. Він навіть нерадо відповідав на питання про своє здоров'я. Тільки з трудом Віра дізналася від нього, що пролежав декілька тижнів у якомусь малому шпиталику ДіПі в англійській зоні. Саме це припізнило його приїзд. Шпиталь, в якому лежав, був зовсім примітивний, імпровізований на скору руку, радше для ізоляції хворих у таборі, ніж для лікування. Не було там жодних устаткувань, ні лябораторії, ні рентгену. Степан гарячкував, сильно кашляв. У нього стверджено бронхіт та загальне виснаження організму. Ніде правди діти, лікар, що обслуговував цей шпиталик, хотів відіслати його до краще влаштованого німецького шпиталю на розслід, але

Степан відмовився від цього. А пацієнти-лікарі різняться від звичайних пацієнтів тим, що мають вищайше слово у власному лікуванні.

На питання Віри, чого це він відмовився, відповів, що не було потреби робити великої історії з дрібної речі. У нього попростому виснажений організм, через те він став мало відпорним на всякі інфекції. Зрештою це самозрозуміле, інакше не може бути по стільки роках майже собачого життя. Після всіх воєнних та післявоєнних переживань! Єдиним потрібним собі ліком уважав кращі життєві умовини та фахову працю. Умовини життя у таборі уважав добрими, — у порівнянні з тими, що їх мав досі. Найважливіше для нього було те, що в таборі мав можливість працювати за фахом. Згадав Вірі, що у його житті був час, коли він не міг займатися медициною і це був найдошкульніший для нього час. Коли і чому це було — не сказав. Взагалі багато речей не договорював, а все особисте таки виразно обминав. Тому Віра, навіть після вчорашньої довгої розмови з ним, не зуміла виробити собі ясно-го образу про його минуле, від часу, коли вони востаннє бачилися. Про Оксану не згадував ні пів словом. І вона не згадувала. Зрештою Віра була свідомою, що і вона не могла попровадити як слід розмови, бо її приголомшив хворий вигляд та сильний кашель Степана.

Вона вже була у шпиталі, вже відчиняла ключем двері до своєї приймальні. Від вчора ніхто туди не заходив і кожна річ стояла там, де її залишила. Навіть вчорашня розмова зі Степаном все ще була в кімнаті, навіть блідий Степанів сповид уживався на кріслі, на якому вчора сидів її хворий приятель. Перед ним - сповидом стояли два малі скла, позначені буквою Х, вже достатньо сухі, щоб їх зафарбувати. Тому Віра, тільки накинувши на себе

халат, взялася до фарбування мазків. Це, власне, було метою її приходу до шпиталю. Думка про ці мазки зіграла їй з-повік сон, такий милий сон, виповнений настроями весни та Квітної неділі.

Вона чекала, щоб проминув час, призначений на зміну барвників. При тому наново переживала вчорашню зустріч, якої емоційна наснаженість все ще виповняла повітря між стінами приймальні. У пам'яті відживало кожне Степанове слово, разом зі словами і те, що було невисловлене, проте очевидне. А прислухувалася вона вчора до його слів набагато уважніше, ніж можна б судити з її переляканого вигляду або зі збентеженої поведінки. Насправді вона слухала Степана не одною, а трьома парами вух. Тими звичайними, що їх мають всі люди, вона нотувала у пам'яті слова у їх фактичному значенні та звучанні. Другою парою вух, що їх мають тільки жінки, чула те, про що він мовчав — його великий жаль до Оксани за її поведінку в часі їхньої розлуки. Брак будьякої згадки чи питання зголос про Оксану запевняли Віру, що він вже мав якісь відомості, може і зустрічався з невірною нареченою.

Третіми вухами, тими лікарськими, настроєними на хвороби, вона чула його скорий, короткий віддих та поганий кашель, що декілька разів переривав йому розмову. А коли він оглянувся за посудиною, щоб відкашельнути, подала йому механічно склянну мисочку, яку давала пацієнтам у таких випадках. Степан, так само механічно, сплюнув у мисочку та продовжував розмову.

Колись, у часі спільних студій на університеті, Віра майже щоденно говорила зі Степаном і спосіб його розмови залишився виразним у її пам'яті. Степан завжди був скупим на слова, уживав їх стільки, кілько було необхідним, щоб ясно висло-

вити думку. Його мова була спокійна, навіть млява, тематика виключно медична. Це останнє не змінилося, зате затратився давній, зрівноважений тон. Тепер він говорив неспокійно і дивно багато, майже безпереривно, немов боявся допустити Віру до слова. Здавалося, що своїми словами хоче збудувати поміж ними перегороду, щоб за нею заховатися від питань, які Віра правом давньої приязні, могла йому поставити. Зате сам засипав її питаннями, з яких ніодне не мало особистого характеру. Були вони про працю у шпиталі, пацієнтів, методи лікування у таборових умовах та нові медичні видання. Його старанно комплетована медична бібліотека пропала та він вже встиг придбати трохи медичних книг, навіть у дуже несприятливих для науки обставинах. Потім почав говорити про пляни на майбутнє, що були зв'язані виключно з фаховою працею, наче б нічого іншого для нього не існувало, ні тепер, ні в минулому. Якийсь небувалий, майже гарячковий патос звучав у його словах, коли він говорив про майбутнє. Розмах його плянувань стояв у болючому контрасті до хворого, знищеного вигляду. Вірі здавалося, що він будує замки на піску, а вони розлітаються від його частого поганого кашлю. Та цього він не помічав. Перекашлявши, говорив далі з таким запалом, що на блідих його щоках завіттли нездорові румянці, а на лоб виступив піт. І нагло, в одній хвилині, увесь охляв, пожовк та замовк.

Після короткої мовчанки, виповненої тільки його скорим віддихом та Віриним тривожним вичікуванням, сказав безсилим голосом, що чується дуже втомленим та мусить відійти відпочати. Мешкання вже йому приділили, тимчасово у кімнаті, де жило якесь бездітне подружжя, пообіцявши пізніше дати окреме.

Віра випровадила його аж на двір та повернула до приймальні, щоб там залишити халат. Її зір задержався на скляній мисочці, якою послуговувався Степан. Під впливом імпульсу вона взяла плятиновий дротик і зробила пару мазків. Назначила їх буквою X та залишила, щоб просохли.

Фарбування закінчено і Віра поставила перед собою мікроскоп. Хоч його дзеркальце відбивало синяву неба, таку погідну та ідилічну, то чорне дуло мікроскопу виглядало, як тунель у світ суму. А той зафарбований на синьо кусок скла у її руках, на який вона капнула олії, — хіба ж це скло? Це ж гороскоп, що вирішить майбутнє одної людини, може майбутнє двох людей... Віра згадала Оксану. Ні, одної людини, тільки Степана.

Не треба було багато часу чи труду, щоб відчитати Степанове майбутнє. Тільки поглянувши у мікроскоп можна було побачити безжалісний присуд долі, виписаний на синьому червоним, похжим на клинове, письмом. Письмо, якого буквами були палочки Коха, не залишало сумнівів, що до змісту написаного.

І чому це трапилося саме йому і саме тоді, коли він сприняв уже один важкий удар — втрату нареченої? Таке питання горіло у Віри у голові, палило її та вона не знала, де шукати відповіді, щоб погасити вогонь. У приймальні був тільки невмотивований присуд, за вікном — веселе весняне небо та суворий Карвендель. На Карвенделі білили сніги, бо він був байдужий до змін у календарі. Ще більше байдужий був він до Степанової хвороби і Віриного хвилювання.

Все ж таки — що робити? Якими словами сказати Степанові про його хворобу. Як завідомити його, людину з фанатичним бажанням фахової пра-

ці, що він не може нікого лікувати, навпаки — мусить сам лікуватися. Інших може тільки заразити хворобою... цікаво з ким він живе у кімнаті... якесь бездітне подружжя... щастя, що бездітне... Врешті це байдуже, бо його і так треба чим скоріше ізолювати, треба ж розпочати, і то негайно, лікування. Перш за все поговорити з директором шпиталю у цій справі. А може все це — якась помилка, може їй тільки привиділося?

Віра взяла другий мазок та розглянула його під мікроскопом. Ні, не помилка, це таки правда. Мазок аж роїться червоними палочками!

Треба щось робити, не сидіти безчинно! Перш за все треба було встати з крісла, — а вона не могла, ніби хтось прикував її. Замкнула очі і сиділа без руху. Трагічно викривлене Степанове обличчя дивилося на неї з темряви закритих очей. Потім з'явилося Воронине з переможною усмішкою. Не дивно — він справді переможець, йому сприяє не лише Оксана, але і доля.

«Чому ж не навпаки?» — шепнула найскритіша думка у Віриній голові, «чому захворів власне Степан?» На хвилину їй забажалося бути долею.

Але таких бажань не вільно мати і вона викинула їх до сміття разом зі злощасними склами. Рішила насамперед поговорити з директором. Хотіла вже йти до нього, коли тиша у шпиталі пригадала їй, що це неділя. Ледви, чи сьогодні зможе побачитися з ним, хіба, що зустрінуться біля церкви.

Нагло тиша закінчилася. На коридорі задріботіли дитячі кроки, без стукання відчинилися двері і розсміяний Ромчик вбіг до середини. За ним увійшов Андрій з бляшанкою на каву. Вони втрюх залишили шпитальний барак і пішли до кухні за сніданком. Веселий ранок на дворі розпогоджував

обличчя таборовикам. А було їх чимало поміж бараками, одні йшли до кухні, другі поверталися, всі з бляшаними посудинами у руках. На кухонних дверях зустрічалися та розминалися порожні бляшанки з повними. Порожні уставлялися у довгу чергу перед кухонним віконцем. За віконцем кухарі у білих шапках наповняли їх беззапашною кавою, а балакуча черга обговорювала новини. Останньою новиною був приїзд якогось нового доктора до табору. Переживання новоприбулого зростали до фантастичних розмірів в устах оповідачів і всі погоджувалися, що тільки вийняткове щастя уможливило йому опинитися живим у таборі. Віра, слухаючи частої фрази про Степанове щастя, відчувала її, як колючку у п'яті підчас ходу. Для розваги вона дивилася у вікно. Там був Карвендель, освітлений раннім сонцем. Над ним пропливали білі весняні хмаринки, а Вірі здавалося, що навіть повні радості хмаринки не в силі закрити всієї глибини людської трагедії.

II.

У церкві було тісно. Просторий барак, що зверху не відрізнявся від інших, зате всередині таки дуже скидався на бідну церковцю, був виповнений людьми. Вони стояли густо один біля одного, дотикаючи себе рукавами верхніх одягів. І, мабуть, тими рукавами спливав молитовний настрій із сусіда на сусіда. Через те з присутніх у церкві скоро витворилася одна спільнота, з'єднана не тільки фізичною близькістю, але і тим самим побожним настроєм.

Поміж людьми стояла Віра з почуванням, наче б була вона чужинкою з далекої землі. Ніяк не могла включитися у загальний настрій, хоч ви-

разно спостерігала його. Відчувала й бачила, що всі кругом неї якось особливо щиро моляться і що повітря у церкві повне не лише млосного чаду свічок, але і справжньої побожності. Було ще весняне сонце з-поза вікон, у якому мерехтіли уривки Великодніх споминів та приманливі, хоч не зовсім обгрутовані, надії. Та Вірині думки ніяк не могли відірватися від Степана, її настрої не міг вийти поза межі його трагедії. Подвійний удар долі, призначений йому, видавався незаслуженим, тим самим несправедливим. Вона знала, що єдиним ліком на перший удар — втрату нареченої — могла бути тільки фахова праця. Коли ж другий удар — туберкульоза — відбирав йому можливість праці, він залишався у позиції людини, якій усунувся ґрунт з-під ніг. Питання, як довго можна удержатися без ґрунту під ногами, турбувало Віру та переривало раз-у-раз розпочинану молитву.

Вона непомітно водила очима по церкві. Її зір ховзався по більш чи менш знайомих постатях, але того, за ким шукала, не було. Зауважила тільки директора шпиталю і вирішила поговорити з ним після Служби Божої. Потім знову пробувала зосередитися на молитві, знову надаремне. Кожний кашель у церкві примушував її дивитися у сторону, звідки походив звук. Та завжди кашляв хто інший, не Степан.

Служба Божа закінчилася і Віра вийшла з церкви, навіть не взявши верби. Тріумф життя над смертю, що зеленів у вербовій лозі, якось затратив для неї сенс. Вона стояла надворі, близько церковних дверей, розглядаючи всіх, що виходили, з бажанням поговорити з директором. Багато людей пройшло мимо неї, вже й останні вийшли з церкви, а директора не було. Все ж таки вона була певна, що бачила його на Службі Божій.

Біля неї вже стояв Андрій з Ромчиком, теж декілька знайомих. Всі були у винятково гарних настроях, кожний з вербою-лозою у руді, з усмішкою на устах. А у Віри не було ні лози, ні усмішки, ні зацікавлення веселою розмовою. Втім до її вух долетіли чийсь мимоходом сказані слова, що начального лікаря викликали з церкви у часі Богослужби. Чому й куди викликали — ніхто не знав. Ця вістка проняла Віру холодом і заставила її покинути товариство та піти до шпиталю, не зважаючи на голосні Ромчикові протести. Обіцяла дитині, що скоро повернеться.

Лише увійшла на коридор шпитального бараку, коли повз неї перебігла санітарка з блідим переляканим обличчям. Щось сталося... та боялася докладніше про це думати. Спрямувала свої кроки до канцелярії начального лікаря.

Там нікого не було, але двері були відкриті, а це означало, що директор у шпиталі. Віра сіла на крісло з наміром підождати на нього. Сіла вона проти вікна, щоб спогляданням на широкий світ рятувати себе від враження слів, які зараз мала почути.

Не було потреби довго ждати. До канцелярії увійшов директор із занепокоєним виразом обличчя. Привітав Віру словами:

— Саме в час приходите. Я вже хотів посилати за вами. —

— Що сталося? — поспитала Віра, збліднувши.

— Прикра історія. Чи доктор Чагрин ваш товариш зі студій? —

— Так, і що? —

— Йому трапилася погана пригода. Оце принесли його на носилках із вибухом крові з легенів.

Майже певно туберкульоза, хоч потрібно ще бактеріологічного підтвердження, як і рентгена. При тому виглядає, мов труп чи кістяк, прямо годі зрозуміти, як лікар міг так себе занедбати. —

Віра думала: «Я не знала, якими словами завідомити його про хворобу, боялася розмови з ним, тепер цей страх відпадає. Та що ж буде далше?» Вголос вона спитала:

— Що ви зробили з ним? —

— Все, що можна зробити у такому випадкові у наших примітивних умовах. Вам відомо, що в нас «все» майже рівняється «нічому». Дістав особну кімнату, вапно і морфій. —

— Як же ж він почувається? —

— Заснув після морфію. Подержимо його кілька днів у шпиталі, заки припиниться кровотеча і заки підшукаємо для нього місце у котрійсь з німецьких туберкульозних санаторій. На жаль, нічого більше зробити не можемо. Прикра історія та й тільки! —

Віра дивилася крізь вікно. Там, під весняним небом, тремтіли, помираючи, мрії одної людини. І немов на глум були вони мріями про працю для здоров'я інших.

Директор закурив папіроску та пильно подивився на Віру, кажучи:

— Боюся, що скоро буду мати не одного, а двох важко хворих лікарів, як пацієнтів, у шпиталі. Скажіть — чи ви так перейнялися хворобою колеги, чи може ви сьогодні ходили до великодньої сповіді та помираєте з голоду? —

— Це перше, — відповіла Віра, — до сповіді я сьогодні ніяк не потрапила б зібрати думок. Зате боюся останньої сповіді для когось. —

— Хіба ж лікарі сповідаються, — зажартував директор, намагаючися розігнати Вірин пригноблений настрій, — це роблять тільки лікарки. Зрештою чорт не такий страшний, як його малюють. Може бути початковий процес, що дасться прекрасно лікувати. До року готов нас на весілля запросити! —

Весілля для Степана... Справді... Вірин погляд дійшов до Карвенделю. Його суворі засніжені верхи засвідчували невблаганість долі. Але сонце кинуло на суворі зариси якийсь веселіший відблиск. А може...

— Чи могла б я тепер зайти до нього? — спитала Віра.

— Він спить. Сьогодні краще не заходьте, щоб не хвилювався. Я пообіцяв завітати вас про його хворобу і цього досить. Ви ж знаєте, як йому потрібний спокій. —

— Знаю і зайду аж завтра. Тепер піду до дому. До побачення! —

Але те завтра було дуже далеке. Пізнім вечером Віра таки заглянула до шпиталю, до Степанової кімнати, відчинивши тихенько двері. Він, після повторної ін'єкції, знову заснув. У півсутінку слабо освітленої кімнати виразною була тільки біла подушка, на ній бліде обличчя у рямцях спітнілого волосся. Хоч яке прикре враження залишав цей образ, то нічна дижурна заспокоїла Віру, що кровотеча спиняється. До того відділовий лікар казав, що це, мабуть, не така страшна історія, як видавалося у першій хвилині. І як спокійно він спить!

Хворий спав спокійно, але Віра ніяк не могла заснути. Факт, що Степан має туберкульозу, вже стратив дошкульність несподіваного удару, що приголомшує людину. Зате тепер Віра зрозуміла, як

багато важких питань відкривається перед нею у зв'язку зі Степановим приїздом та захворюнням. Чи має вона говорити з ним про Оксану, вияснити йому ситуацію, яку все ще можна змінити? Він певно думає, що Оксана вже повінчана з другим — як переказував йому Ворона. Це перше питання. Друге — як поведеться з Оксаною, чи завідомити її про Степанів поворот та хворобу?

Перше питання Віра вирішила коротким «ні», бо стан Степана не дозволяв на хвилювання. А що розмова про Оксану схвилювала б його — про це не могло бути сумніву.

Куди важче було вирішити друге питання — чи повідомити Оксану про приїзд Степана. Оксана ж напередодні вінчання з іншим, а згодилася вона на це подружжя після довгих вагань між обов'язком додержати слово і бажанням вийти заміж. Повідомити її тепер — означало б примусити наново передумати рішення, наново шукати розв'язки. Ще якби Степан приїхав здоровий, то тягар вирішування, з тим і відповідальність були б поділені на двох. У сьогоднішній ситуації, коли він так важко хворий, все це впало б тільки на Оксану. Вона ж набагато більше сумлінна, як можна судити з поверхнього враження. Тому, мабуть, краще мовчати.

Так, мовчати! Але питання, чи мовчанка одної людини замінить у тасмницю приїзд Степана, про який вже вчора говорив весь табір, і його хворобу, про яку напевно заговорить табір завтра. Все одно від когось Оксана дізнається і матиме оправданий жаль до Віри за її мовчання. Зокрема, коли дізнається запізно, тобто по вінчанні.

Так роздумуючи, Віра вирішила, що повідомити Оксану про приїзд Степана це її обов'язок. Дуже прикрий обов'язок, все ж таки конечний.

Оксану треба завідомити листовно, чи іншою дорогою, не зволікаючи.

Рішення звичайно заспокоюють людину, бо проривають круг сумнівів, у якому вона замкнена. Однак Вірине рішення не заспокоїло її. Інші сумніви поїдносили свої голови та скавуліли, мов голодні пєсята.

«А що, як Оксана вже про все знає, — підсували вони Вірі думку, — тільки криється з цим знанням перед людьми, може і перед собою, щоб звінчатися з Вороною, буцім то не знаючи про поворот Степана. Та ж Степанові тепер ніяк до одруження і хто знає, чи колинебудь буде. Якщо так, то Оксана буде мені тільки вдячна за мовчанку».

Питання, як повестися у цій ситуації між Степаном й Оксаною, таки залишилося нерозв'язаним. Воно зарисовувалося перед Вірою якись кошмарем, якому ніч та втомлена думка додавали жаху. Вона відчувала всю безпорадність людини у важкій життєвій ситуації. Ах, люди, такі розумні та відважні люди, якими ж вони стають бідними та безпорадними, коли доля несподівано змінить їм образ заплянованого майбутнього. До того вони такі залякані життям, що і щирости у відношенні один до одного бояться. І які в них малі спроможности укладати собі життя згідно зі своїми бажаннями. Зокрема Степан... глум долі, що жив виключним бажанням лікувати хворих, а сам захворів, може і невилікується. Оксана... вдруге у житті готується дівчина до вінчання і вдруге якась непевність зависла над її одруженням. Всі пляни можуть розбитися від одного слова.

«І, до чорта, якраз від мого слова!» — подумала лиха на весь світ Віра. «Чому і що переплутало мене з цим усім? Чому у моїх руках можливості впливати на чужі рішення, а враз з можливостями і відповідальність?»

Вже й північ минула, а Віра ще не спала. Думала про Степана, Оксану, навіть Ворону. Хоч його доля найменше її турбувала, то справедливість вимагала признати, що і його ситуація не рожева. Його мрією з дитячих літ було одружитися з вченою дівчиною — Віра згадувала ту давню розмову у саді батьківського дому — якою без сумніву була Оксана. Коли ж знайшов її і мрія вже ставала дійсністю, то нагло знову зависла на тонкій нитці непевності. Нитка готова кожної хвилини прорватися, мрія розбитися, гримнувши таки об його голову. Правда, спекулянти зіплені з куди твердшої глини, ніж інтелектуалісти і тому не так легко їх розторочити. Коли б навіть прийшло до цього, що Оксана зірвала б з Вороною, то удар розбитої мрії напевно не викличе у нього стільки переживань, що у Степана.

Вранці невиспана Віра вийшла з кімнати, щоб умитися у спільній для жінок умивальці. На коридорі зустріла її санітарка, яка поверталася з нічної служби у шпиталі.

— Я власне йшла до вас, пані доктор — сказала, привітавшись.

— Може що злого зі Степаном — перелякалася Віра.

— Ні, ні, — поспішила заперечити санітарка, — доктор Чагрин спокійно проспав ніч, кровотеча майже заспокоїлася. Він тільки просив мене передати вам записку. —

У Віри у руці опинився кусок паперу. На ньому було кілька слів нерівним письмом. Вона з трудом відчитала написане.

«Пишу, бо важко мене говорити взагалі, а про це зокрема. Не згадуй їй про мене, прошу тебе. Ані мені про неї! Заходь».

Йї... про неї... Віра ні на хвилину не сумнівалася, що «вона» — це Оксана. Степан певно повірив у фальшиву вістку, що Оксана вже одружена і не хоче, щоб вона дізналася про його приїзд — розважала Віра, вмиваючися між балакучим жіночим гуртом та механічно відповідаючи сусідкам на їхні привіти чи питання. Чи не повинен би Степан дізнатися правди, що Оксана ще неодружена.

Ця думка тільки збільшила її сумніви — як вчинити? Вірин настрій, пригноблений після невиспаної ночі, ще більше почорнів.

III.

Коли хтось не знає, що має робити, то не робить нічого. Так було з Вірою — не знаючи, чи завідомити Оксану про приїзд та хворобу Степана, чи мовчати, — не робила нічого. Не тому, що так вирішила, тільки тому, що ніяк не вирішила. Та знала з досвіду, що життя саме розв'язує нерозв'язані питання, тому вірила, що і ця ситуація повинна з бігом часу якось вияснитися. Як вона виясниться, — годі передбачити.

Про стан Степана Віра довідувалася кожних кілька годин. Та, хоч знала, що йому набагато краще, що кровотеча припинилася, в понеділок ще до нього не пішла. Боялася, що її відвідини можуть внести неспокій у його думки. Знала, як важливим був для нього цілковитий спокій. Тому тільки передала йому записку з заповиченим від директора висловом, що чорт не такий страшний, як його малюють і щоб тримався на дусі. Запевнила його, що пам'ятає прохання про мовчанку і пообіцяла скоро зайти, як тільки його стан дозволить.

Написала правду, що пам'ятає його прохання — не згадувати Оксани йому, ані Оксані його. Па-

м'ятала про це не тому, що хотіла, а тому, що ніяк не могла викинути з голови думок про Степана, Оксану, Ворону та всю їх складну ситуацію, яку до решти заплутав Степанів приїзд і хвороба. Були це прикрі думки, мов ті осінні мухи, що безупину дзичать біля вух, аж набридне — та обігнатися від них годі.

Вечером зайшла Віра до крамниці Лижая, щоб купити оселедця. Було там багато людей, бо страшний тиждень збільшував попит на традиційну пісню їжу — оселедці. Крамар зі своїм спілником жваво та охоче обслуговували покупців. Рух у крамниці виповняв їм серця радістю, а шуфляди — грішми. Хоч повоснні німецькі марки не мали великої вартости і вже кружляли вісті про близьку девальюацію, все ж таки вид високої стирти банкнотів веселив очі власників. До оселедців додавав Лижай своїм покупцям безплатний додаток — сензаційну історію про те, як доктор Чагрин дістав вибух крові. В його оповіданні тієї крові було так багато, що ледви, чи бочка з оселедців помістила б її. Люди слухали, дехто докидав свої відомості, дехто дивувався, що доктор не міг сам собі допомогти, інші співчували, лякалися і виходили з крамниці, щоб понести вістку даліше.

Віра ждала своєї черги та мовчки прислухувалася. Її дивувало що іншого — звідки у Лижая такі точні відомості. Тільки що хотіла його про це спитати, коли крамар випередив її своїм питанням:

— Як же ж там сьогодні з нашим доктором? Ви напевно знаєте точно, розкажіть нам про це! —

— Набагато краще, небезпека майже пройшла, — сказала Віра. Її відповідь була зумисне надто оптимістичною. Обличчям крамаря пробігла легка тінь розчарування.

— Але в нього сухоти, правда? —

— Це ще невідомо. Зрештою, сьогодні він, а завтра я чи ви. Хто з нас забезпечений від нещастя? —

Говорячи це Віра виразно і з деяким задоволенням спостерігала, як від її слів в очах крамаря гасне бажання сензації, зате з'являється переляк.

— Нехай Бог милує, — сказав і з жалем поглянув на купу банкнотів у відчиненій шуфляді. Він подумав, що треба буде дати яку тисячку на церкву, щоб Бог милував.

— Хто вам так докладно розказував про захворювання доктора Чагрина? — спитала Віра, пере-
чекавши, заки крамниця опустіє.

— Розказував? — здивувався крамар, — хіба ж мені треба було розказувати? Я сам власними очима все бачив. Цьому докторові призначили мешкання у нашій кімнаті. Між нами сказавши, це було дуже погано зі сторони мешканевого референта — відскочив від теми.

— Не розумію. —

— Я домовився з ним, що мешкання буде тільки для нас, після того, як випроводилася попередня співльокаторка. Референт свято пообіцяв мені те і, повірте, не задля гарних очей моєї дружини. Хіба ж не знаєте наших таборових відносин! Та повертаючи до доктора, моя жінка зразу помітила, що він радше на хворого скидається, ніж на лікаря. Так погано кашляв вночі. А вранці, коли рознервувався і ще сильніше закашлявся, то певно йому якась жила у грудях прорвалася. —

— Чого ж це він рознервувався? — запитала Віра.

— Насправді не було чого, тільки він якийсь дуже нервовий. Моя дружина почала вранці розпи-

тувати його, чи він одружений, а коли дізналася, що ні, то хотіла знати, чи має наречену. Ви ж знаєте, що жінки завжди такими справами цікавляться. Він нерадо відповідав, врешті буркнув, що його не цікавлять дівчата, тільки наука. Тоді дружина захотіла похвалитися, що і ми небудьто, що з ученими людьми пристаємо і сказала, що в нас часто буває магістер Ворона з нареченою, що дуже високий університет закінчила і є майже докторкою. Воно не зовсім правда, бо Ворона вже тепер до нас не заходить, а коли заходив, то завжди самий — але це невинна пересада моєї жіночки. Нашого доктора чомусь це дуже розсердило, крикнув на жінку, щоб залишила його у спокою і зараз же закашлявся, аж кров його залила. Уявляєте собі, як ми перелякалися! Щастя, що була неділя і лікар з нашого бльоку був вдома. Сейчас ми його покликали, а решту вже знаєте. Коли ж хворого забрали до шпиталю і ми трохи відійшли з переляку, дружина пригадала якісь поговори, побалакала з сусідками і викомбінувала, що ця вчена наречена Ворони це колишня суджена доктора Чагіна. Та це нехай залишиться між нами, нікому іншому я цього не розказував би. Зрештою, може воно і неправда, про це ви хіба краще знаєте, ніж ми — говорив крамар та пильно, з неприхованою цікавістю слідкував, яке враження викличуть його слова у Віри.

— Наскільки я знаю, це все неправда! — заперечила Віра, свідомо, що їй і так не повірять. У таборі не могло бути таємниць, все було загально відомим, навіть, що в кого у горшку кипить.

Вона залишила крамницю з почуванням, що Страсний тиждень приніс їй багато смутку на нерозв'язаних питань.

IV.

А для таборників, зокрема жіночої половини, Страсний тиждень був заповнений працею. Треба було остаточно закінчити приготування до свят та спекти Великодне печиво. Пекти можна було тільки ніччю, коли у кухні не приготувляли щоденної їжі для мешканців табору. Тому кожної ночі світло у кухонних вікнах не гасло аж до ранку і кругом бараку носився приємний запах свіжого печива. В середині бараку йшла жвава праця. Коли одні жінки витягали готові паски з печі, другі зараз же саджали свої. Треті, наложивши тісто у порожні бляшанки з консерв, виробляли хрести та рожі на прикрасу паски, щоб бути готовими, коли їм прийдеться саджати у піч. Все відбувалося за чергою, що була виписана на давно приготованій та щільно виповненій прізвищами листі. Ті, яких прізвища були на кінці листи, тільки розпочинали місити тісто. При роботі йшли жваві розмови і хоч була вже пізня ніч, мало хто позіхав. Свідомість, що печеться не звичайний хліб, а Великодня паска, та турбота, щоб вона не випала гіршою за чужі, зганяли сонність із жіночих повік. Розмови крутилися переважно біля свят на рідних землях. Кожна з присутніх згадувала ті повні печі пасок, ті сирники та баби, які вона рік-річно пекла на Великдень. До того доходили торти — обов'язково у множині. Хоч слухачки знали, що в цих оповіданнях є чимало пересади, ніхто не висловлював вголос недовір'я, бо майже всі мали той самий гріх на сумлінні. Далеко не всі скитальці покинули мастки на рідних землях, хоч в таборі кожний залюбки чванився залишеним багатством. Жінки, що ніколи не носили хутер, бо були за бідні на це, часто зітхали зимою:

— Якби я, виїжджаючи з дому, взяла зі собою своє хутро, не мусила б тепер мерзнути в унівському драгті! —

Чоловіки ж любили закінчувати оповідання про свої колишні гаразди фразою:

— За нічим так не жалкую, як за своєю бібліотекою. Скільки то цінних книг у мене було! —

Та поговоривши з власником цінної бібліотеки про літературу, зразу було видно, що крім «Кобзаря» і видань «Просвіти» він більш нічого не читав. Уявна книгозбірня мала піднести його в очах слухачів до рівня інтелігентної, ще й багатой людини. Не інакше було з тими тортами, про які так гордо говорилося у кухні підчас свячення пасок. Чомусь то торти, в уяві навіть інтелігентних жінок, були ознакою не лише багатства, але й культури.

Вислідом недоспаних ночей були кошики зі свяченим, що на Великдень вранці рівними рядками красувалися на площі біля церкви. З них гордо визирали на світ рум'яні паски та пухкі баби, нерідко в обіймах доробних ковбас. Не бракувало в кошиках масла, сиру чи хрону, вже не згадуючи про те, що є найістотнішим в українській великодній традиції — писанки. По їхньому розписі та красках можна було вгадати, з яких околиць України походить господиня. А були вони з різних — від Сяну аж до Дону. Всі стояли за кошиками, набагато блідші від свого печива. Були втомлені святочними приготуваннями і довгим постом. Бо навіть ті, що не постили з побожності чи звичаю, відмовляли собі багато дечого, щоб заощадити на свята.

Та не зважаючи на втому, на кожному обличчі був погідний настрій, і люди і природа були

погідними того травневого ранку, коли українські скитальці святкували Великдень за українським календарем та стилем. Обгороджений дротами кусок німецької землі став на хвилину частиною України і разом з нею переживав радість Воскресення. Відомо, що українці переживають цю радість не тільки в іншому часі, але й іншим підходом, як другі народи. Тому, що є стільки схожості між долею України і невинно розп'ятим Христом, Його воскресення стає джерелом надії на майбутній тріумф батьківщини. І коли підчас свячення пасок грімке та радісне «Христос Воскресе» виповнило простір між альпійськими верхами аж по небесну блакить, всі забули чужину, бараки, відтятий поворот домів, непевне майбутнє. Було тільки воскресення з мертвих — чудо, що заперечувало закономірність дійсности та обіцяло тріумф на кінці страждань. Всі серця виповнила радісна надія, яка спливала з блакитної бані над головами. Бо ж у її центрі стояв могутній Бог, який зумів сам себе воскресити.

Багато людей заплакало зі зворушення. Діти — хлопчики з рівненькими проділами на голівках, дівчата зі старанно позавиваними кучерями, — збентежено дивилися на дорослих, що чомусь плакали і собі почали кривитися до плачу. Це заставило мамів повитирати сльози та зайнятися дітьми. Тоді закінчилося свячення, «Христос Воскрес» відлунало. Люди почали підносити кошики зі землі, а з їх тягарем знову входили у світ щоденного хліба. Почалися взаємні побажання веселих свят із христосуваннями та запрошуваннями у гостину. Збірний настрій відчуття чудесного та Божого вже залишив церковне подвіря та відплив кудись у маєстатичну височінь. Хоч на людських обличчях ще бликав його відсвіт, їхні думки вже були при свят-

куванні у чисто земському аспекті. Вони думали про гостини з випивкою та закускою, про христосування з тими, яких хотілося поцілувати та досі не було нагоди.

Особливий настрій підчас свячення пасок не обминув Віри, як це було на Квітну неділю. Враз із усіма іншими людьми вона на хвилину забула сірість бараків, нудні розмови у чергах, навіть хворого Степана. З цим було їй добре і вона щиро бажала, щоб момент забуття тривав як найдовше. Та він відплив скоро, немов розбита писанка, кинута у річку. Тільки мигне на запіненій хвилі, що несе її до рахманів, і зникає з очей. Залишається жаль, що проходять свята, настають будні.

Чомусь Вірі здавалося, що будні починаються таки вже, з тою ж хвилиною, коли відлунало «Христос Воскрес». Тоді то до неї та Андрія почали підступати знайомі з великодніми привітаними. Враз з ними зі всіх сторін насувалася буденщина. Вправді всі, що віталися і христосувалися, були святково прибрані, на обличчях і в поглядах у них було більше, як звичайно, глибини — залишок тільки що пережитого зворушення — але їхні голоси, їхні розмови оточували Віру чимсь щоденним, відомим та нецікавим, чимсь, що приковувало до землі. А їй хотілося на Великдень чогось відмінного, небуденного, якогось співзвучного із воскресенням настрою. На жаль, не знала, де його шукати.

Їх уже давніше запросили на свячене одні знайомі і вони йшли тепер до них у гурті інших запрошених гостей. Всі йшли радо веселим гуртом, любуючися теплою весняною дниною та думкою про гостину, що ждала їх. Кожний знав, що у гостях буде подостатком їжі та випивки, а це не часто траплялося у таборовому побуті. Господар

належав до тих проворних, що з дому вивіз цілу кооперативу, до того в таборі займав високий адміністративний пост.

Скоро вони опинилися перед баракком, до якого йшли. Віра поглянула на відчинені двері, за якими, немов пропасть, чорнів коридор і їй страшенно не хотілося входити туди. Це ж той самий коридор, який сконцентрував у собі всю сірість та безнадійність таборових буднів! Нехай він сьогодні, з нагоди Великодня, пахне не пригорілою вівсяною кашею, а вуджениною, нехай сьогодні люди, випивши при священому чарку, проходять ним жвавіше, нехай... Але ж у тому коридорі є не лише сьогодні, у ньому залишилося вчора, позавчора, є напівсформоване завтра, позавтра... Позавтра.. Віру враз зморзила думка, вперше усвідомилена у цій хвилині: позавтра і знову позавтра — це ж четвер, коли до табору має приїхати Оксана, щоб відпружити нерви перед вінчанням. Її вінчання має бути рівно тиждень від сьогодні, на Провідну неділю...

Приголомшена приїздом та захворінням Степана, Віра досі ще не зіставила ні разу докладно цих дат у своїй голові. Зробивши це вперше, перелякалася. А що, як Степана до того часу не відвезуть до санаторії? Було сказано, що треба підождати декілька днів, щоб знайшлося для нього місце у санаторії. Декілька днів — який нестислий термін! Може означати два дні, три дні, тиждень або й довше. Зате четвер, день приїзду Оксани вже так близько, позавтра і ще раз позавтра!

Близький четвер справді перелякав Віру. Їй здавалося, що час — це скоробіжний потяг, а четвер — вагон у потязі, в якому їде Оксана. За вагоном-четвергом спішить вагон-неділя, що везе Ворону. Потяг, повний розмаху, динаміки, зближається до

Степана, який неспроможний порушитися, бо важко хворий. Хіба ж потяг не розчавить його, якщо він завчасу не уступиться з дороги?

Гурт веселих гостей зупинився біля дверей бараку. Почалася церемоніяльна суперечка, хто має входити першим. Віра, ні трохи не зацікавлена у питанні першенства, дивилася на Карвендель, — бо це вже стало її звичкою. Здавалося, немов Карвендель віддалився того весняного ранку, немов замріявся, забувши сам себе. Кругом нього ще колихалася луна від «Христос Воскресе» і пропливав, мандруючи вгору, великодній настрій, зроджений в час свячення пасок. На жаль, він був уже високо над землею і тільки гірська дорога, що ясною смугою розділяла ліс у підніжжя Карвенделю, доходила до нього. Краєм дороги рухалося щось темне, невиразне — мабуть олень у тіні дерев. По хвилині воно перейшло на соняшний бік дороги і стало видно, що це не звір, а людина. Віра розпізнала поета, який теж був запрошений на свячене. Та замість у гостину, він пішов кудись далеко вгору, куди і вона була б радо пішла. Від свідомости цього їй дивно полегшало, її неохота входити у барак кудись втікла. Й інші завважили поета, завважила його і господиня дому, куди вони йшли. Вона похитала милосердно головою і сказала:

— Йому справді щось бракує, бо ж не скоро трапиться знову нагода так добре з'їсти та випити, як у нас! —

Всі погодилися, що на людську дурному немає ліку.

Після багатого свяченого гості з господарями пішли на площу біля церкви, де дівчата мали виводити гагілок. З усіма пішов також Андрій з Ромчи-

ком, а Віра пообіцяла прийти пізніше, бо хотіла привітати Степана з Великоднем. На жаль, нічого не вийшло з її відвідин, їй сказали, що Степан тільки що заснув. Вона вийшла зі шпиталю з наміром долучитися до товариства біля церкви. Та якось ноги понесли її в іншу сторону, більше звичною дорогою, якою ходили щоденно і вона, несподівано для себе самої, опинилася у їх власній кімнаті. Кімната була повна соняшного світла та небувалої тиші — весь барак пішов дивитися, як дівчата виводять гагільки — на те ж Великдень.

«Тиша і самота у таборі — це мій Великдень» — подумала Віра і не пішла на церковну площу, залишилася в освітленій сонцем кімнаті. Для вислову небуденного настрою сягнула рукою по збірку поезій. І тільки що почала читати першого вірша, коли хтось застукав у двері і в хату увійшов автор збірки, що вже вспів повернутися з прогулянки у ліс. Був він святково одягнений, не інакше як більшість чоловіків у таборі, але щось відрізняло його від інших. Викликав враження, наче б верх одягу був загорнений у невидиму поволоку. Вона ізольовала поета від збірних настроїв та переживань людей, між якими перебував. У своїй невидимій поволоці він мусив бути постійно самотнім.

— Ви самі, пані? — поспитав ще з порога і, не ждучи відповіді, додав: — Бо і я самотній і прийшов до вас, щоб прочитати мого нового вірша. —

— Як же ж ви потрапили відчувти хвилину, коли я брала в руки ваші поезії? — спитала Віра, щиро дивуючися такому випадкові.

Поет глянув на неї уважним та зовсім глухим поглядом. Не відповівши ні одним словом, він сів за стіл та витягнув з кишені декілька карток паперу. Потім повів кругом очима, немов хотів упевни-

тися, що нікого більш у кімнаті немає і почав читати. Читав дуже спокійно, рівним голосом. Але той поверховний спокій відбивав так виразно первісну натугу його почувань, як спокійне плесо води у пралісі відбиває могутні стовбурі віковичних дерев та їх хаотично поплутане гілля.

У хату увійшов Андрій із розіспанною дитиною на руках. Ромчик, що встав того дня раніше, ніж звичайно, ні не спав по обіді, заснув підчас гагілок. Поет не переривав читання, ніби не помічав приходу господаря. А той наче б не помічав незвичности у поетовій поведінці, тільки передав мамі дитину і долучився до слухання. А й Віра не переставала слухати, стягаючи дитині черевички з ніг.

Поет закінчив читати і сидів, не змінюючи позиції. Господарі почали хвалити доброго вірша і здавалося, що від їхніх теплих слів невидима поволока, що нею був загорнений поет, починає топитися-тоншати. Роздягнувши дитину, Віра поставила на стіл скромну перекуску. Андрій поставив малу фляшку і поет не відмовився ні від їжі ні від чарки. Поволока тоншала, рідшала, врешті зникла, немов розпустилася в алькоголю. Гість почав живо та з гумором розказувати про Великодні свого далекого дитинства. Розмова плила свobodно, аж Віра ненароком згадала про ранішнє свячене, на якому бракувало його, і тільки його, бо всі інші запрошені прийшли. Поет зараз же спохмурнів. Вона ж, недогадлива, ще й назвала прізвища людей, що їх гостили сьогодні вранці. Це прізвище, немов якась чародійна кличка, відразу обгорнуло поета попередньою поволокою. Він назвав її болем голови і відійшов, не попрощавшись.

Сонце заходило, Великодня неділя закінчува-

лася. Через вікно Віра побачила, що поет знову пройшов крізь таборову браму і пішов у ліс, тією ж дорогою, що вранці.

«Щастя, що хоч голодний не пішов» — пробувала себе потішити думкою. Була лиха на себе, що непотрібно згадала про ранішню гостину. Коли поет зник з очей, вона почала думати про Степана, шпиталь, Оксанин приїзд та її близьке вінчання. Здавалося, що Великдень уже закінчився, хоч це був тільки перший його день.

V.

Великодній понеділок був вільним від праці днем. Все ж таки Віра пішла до шпиталю, бо хотіла відвідати Степана. При тому теж заглянути до своєї приймальні, чи не заблукав який пацієнт. Але жодних пацієнтів не було, тільки один молодий, знайомий Вірі з обличчя таборовик, проходжався коридором, раз-у-раз споглядаючи на двері її приймальні. Віра поспитала, чи є у нього яке діло до неї. Він трохи збентежився і відповів, що ні. Був одягнений у святковий одяг з червоною краваткою, на ногах мав нові блискучі та скрипучі черевики і на хворого ні трохи не скидався.

Коли Віра, відчинивши двері приймальні, побачила всередині Ганю, зразу догадалася, зо молодець на коридорі це Ганин жених. До того, мабуть, не дуже успішний, бо Ганя з буденним виглядом, порядкувала щось без поспіху на поличках, немов не чула нетерплячих кроків за дверима. Тому Віра сказала їй:

— Залиште порядкування на будень і погляньте на коридор. Там хтось нові черевики сходять, заки вас діждеться! —

— Нехай жде, мені не спішно! — відповіла байдуже Ганя.

— Панно Ганю, не легковажте женихів, бо в таборі дівчат багато. Надокучить йому ждати на вас, знайде іншу і що тоді? —

— Хіба я дбаю! Я навіть хотіла би, щоб найшов собі іншу, а не вижидав мене під кожними дверми, в які тільки увійду. Вже й на оповіді давати хоче! —

— А чому ж би вам не вийти за нього заміж. На мою думку він робить дуже миле враження. —

— Е, враження то ще не все! — махнула легковажно рукою Ганя. Треба подумати, хто він властиво такий? Навіть матури не має, а хіба ж я вже не варта, як не доктора, то хоч магістра? —

Віра бистро поглянула на неї, з трудом приховуючи своє здивування. Досі вона не знала, які високі амбіції мала ця дівчина, що не грішила ні красою, ні освітою, ані навіть першою молодістю. В той же самий час Оксана зі всіма своїми даними задовольється «магістром» Вороною.

Заки вона встигла щонебудь сказати, до приймальні увійшов лікар із відділу, на якому лежав Степан. Він знав, що Віра зацікавлена хворобою Степана, тому, привітавшись, почав розказувати про свого пацієнта. Ото ж хвороба виявилася менше заавансованою, ніж всі вони зразу припускали. Туберкульозне вогнище у Степанових легенях було свіже й обмежене та подавало надію, що після однорічного лікування у санаторії може цілковито вигоїтися. До того якраз сьогодні прийшло поштою повідомлення з туберкульозної санаторії під Мюнхеном, що вже приготували для нього місце. Треба буде, не зволікаючи, відвезти туди хворого, найкраще таки завтра. Очевидно, що з ним мусить хтось

з лікарів поїхати та цим нехай вже директор турбується.

Віра уважно слухала і їй здавалося, що від цих слів у її нутрі загоряється ясним вогником надія. Тепло, що ним променює вогник, розходиться радісним настроєм по цілому організмові. Їй стало весело.

А й Ганя слухала не менш уважно за Віру. Закінчивши порядкування, вона почала повільно мити руки, потім ще повільніше витирати їх. Були це очевидні намагання продовжити своє перебування у кімнаті, де відбувалася розмова, що невідомо чому її зацікавила. При тому вона наче б не чула, що кроки за дверима стають все скорішими та голоснішими. Відійшла аж тоді, коли Вірин співрозмовник попрощався, Віра теж залишила приймальню, щоб відвідати хворого приятеля. В останніх днях вона досить часто це робила.

Досі підчас кожних її відвідин Степан дрімав у якомусь півотупінні, спричиненому частинно морфієм, частинно шоком від все ще свіжого подвійного удару долі — втрати Оксани та здоров'я. До того доходило виснаження організму кількома роками собачого життя з півголодуванням та нервовим напруженням, спочатку в Червоній армії потім у поліні. В їхніх розмовах, які властиво не були розмовами у повному розумінні цього слова — говорила тільки Віра, а Степан слухав — ніколи не було згадки про Оксану. Проте Вірі завжди здавалося, що Оксана з ними. Ніби у мрячному закуткові кімнати сидить вона, мрячна та мовчазна відбитка їх старанно захованих думок про неї. І ніби жде, щоб хтось із них вимовив уголос її ім'я, щоб вона могла вийти з темного закутка на денне світло. Та ніхто ніколи не вимовив її імені і вона ображено та без-

шелесно закривала обличчя блідими руками, коли Віра відходила зі Степанової кімнати.

Оце вперше, на Великодній понеділок, трапилося, що коли Віра увійшла до Степана, у кімнаті не було Оксаниного сповиду. Може тому, що кімната була щедро виповнена соняшним світлом і не залишилося ні одного мрячного закутка. Степан вперше не лежав, а сидів на ліжку. На його обличчі, замість звичної байдужности, було бажання життя. Віра почала переповідати йому докладно всі добрі вісті, які тільки що вчула. Він залюбки слухав їх вдруге, бо вже раз чув від лікаря. Вони обидвоє щиро, по Великодньому, раділи.

На дверях станула санітарка з листом у руках. Віра, що була ближче дверей, взяла від неї листа і, кинувши оком на адресу, подала його адресатові, тобто Степанові. Їй вистачило одного погляду, щоб розпізнати знайоме Оксанине письмо. У Степана затремтіли руки, коли він обертав листа, щоб впевнитися, чи не помиляється. Зворотна адреса запевнила його, що не помилився, що це лист від Оксани.

Недозволеним йому скорим рухом Степан схопив олівець зі столика біля ліжка, написав на коверті «звернути надавцеві» і подав листа санітарці, що все ще стояла на порозі. При тому сказав якимсь зміненим голосом:

— Прошу сейчас віднести листа на пошту, щоб звернули тому, хто вислав. І щоб ніхто сьогодні до мене не заходив. Я втомлений і хочу спати. —

Замкнув очі й опустився на подушку, наче б забув, що має гостю. Тільки промимрив півголосом сам до себе:

— І чого ж би мав я листуватися з нарече-

ною якогось спекулянта? Що їй до мене, або мені до неї? —

На його пожовклому обличчі була вже тільки втома, хвороба й апатія. Віра мовчки відійшла. Ясний вогник радості у її душі погас. Залишилося тільки велике співчуття до Степана і під впливом того почуття вона не спрямувала своїх кроків до виходу, тільки до канцелярії директора. Хотіла зголосити свою готовість відвезти Степана до санаторії. Ще здалеку побачила, як двері канцелярії відчинилися і якась жіноча постать вийшла з них. Була вона схожа на Ганю. А святково одягнений молодий чоловік все ще ходив коридором із дуже кислюю міною на обличчі.

Директор надзвичайно зрадів, коли почув, що Віра готова їхати зі Степаном до санаторії.

— Ви зняли великий клопіт з моєї голови і я вам щиро вдячний, — говорив, — воно ж таки годиться, щоб хтось з нас відвіз колегу. На жаль так нещасливо складається, що нікому не виходить. Посилати його тільки з санітаркою — якимось не по-товариському, хоч фактично мало правдоподібно, щоб кровотеча відновилася. Я вже навіть думав, чи не поїхати б мені з ним самому, але очевидно, що ви маєте першенство. —

— Таке першенство завжди радо відступають, — подумала Віра, але не сказала цього вголос.

— Отож завтра виїзд, — говорив далі директор, — нема потреби задержувати хворого у нас, коли є можливість розпочати лікування, якого ми не всилі йому дати. Німці мають на це можливості, зокрема ця санаторія, на яку щасливим збігом обставин ні одна американська бомба не впала. Нехай їде без проволоки! —

— Я тої самої думки — не зволікати, — сказала Віра. Вона думала не тільки про лікуван-

ня, але і про близький Оксанин приїзд до табору.

— Не подобається мені те його постійне пригноблення, — заговорив знову директор, — старайтеся дорогою піддержати його на дусі, щоб хоч трохи бадьоріше на світ подивився. У нього ж не такий грізний стан, як зразу виглядало, є надія на вилікування. А дівчина..., буде друга! —

Начальний лікар махнув зневажливо рукою. Віра не хотіла нічого на цю тему говорити, тому промовчала. Вони почали обговорювати деталі завтрішнього переїзду. Мали їхати військовим санітарним автом, про яке вистаралася на прохання директора урядничка УНРИ. Все складалося добре, а вже найбільше тішило начального лікаря добровільне зголошення Віри. Тому він дав їй два дні відпустки, хоч вона не просила про це. Порадив їй, щоб при нагоді вступила до Мюнхену.

— Я був там недавно, вже стільки крамниць повідкриваних, що ви напевно приїдете у новому капелюсі, — жартував своїм звичасм. А коли Віра вже підвелася, щоб відійти, додав:

— Тільки що перед вами була у мене наша санітарка з проханням, щоб її вислати з хворим доктором до санаторії. Одним словом — має щастя до жіночої опіки. Мабуть вона також якась давня його знайома, я їй не питав. Зрештою я ще не дав їй остаточної відповіді, думав скористатися з її зголошення тільки у тому випадкові, якщо б не вдалося знайти когось з лікарів. Коли ж ви уважаєте, що вона може бути вам потрібною у дорозі, то їдьте вдвох. —

— Я не вважаю, щоб мені був хтонебудь потрібний. Дам сама раду — відповіла Віра. Вона знала, що Степан буде тим більше задоволеним, чим менше людей буде кругом нього.

VI.

Вночі проти вівтірка Віру охопила подорожня гарячка в парі з дуже поганим самопочуванням. Всю ніч Віра перекидалася з боку на бік, її морозило і палила спрага. Все ж таки вона ні на хвилину не допустила думки, що могла б відмовитися супроводжати Степана, залишивши це кому іншому. Хоч би й Гані — вона чомусь так рвалася їхати. Та Вірі здавалося, що завести Степана до санаторії це її обов'язок, невідкличний, як і смерть. До того — на жаль — не останній обов'язок, бо за ним видніли інші, так само невідкличні. Треба ж зустріти у четвер Оксану, перебути з нею декілька днів, виминаючи згадки про Степана. Треба бути у неділю на її вінчанні з Вороною і не попусувати настрою кислою міною. Треба побажати молодятам щастя.

Від цих подій, що мали відбутися у найближчих днях, не було ні рятунку, ні втечі. Вони насувалися зі всіх сторін, як могутні альпійські верхи, замикалися ланцюгом кругом неї, заслоняли небо, а з тим і радість життя. Рятуватися від них могла лише твердою постановою — якщо залишиться після неділі живою, то вмис раз на все руки від переживань приятелів. Нехай тільки примістить Степана у санаторії, а молодят виправить у пошлюбну подорож до Швейцарії, так зараз же постарасться забути про них, відгородиться високою стіною байдужости від їхнього життя. Степан, що так очевидно бажає самоти, нехай собі щасливо та самотньо видужує поміж німцями, новоженці нехай дряпаються по швейцарських Альпах, або нехай і в пропасть летять — їй буде байдуже! І як добре буде тоді жити, забувши про чужі турботи, — заспокоювала Віра себе уявою, хоч на дні уявленого

було переконання, що так ніколи не буде. Хіба ж можливо ізолювати своє життя від життя інших, не радіти їх щастям, не боліти їхніми болями, не будши по вдачі диваком або мізантропом? Та є моменти у житті, коли людині понад все хочеться заховатися від світу, втікти від інших людей. Саме такий момент переживала Віра підчас безсонної ночі. Врешті у своїй уяві вона заховалася у високу пахучу траву та густу зелень батьківського саду й аж тоді на часинку заснула.

Прокинулася Віра раніше всіх і знову думала про дорогу, що ждала її. Хвилювалася, наче б мала їхати за океан, хоч насправді це було лише кілька годин їзди. Не було також небезпеки, що дорога для Степана надто важка, його фізичний стан не давав підстави до побоювань. Зате психічний був жалюгідний, зокрема від учора, коли дістав листа від Оксани. Зайшовши до нього вдруге увечорі, Віра прямо злякалася його цілковитої байдужости до всього, що діялося з ним. На звук її голосу він відкрив очі і подивився на неї так, як дивляться на небажаного інтруза. Коли ж вона сказала, що завтра їде з ним до санаторії, мрукнув невиразно «вже чув» і знову замкнув очі на знак, що розмова закінчена. А що відбувалося поза тими закритими повіками, поза мовчазною байдужою маскою на обличчі — Віна не мала можності збагнути. Та вона відчувала інтенсивність його переживань, як і глибінь його пригноблення. Це робило її майже хворою. І перебути сьогодні декілька годин у товаристві цієї мовчазної людини, оповитої згущеною трагічною атмосферою, видалося їй майже понад сили. Та питання їзди не було дискусійним, вона мусила їхати і все! Жаліла, що не взяла зі собою Гані, бо її присутність і розмова напевно розряди-

ли б хоч частинно напружену атмосферу підчас подорожі.

Віра згадувала, що ще вчора ввечорі Ганя просила її, щоб могла теж їхати. Віру зразу здивувало це прохання, тимбільше, коли дізналася, що Ганя незнайома зі Степаном.

— Чи не краще вам відпочити, коли мене не буде? Хіба ж це розривка товктися сотні кілометрів з важко хворим пацієнтом? —

— Та я готова вже і до пекла товктися, так набрид мені табір. Хоч на день вирватися з нього — відповіла Ганя. Цими словами вона торкнула якусь дуже відому струну у Віриних почуваннях і Віра вже готова була погодитися. Та поглянувши на Ганю, побачила у її очах відблиск якогось бажання — це не було бажання втечі. З очей Гані дивився не втікач, скоріше мисливий. Віра відчула несмак і сказала:

— Я не можу рішати, не порозумівшись з директором. Може він має для вас інші пляни на час моєї неприсутности. Це ж два дні.

— Я їхала б тільки на один день, туди й назад. В середу можу працювати, якщо потрібно. —

— Все ж таки мусила б порозумітися з директором, а сьогодні вже на це за пізно — відповіла Віра, якій не подобалася Ганина настирливість. А тепер, прокинувшись, жалкувала своєї відповіді. Треба було погодитися.

Прийшов час вставати. Віра вставала з одним бажанням — щоб цей прикрий день вже був поза нею. А прикрий був він від самого ранку. Андрій, завваживши, яка вона бліда і які у неї синці під очима, рішуче запротестував проти їзди. Та вона

й слухати не хотіла і день почався суперечкою. Ромчик, почувши підвищені голоси, почав плакати — нехай мама не їде, бо він не любить сусідки, що мала заопікуватися ним, коли мами не буде. Та мама вперто не здавала позицій, аж Андрій заявив, що піде до директора і зголосить її хворою. Цього Віра настрашилася більше, ніж боялася їзди і мусила змінити тактику — вдалася до хитрощів. Попросила Андрія, щоб заки йти до директора, пішов за кавою. -Тоді вона зміряє температуру і після того вони вирішать, чи можна їй їхати. Чоловікову неприсутність використала не на міряння температури, тільки на приєднання на свій бік Ромчика обіцянкою гарного гостинця з дороги. Сама ж проковтнула дві аспірини, знайшла рештки якихсь косметиків та поправила ними свій вигляд. Тому, коли Андрій повернув з кухні з гарячою кавою, у хаті була вже відмінна ситуація. Ромчик радів, що мама їде, а Віра, менш бліда, як попередньо, запевняла, що температура у неї нормальна. До того вияснила чоловікові, що їй дуже залежить на цій їзді, — не так через Степана, але тому, що вона доконче хоче мати новий капелюх на Оксаніне вінчання. Їзда до санаторії дає їй нагоду вступити до Мюнхену та купити, що потрібно.

— Хіба ти не бачив на Великдень, як вистроєна була кожна перекупка, тільки я у всьому старому — переконувала його.

— А мені здавалося, що ти була гарно убрана. —

— Це тільки тому, що ти ні трохи не розумієшся на жіночих одягах — обстоювала при своєму Віра.

Супроти такого аргументу Андрій був безсилий і мусив уступити. Сказав тільки, щоб Віра

взяла всі гроші, що є у них і купила собі те, що вважає потрібним.

Перед шпиталем стояв американський військовий амбулянс. За керівницею сидів чорний шофер та весело підсвистував. Степан був уже в середині, мовчазний та понурий, як і вчора. На Вірині здивування біля нього клопоталася Ганя, поправляючи йому подушки під головою. Була вона убрана до дороги, у плащі та капелюсі. Вчора її присутність була б розсердила Віру, сьогодні вradувала.

— Бачу, що ви вже готові до дороги, панно Ганю, а я ще з директором не поговорила. —

— Я вже все полагодила. Він сказав, що можу їхати, якщо ви погоджуєтесь.

— Так їдемо — висловила свою згоду Віра.

Шофер запевняв, що знає дорогу, малозрозумілими словами й усмішкою білих блискучих зубів. Ганя мала повернутися з ним до табору, таки того самого дня. Віра заміряла поїхати з санаторії потягом до поблизького Мюнхену, заночувати там в українському нічліговому домі і, закупивши що потрібно, повернутися завтра пополудні домів. До Оксани не думала вступати, бо тоді треба було б їй якось в'яснити свою присутність у Мюнхені. Зрештою в четвер Оксана мала приїхати до табору, а четвер був післязавтра.

Хоч їзда відбувалася спокійно, без пригод, то Віра почувалася якось особливо — їй самій годі було б назвати це почування. Подвійні, зовсім відмінні враження, які вона сприймала водночас, робили її ніби п'яною. В очах весело миготіла свіжа зелень лісів на переміні з плахтами снігу, що білили проти сонця, як і зуби шофера. Він часто звер-

тався до своїх пасажирів із якимись незрозумілими заввагами, які для них могли бути тільки реклямою американської зубної пасти. Поміж заввагами надсвистував жваві мельодії. У цілковитому контрасті до нього був понурий та нерухомий Степан, який відгородився від Віри і цілого світу непроходимою стіною байдужости чи отупіння.

Все це разом складалося на враження, немов це тільки напів дійсна їзда. На щастя поміж Степаном, а рештою світу сиділа Ганя. Її буденне обличчя держало Вірині думки у межах реального, — без нього вони мабуть перелетіли б ті межі. Невродливі, а ще й неуховлені обличчя мають свою вартість — вони настроюють співбесідників до реальної оцінки подій. Ганя не говорила багато дорогою. Вся її увага була присвячена хворому. Вона раз-у-раз витирала йому обличчя, подавала пити, навіть пробувала гладити по волоссю. Декілька разів запевняла, що буде його відвідувати у санаторії, щоб він не почувався самотнім між чужинцями. Та він наче б і не чув, що вона говорила, нерухома маска на його обличчі навіть не здригнулася. Також ні разу не відчинив очей, щоб бодай поглянути на товаришок своєї подорожі.

VII.

Потяг засвистів і рушив. Мале німецьке містечко, дивно незнищене війною, віддалялося від Віри. Трохи осторонь від містечка, серед свіжої зелені дерев, видніла туберкулічна санаторія, де залишився Степан. Дахи окремих павільйонів, із розмальованими на них великими хрестами для охорони від недавніх бомбовиків, блистіли якоюсь заспокійливістю. Та ця зовнішня заспокійливість не обманювала Віри. Вона знала, що це тільки відсвіт іди-

лічного заходу сонця, а не внутрішньої атмосфери тої установи. Там, під кожним із дахів, числили свої дні люди, присуджені на довгу ізоляцію, часто з малими надіями на видужання. Деякі з пацієнтів не могли мати і найменших надій, вони були присуджені на смерть. Всіх їх, чи зрезигнованих чи збунтованих проти своєї долі, та однаково безсилих, Віра бачила і кожний з них збільшував її пригноблений настрій. Навіть молодий лікар-німець, що обводив її по санаторії, при тому докладно, з німецькою систематичністю, інформуючи про все, був передчасно посивілий. Почав сивіти на фронті, а програма Німеччини та турботи за власне майбутнє до решти посріблили йому волосся.

Правда, великою потіхою для Віри була думка, що Степан не належить до категорії засуджених на смерть, чи навіть довге лікування. Були всі підстави вірити, що до року його випишуть із санаторії з цілковито вигоєною раною на легенях. Та залишалося без відповіді питання, як буде із тією другою раною, про яку не знали німецькі лікарі. Знала про неї Віра і, на її велике здивування, Ганя. Перед поворотом до табору, Ганя, чомусь дуже задоволена із поїздки, поділилася з Вірою своїми думками про Степана. Була певна, що його вилікують і він залишить санаторію та поверне до табору. А тоді буде йому потрібна добра жіноча опіка — іншим словом треба буде одружитися. Віру розсердили такі пляни і вона крикнула:

— Що ви говорите, як з гарячки? Вистачас подивитися на нього, щоб закинути всяку думку про весілля. Скоріш вже про похорони думати можна. —

— Ні, ні, — протестувала Ганя, — я можу заложитися з вами, що за пів року він буде зовсім

інакше на світ дивитися. А до року сам про дівчат почне думати. Колишню наречену, за якою тепер тужить, забуде. Хіба ж вона варта, щоб побиватися за нею? Це не для нього дівчина, йому треба такої, щоб його та кухні доглянула, а та тільки вчиться та вчиться, мабуть до сивої коси вчитися буде! І дуже модно одягатися любити, а чоловіка доглянути не буде часу. —

«О, Боже, — подумала Віра, — це вже, мабуть, і горобці про невірну Оксану цьвірінкають. Щастя, що Степан перед її вінчанням зійшов людям з очей!»

Та які б там пляни Ганя не снувала, Віра була певною, що Степанові думки при Оксані і ледви чи Гані відірвати їх від зрадливої нареченої. У цьому переконанні утвердив її малий інцидент, який трапився, коли вона, покидаючи санаторію, прощалася зі Степаном. Його примістили дуже гарно, в осібній кімнаті, у найкращому павільйоні з уваги на те, що він не звичайний пацієнт, а лікар, ще й під опікою американців. Крізь велике відчинене вікно весна кивала йому зеленими пальцями дерев. Поміж деревами пурхали птахи, яких безупинне ціркання виповняло кімнату. Зате від Степана годі було дочекатися слова. Відзивався він тільки тоді, коли до нього зверталися з питанням того рода, що годі було відповісти рухом голови чи руки. То ж мовчав він, коли Віра прощалася з ним, мовчав теж, коли обіщувала його відвідувати. Але коли вона вже була біля дверей, відвернена до нього спиною, несподівано почула неголосне, але виразне питання «коли шлюб?». Недовіряючи власним вухам, вона оглянулася. Степан лежав неповоротно на ліжку, на його обличчі не задривав ні один мяз, очі були задивлені кудись у себе — як досі. Тоді вона подумала, що це їй вчулося і знову від-

вернулася до дверей. Та заки вспіла їх відчинити, почувла вдруге те саме питання, вже голосніше: — Коли шлюб? —

— На Провідну неділю — сказала вголос і знову поглянула на ліжко. Побачила той самий образ — нерухомий, байдужий до всього Степан. Коли ж Віра вже замикала двері, почувла у кімнаті немов відгомін власних слів «на Провідну неділю...» В інших обставинах це її було б розсмішило, тепер тільки збільшило враження трагічного.

Вже темніло, коли вона висідала з потягу у Мюнхені. Згідно зі своїми плянами, почала йти у напрямі нічлігового дому для скитальців. Завтра вранці мала вийти до міста на закупи. Але не було в неї найменшого бажання щонебудь купувати. Навіть вітрини при мюнхенських вулицях, що розквітли посеред румовищ барвистими жіночими одягами та елегантними капелюхами, не приманювали її очей. Сама собі дивувалася, звідкіля ця її байдужість до світу моди, яким вона давніше завжди цікавилася.

«У мене таки гарячка» — подумала і немов підтвердження цієї думки відчула, як пробігли її тілом легкі дрижаки. Але йшла далі. Вулиці, якими проходила, були повні людей, що гупорили голосно та різними мовами. Хоч була поміж тими людьми, чомусь їй здавалося, що всі обличчя й голоси вона сприймає з великої віддалі. Всі вони були для неї чужі та нецікаві.

Втім її погляд зачепився за одне обличчя і держався його, доки воно не зникло у натовпі. Оксана? Хіба ні! Дуже похожа на Оксану, але без сумніву, старша. До того так заглиблена у власні невеселі думки, що нічого й нікого кругом себе не бачить. А в Оксани був бистрий погляд, вона зав-

жди все помічала і напевно не пройшла б мимо Віри, не побачивши її. Все ж таки зробилося на мить гаряче — вона уявила собі можливість зустрічі зі справжньою Оксаною або, чого доброго, з Вороною. І що ж тоді могла б вона сказати, як відповісти на питання, чого приїхала до Мюнхену і чому не зайшла до подруги.

Її знову зморозило. Вона зупинилася біля одної вітрини, ніби розглядаючи виставлені черевики. Насправді вона й не бачила їх, бо роздумувала, чи має залишитися у Мюнхені, чи повернутися до дому нічним потягом. Новий одяг ні трохи не манив, зокрема, коли думала, на яку нагоду він призначений. До того вона насправді перелякалася можливістю зустрічі з Оксаною або Вороною. Найважливіша орудка — гостинець для Ромчика — вже був у її торбі. Купила його у містечку, де була туберкульозна санаторія, коли в дорозі на станцію переходила попри крамницю з дитячими іграшками. Все решта — не важне! Сама ж почувалася страшенно втомленою, може і хворою. Насправді мала тільки одне бажання — чимскоріше опинитися вдома, у своїх чотирьох стінах, де ждуть її чоловік та дитина. Єдине, що не заохочувало до їзди, була перспектива повороту вночі гірською дорогою поміж лісами зі станції до табору. Та була майже певною, що в потязі зустріне когось із таборовиків, хоча б якогось спекулянта чи перекупку. Вони завжди вешталися між табором та Мюнхеном.

Віра відійшла від вітрини, так і не подивившись на неї. Змінила напрям ходи, скерувавши свої кроки на станцію. До нічного потягу, який відходив опівночі, було ще багато часу, але в неї не було ні потреби ні охоти блукати міськими вулицями. На станції зайшла до їдальні, хоч їй не хотілося їсти,

тільки пити. В їдальні було людяно та голосно. Всі місця за великими столами, зайняла різноманітна публіка, що говорила, як і на міських вулицях, різними мовами. Вірі ледви вдалося знайти порожнє місце у слабо освітленому куті біля якоїсь жінки у хустині, що дрімала сидячи. Таким місцем вона зраділа, бо воно цілковито відповідало її бажанню — заховатися у темному кутку від можливої зустрічі з Оксаною чи Вороною. Скоріше з Вороною, бо він часто роз'їжджає у своїх справах. Зустрітися з ним Вірі не хотілося ще більше, ніж з Оксаною. Тому була рада, що її сусідка дримає, й не буде випитувати, куди вона й чого їде, як це звичайно роблять принагідні товариші подорожі. До розмови у Віри не було настрою. Навіть горло пересохло і вона відсвіжувала його содовою водою. Відчувала велику втому, спрагу і сонливість. Думки вже ледво снувалися по голові, натомість її заливала мимовільна хвиля споминів з найпоганішого у житті часу — скитання підчас війни по битій бомбами Німеччині. Скільки ж ночей пересиділа вона у війну на таких станціях, вижидаючи запізвених потягів та надслухуючи виття сирен. Тоді завжди потішала себе думкою, що закінчиться війна, закінчиться і їх скитання. Сталося інакше, війна закінчилася, скитання триває. Хоч бомби вже не лякають, майбутнє і надалі непевне. До загального лиха завжди може долучитися особисте, як ось у Степана. Чи багато потіхи йому з того, що повернувся живим з війни?

Все видавалося чорним та безнадійним, як рідко коли. Її раз-у-раз морозило і вона задрімала сидячи, як жінка біля неї. У півні мала враження, що скоро затрублять на алярм сирени і треба буде вставати та йти до схоронища. А вона ледви чи зможе встати, чомусь її ноги стали важкі, мов колоди.

VIII.

Віра нагло відкрила очі й подивилася перелякано кругом себе. Чи не проспала вона потягу? Вона ж мабуть довгенько спала.

— Спіть, пані, я розбуджу вас, бо і я їду тим самим потягом — відізвалася сусідка, що вже також прокинулася.

Віру чомусь ні трохи не здивувало, що жінка говорить по-українському і знає, куди вона їде. Поглянула на великий годинник на протилежній стіні та зі здивуванням помітила, що спала всього кілька мінут. Якись дуже довгі ті міноти були для неї!

— Розбудіть мене перед дванадцятою, не забудьте! — попросила сусідки.

— Не забуду, бо і я їду до табору. Я вас, пані, знаю, ви докторка зі шпиталю — говорила жінка, але Віра вже дрімала. Кругом неї клекотів гомін, то затихаючи, то знову могутніючи. Там, поза стінами, що обмежували цей гомін, заїздив потяг. Вірі здавалося, що впродовж всього її життя заїжджають потяги, безупинно заїжджають, один за одним. У ідальні заворушилося, люди виходили, люди входили, свистів потяг, стукотіли колеса. Вірі ж снилося, що це той потяг, який забрав її з батьківщини.

— Щоб тільки на дощ не зібралось, заки поїдемо — сказала вголос, сама до себе, її сусідка. Віра поглянула на неї, розкривши на малу хвилину очі. Розпізнала — це жінка із сусіднього воза, коли вони стояли постоем у лісі, заки приїхав потяг, що завіз їх до Німеччини. Коней в них вже позабирали, залишилися вози, що були їхніми помешканнями. На сусідньому біля Віри возі була ця жінка, яка завжди боялася дощу, бо везла мішок муки і мішок цукру. І всі інші боялися дощу, тому кожний прикрив свого воза гуцульським ліжником чи килимом,

розтягнувши його на луках із зелених гнучких гіляк, яких не бракувало у лісі. Людей було багато — тому вони так голосно гомонять. Балачки — їх єдине зайняття у примусовому безділлі. У розмовах можна згадувати минуле, відгадувати майбутнє, потішати себе почуванням рівності у спільній загальній недолі.

У півсні Віра щораз глибше входила у настрій та деталі того пам'ятного дня, коли вона покидала батьківщину. Навіть відчувала, як жарило літнє сонце — хоч єдиним світлом над її головою були електричні лампи, притемнені хмарою тютюневого диму. Та їй у сні світило сонце над тою дивною оселею, де всі хати були на колесах, прикриті гуцульськими килимами чи покутськими ліжниками. Літом сорок четвертого року виросла ця оселя на поляні серед ліса у гірській кітловині. Недалеко, на межі української землі, було мале містечко. Туди ходили мешканці оселі вимінювати на харчі одяг чи інші, захоплені з дому, речі. Ті, що не мали нічого на виміну, мусили задовольтися юшкою, що її раз денно привозили мадяри до табору, разом з хлібом та жовтою солониною, такою старою, що ще мабуть пам'ятала часи Атиллі.

Особливий спосіб життя викликав особливі настрої, зокрема вечорами, коли жінки варили вечерю на примітивних печах із великих каменів. Тоді на поляні курилися дими, пахло підсмаженою солониною, жареним м'ясом. Гомоніли люди, плакали діти, іржали коні. Кругом — величні карпатські верхи, мовчазні та байдужі до табору втікачів у своїх стіп — незначної у вічності деталі. Кожного вечора темні верхи проковтували велике червоне сонце, щоб і собі заясніти. Та вони тільки темнішали від свого вчинку, а їх зубчасті сильвети будили у Віри якийсь дуже давній та невизначний спомин

про мандрівку поміж гірськими ланцюгами, про дими, що курилися, як жертви богам. Невиразні образи у пам'яті перегукувалися з темним зубчастим масивом і непокоїли думки. Та вона не могла схопити зв'язку між давньоминулим а теперішнім, хоч відчувала те прадавнє дуже близько. Було воно у повні місяця над лісом, в шумі річки поза деревами, в іржанні коней та у бляєнні овець за загородами недалеких господарств.

Заїхав потяг, щоб забрати людей до Німеччини. Саме в пору заїхав, бо соняшна жара, змішавшись з тугою, що гризла людські душі, виповнила світ по сам верх і грозила його розірванням. На щастя стукіт коліс та свист льокомотиви прогнали тугу у безвість. У таборі знялася велика метушня — треба було пакувати рештки майна, щоб не їхати у невідоме з порожніми руками. Чоловіки стягали килими, залишаючи на возах повитирані луки. Вони білили проти сонця, мов ребра велетенських звірів на цвинтарищу пропащого світу. Жінки на березі річки відшуровували піском закопчену посуду та ділилися своїми тривогами перед їздою у бити бомбами Німеччину. Плакали малі діти, бігали, радіючи зміною, старші.

В той час Віра, не маючи багато чого пакувати, ходила по лісі. Далеко у ліс доходив людський гомін, невиразні слова та виразний збірний настрій, що був ніби тривожний знак питання — куди? Що жде нас там? Та було у людському гомоні теж трохи задоволення, що врешті закінчується цей безнадійний, безцільний постій і що закінчується він ще перед осінніми дощами. Було також багато жалю покидати поляну, останній скравок рідної землі, по якому ходили їхні ноги.

Заїхали вантажні авта, щоб завезти людей та клунки до потягу. Безладний рух, знервовані вигу-

ки, суперечки за малі речі закрили велику — розстання із рідною землею. Скоро всі опинилися у старих вагонах, на лавках, на підлозі, на клунках. Було тісно і душно. Люди перегукувалися, відшукувалися, приміщувалися. А коли на землю почала спадати вечірня прохолода, потяг засвистав і рушив. Зразу так поволі, що залишені надворі ще вскакували до вагонів, та де далі розгін збільшувався. Містечко гарне, як ніколи, у світлі заходу сонця, усміхнулося до людей полум'яними дахами та втікло в Україну. Кінчався день, кінчалася рідна земля, кінчалися надії на скорий поворот. Починалася ніч, чужина і незбагнуте майбутнє, з одним відомим — бомбами над головою.

Все це навело задуму на людей, що немов знерухоміли та зааніміли. І Віра сиділа мовчки на своєму наплечнику, дуже самотня між мовчазними та, мабуть так само самотніми, людьми. У голові відчувала пустку. Господи, як важкою може бути порожнеча! Внутрі — наче б пустиня, де кожна думка засуджена на смерть вже при народженні. А контакт з людьми — людей немає, є скам'янілі, незугарні людські подоби, що не живуть, а бовваніють у півтемряві смеркання. Невже це довічний присуд, ця мертвеччина?

Хтось термосив Віру за плече і вона почала поволі, зі страшенним зусиллям видобуватися на верх із глибокої та чорнезної ями-безодні. Ще трошки, ще один крок, вже ясніє отвір на білий світ...

— Але ж і заснули ви, пані, як камінь. Вже близько дванадцята, скоро приїде наш потяг. —

— Їдемо до Німеччини — сказала Віра до жінки з сусіднього воза, що чомусь раптово постраїлася.

— Пані, ви ще спите, ми ж у Німеччині, у Мюнхені, ідемо до нашого табору. —

Видно, що жінці з туги у голові покрутилося! Нічого дивного в цьому, один її син у Червоній Армії пропав, другий до дивізії пішов. Але треба йти... Віра механічно посувалася у великому гурті людей до виходу, все ще у полоні важких марень недавнього сну.

Холодне повітря на дворі, зорі над головою та великі німецькі написи, що кидалися у вічі, опритомнили її. Вона вже знала, що вона у Мюнхені, у поворотній дорозі з туберкульчної санаторії, куди відвезла хворого Степана. Її виїзд з батьківщини це був тільки наново у сні пережитий спомин.

— Ручки цілую, пані доктор! Якже ж це ви так самі серед ночі подорожуєте? Хіба ж не можна було заночувати в Оксани? —

Ворона! У його голосі і на його обличчі стільки самозадоволення, стільки вузького, особистого щастя, що аж дивитися на нього ніяково. Як добре, що вже заїжджає потяг і вона не мусить ставати з ним на розмову. Але Ворона не відстає, йде поруч неї. І ще хтось дивиться на неї — Віра відчула на собі ще один погляд. Повернувши голову, завважила, що з-поза Ворониних плечей її розглядають якісь погані вибалабушені очі з набряклого пияцького обличчя. Вона мимоволі здригнулася. Тоді Ворона шепнув щось своєму компаньйонові і той віддалився. Потім, наче б читаючи Вірині думки, сказав:

— Його всі жінки лякаються, зокрема, коли перший раз бачать. Та він спритний купець, хоч надто ризиковний. Оксана його на перехід не терпить. Це він перший повідомив мене про приїзд того... доктора... вашого приятеля. Так ви вже від-

везли його до сухитників, значить його якби на світі не було — він стримано, але задоволено засміявся.

— Звідки ж ви знаєте, що я його відвезла? —

— Все знаю. Чи не переказав він щонебудь Оксані або чи не передав їй якогось листа? —

— Він навіть згадувати про неї не хотів — відповіла Віра, надто втомлена, щоб не бути щирою.

— Він думає, що Оксана вже повінчана. Це переказав йому мій спільник, який тільки що відійшов. Ще раз дуже вас прошу — не згадуйте Оксані про нього. Вона взагалі не знає нічого про його приїзд і так краще. Пощо їй непотрібно хвилюватися? І без того хвилюється, та це звичайна річ, як кожна дівчина перед вінчанням». —

Самопевність, що так виразно звучала у голосі Ворони, трохи розсмішила Віру, хоч не до сміху їй було. Де ж пак — Оксана нічого не знає! А хто ж перший, як не Оксана, сказав їй про приїзд Степана? Хто писав листа до нього, до таборового шпиталю, як не Оксана? Або — Степан думає, що Оксана вже повінчана — а хто ж питав сьогодні її, коли шлюб? Ти, спритний спекулянте, теж багато дечого не знаєш — подумала вже веселіше Віра і глянула на Ворону прихильнішим поглядом. Врешті є підстави співчувати йому!

— Вибачте, але я вже мушу відійти, мій потяг заїхав — сказала.

— Я йду з вами, щоб пошукати вам доброго місця. Оксана приїде до табору в четвер, як умовлено. Ви і не уявляєте собі, який я щасливий, пані! —

— Не треба уявляти, це зразу видно — відповіла коротко Віра, відчувши весь контраст між

ситуацією Степана й Ворони, як болячу несправедливість долі.

Розмови випадкових сусідів у вагоні скоро пообривалися. Кондуктор погасив світло і всі пасажери, посклонювавши голови на стіни, почали дрімати. Одноманітний стукіт коліс допомагав їм переходити з дримоти у щораз глибший сон. Вагон скоро виповнився різними тонами сопінь та свистів. Віра прислухувалася до цих звуків із якоюсь дозою заздрости. Вона також хотіла заснути, тільки не таким сном, як на станції у Мюнхені. Той сон — важка блуканина по минулому — втомив її. Їй хотілося сну, щоб був відпочинком, щоб став утечею не тільки від дійсности, але і від власних думок. У сні думки мали б залишитися за високою непроглядною стіною. Друга така стіна мала б відгородити її від споминів про страхиття недавньої війни. Поміж такими стінами вона могла б спати без думок, без хвилювань, без страхів.

«Але ж такий сон був би смертю» — подумала. Вслід за цією думкою перед нею з'явилося Степанове обличчя — бліде, байдуже, без бажання життя. По хвилині на його місці було вже самозадоволене обличчя Ворони, як цілковитий контраст до попереднього. Коли ж і воно розплилося у темряві, Віра побачила схожу на Оксану жінку, яку зустріла на вулиці у Мюнхені. Приглянувшись докладніше, їй стало ясним, що це не схожа на Оксану жінка, що це таки Оксана, навіть у знайомому костюмі. Як вона постаріла! Бідна Оксана!

Бідна Оксана, хоч, мабуть, ще більша біда дивитися на чуже горе, без можливости допомогти — роздумувала Віра. Що ж можна зробити для Оксани, розбитої ваганнями між бажанням вийти заміж за любого собі чоловіка й обов'язком до-

держати слова, яке було помилкою молодости. Правда, можна мати поважні застереження до предмету її почувань, та не треба забувати, що кожна людина повинна мати право на щастя за власним вибором.

Ах, думки, думки! Як вони надокучають і втомляють, коли замкнуться у якийсь тематично обмежений коловорот у голові. Щоб вирватися з цього коловороту, Віра примкнула очі та почала прислухатися до монотонного стукоту коліс.

Врешті і вона задрімала. Знайомий від дитинства стукіт привозив у її гарячковий півсон колишні враження, зв'язані з подорожуванням потягами. Відчувала, ніби терпнуть руки й ноги, — як колись підчас ночей, прокуняних у перелюднених вагонах третьої класи. Студенти їхали на вакації, або поверталися на університет у чужому місті. Снопи іскор розяснювали непроглядну тьму за вікном. Колеса стукотіли по рідній і по чужій землі та завжди повертали на рідну. Аж раз зі стукотом коліс Україна втікла, щоб більше не повернутися.

Та ні, вона повертається тепер, із цим самим стукотом, повертається відірваними, хаотичними образами. Ось теплий, нагрітий сонцем пісок над бистрими хвилями Прута... На ньому гуртки молоді у завзятих дискусіях... Потім самотні рефлексії під холодними зорями... І знову довгі літні дні із застиглою синявою неба, що могли тривати безко-нечно, якби птахи не збиралися до відлету, а полотна над річкою не стелилися у дорогу... І нала-довані емоціями національні свята і спокійні простори збіж, що на їх первісну ідиллю падала тінь шибениці... І далекі, усміхнені молодістю дороги, посеред яких виростали ґрати та тюремні мури... І книжки та поезії, без яких Україна була б тільки

прекрасною землею без імени, а життя кожнохвилинним існуванням...

Потяг зупинився, замовк стукіт коліс. Розбуджена тишею Віра розплющила очі. Всі кругом ще спали. Це була тільки мала зупинка, скоро знову стукотіли колеса. За вікном простягнулася темрява без кінця, без світла, без надії. У неї вдивлялася Віра і їй було дуже важко та лячно.

Втім сніп іскор розсипався перед її очима, розяснивши глупу тьму за вікнами. В іскрах ясно спалахнули людські мрії та надії. На душі стало відрадніше. Десь далеко на кінці того стукоту, на кінці тієї темряви...

Вона заснула справжнім, без марень, сном і була б напевне проспала свою станцію, якби її не розбудила жінка у хустині.

— Пані, ми вже близько зупинки, вставайте, постягайте свої клунки. —

Та у Віри клунків не було. Почувалася вона набагато краще, підкріплена сном і думкою, що скоро буде вдома. Яка ж несподіванка для Андрія і Ромчика!

За вікном все ще було темно, та ніч уже провідла, благословилося на день.

ВИЗВОЛЕННЯ

I.

Дорогою до санаторії, як і по приїзді туди, Степан нетерпляче вичікував хвилини, коли Віра відіде з поворотом до табору. Про Ганю не думав, забув її зараз по прощанні. Хоч його дратувало її надто дбайливе піклування підчас подорожі, все ж таки був переконаний, що їде вона тільки на бажання Віри. Тому і її обіцянку відвідин зрозумів, як чемну фразу, про яку забувається вже наступного дня. Зате ту саму обіцянку з Віриних уст потрактував поважно, знаючи Віру добре і здавна. Та не радів нею ні трохи, навпаки з цілого серця бажав собі, щоб Віра не спішилася з відвідинами.

Залишитися самим посеред чужинців, зацікавлених його хворобою, а не особистим життям, було єдиним Степановим бажанням. Якнайдалше від приятелів, знайомих чи взагалі співчутливо-цікавих земляків! Мав їх аж надто у таборі. Впродовж кількох днів, які провів у таборовому шпиталі, дивився, як на ворога на кожного, що входив до його кімнати. В очах відвідувачів добачував мовчазне, тактовно приховане співчуття, впарі з такою ж цікавістю. Тому людські погляди, як і навмисно притишені у його кімнаті голоси, були для нього нестерпними. В чужих очах віддзеркалювалася його особиста трагедія. Віддзеркалений образ мав куди більші від справжніх розміри. Тими розмірами він прямо придавлював Степана, бо ставав для нього мірилом незаслуженої у долі кривди. Тому у присутності відвідувачів Степан почувався зредукованим з людини, з лікаря до жалюгідного

предмету людського милосердя. Був певний, що кожний, хто тільки погляне на нього, порівнює у думках його долю зі своєю. Висновок у всіх один і той самий: «Мені краще пощастило у житті, ніж тому бідоласі. Нещасний туберкульозник, ще й дівчина покинула його. Треба дякувати Богу, що не сиджу у його шкірі».

Такі порівняння, дійсні чи уявні, боліли Степана. Хіба ж не правда, що у кожного лікаря, кожної санітарки, чи хто б там не заходив до нього, краща, ніж у нього, доля. Але постійне ствердження цієї правди було понад силу Степанові. Він почав шукати порятунку у втечі, — цьому найпростішому самооборонному засобові від часів печерної людини. Очевидно, що при його хворобі фізична втеча не була можливою. Йому залишалася тільки втеча у внутрішню глибину власного «я». На зверх вона проявлялася цілковитою байдужістю до всього, що з ним робили. Цей, скоріш інстинктовний, ніж продуманий самооборонний засіб, викликав у Віри та інших колег враження, ніби Степан затратив охоту до життя. Враження було фальшиве. Бажання життя у Степана не погасло, лише горіло такою низькою полумінню, що він сам майже не відчував її тепла.

Зокрема у перших після кровотечі днях не було у нього жодних бажань — ні життя, ні смерті. Був фізично вичерпаний та приголомшений тим, що його зустріло. Удари долі впали на нього у моменті, коли повірив, що стоїть на порозі кращого майбутнього. Дійшов же ж туди, де була свобода, можливість фахової праці й Оксана — три складники його уяви про щастя. І тут, наче від подуву чийхсь жорстоких уст, не стало двох останніх. Залишилася свобода, але для важко хворого, прикованого до ліжка свобода — це фраза без значен-

ня. Ще вірніше — глумлива усмішка тих самих уст, що здмухнули з його життя зміст і доцільність.

Проте бажання життя виявилось сильнішим за всі удари долі. Воно, хоч неусвідомлюване, жевріло непогашеною іскрою. Аж одного разу спалахнуло дуже високим полум'ям — несподівано для самого Степана.

Сталося це у таборовому шпиталі, у великодній понеділок. До Степана зайшов відділовий лікар із радісною новиною, що його стан не такий грізний, як зразу здавалося і що небезпеки для життя немає.

Степан слухав байдуже цих слів, бо властивий їм зміст дійшов до нього аж по відході колеги. Тоді обгорнула його дуже велика, досі невідома, радість. Вона виповнила всю його істоту і все навкруги, прогнала з кімнати Оксанин сповід і гомоном великодніх дзвонів запевняла — не помреш, не помреш, будеш жити, будеш жити! Власне тоді увійшла до нього Віра. Навіть її прихід не оживив Оксаниного сповиду у закутку. Всюди була тільки радість та соняшне сяйво. Віра повторила вголос ту саму новину, про яку дзвонили дзвони у його душі. Від цього росла радість — аж хтось станув на порозі і приніс листа від Оксани. Миттю замовкли дзвони, у голову повернулися думки про власну кривду, що їх віднесла була кудись далеко могутня хвиля радості життя, самого факту життя, без уваги, яке воно. Звідусюди на Степана подивилися людські очі. Було їх багато — співчутливих, глумливих та цікавих очей. Їхні погляди говорили: «Чого ж ти радієш, життєвий невдахо? Що ж ти маєш у житті, крім хвороби? Навіть дівчина не хоче тебе! Покинула тебе, доктора, для якогось півграмотного спекулянта!»

У закутку вже знову появилася бліда Оксана. Хоч її присутність у Степановій кімнаті мусила б заперечувати думку про те, що вона покинула нареченого, було навпаки. Якась своєрідна логіка в Оксаниній появі підтверджувала її зраду.

Степан замкнув очі, щоб позбутися гостя — Віри. У моменті, коли Віра подала йому Оксаниного листа, вперше у житті відчув до неї глуху ворожість та нез'ясовану підозру. Побачив її у тому світлі, що й всіх інших відвідувачів, хоч досі була вона єдиним поміж ними виїнятком.

Вечір та ніч, які попереджували Степанів виїзд до санаторії, були для нього дуже важкими. Вночі у нього підскочила гарячка. Було це вже після вечірнього міряння температури і він, побоюючися, щоб не відложено виїзду зі шпиталю, зумисно не звертав на це уваги свого лікаря. На його щастя, перед ранком температура зменшилася, і підчас раннього міряння, була такою, як і попереднього дня.

Багато чорних думок пересунулося через Степанову голову впродовж ночі, коли він лежав нерухомо, вдаючи сон. Вдаванням хотів обдурити санітарку, що дижує ніччю, ніби з ним усе впорядку. Обдурити її не було важко, хоч вона за дорученням лікаря, таки часто заглядала до нього. Була вона, як більшість шпитальної обслуги у таборі, людиною доброї волі та серця, але без фахової освіти.

Тієї ж безсонної ночі у голові Степана сформувався новий образ Віри. Глуха, нез'ясована ворожість, яку він вперше у житті відчув до неї у моменті, коли взяв з її рук Оксаниного листа, набрала виразних форм і, як йому здавалося, обґрунтованих підстав.

У гарячкових мареннях людини, близької дна депресії, він побачив Віру не як приятеля, але як ворога. Такого очевидного і безсумнівного ворога, що доводиться дивуватися, як він досі цього не помічав. Треба бути сліпим, щоб переочити так наглядні і численні докази. Хіба ж це випадок, що власне Віра подала йому Оксаниного листа? І чому це Оксанин сповід, що майже ніколи не покидав його кімнати, виразнішав, ніби оживав, у присутності Віри? Що ж іншого це може означати, як не контакт поміж ними? Власне більш ніж контакт, це означає спільну їх акцію проти нього.

У Степановій уяві Віра завжди в'язалася у якійсь мірі з Оксаною. В часі, коли Оксана була у головній жіночій ролі у його житті, як наречена, Віра грала другу після головної роллю. Була його довголітньою приятелькою, товаришкою за професією. Інколи у нього навіть зявлялися невиразні бажання, щоб Оксана була водночас Вірою. Або навпаки — щоб Віра була разом і собою й Оксаною. Словом, щоб вони обидві були одною істотою, точніше дівчиною, яка була б для нього і нареченою і приятелькою. Та це були мимолетні думки, яким Степан не присвячував багато часу чи уваги. Він же ж ніколи не був мрійником чи романтиком. Думав по науковому, конкретними і точно визначеними поняттями.

Аж на шпитальному ліжку повернулося до нього давно забуте бажання. Образ Віри й Оксани у його уяві злився в одне, в один спільний образ, що був, — на жаль, — карикатурою колишньої невиразної мрії. Ця спільна уявлена істота не була ні його нареченою ні приятелем. Це був ворог з того світу, з якого Степан почував себе виключеним, зі світу здорових, непокривджених долею людей, які залюбки обсервують чуже нещастя, бо в ньому

знаходять підтвердження власної життєвої виграної.

Аж перед ранком Степан заснув недовгим та неспокійним сном. Коли прокинувся з нижчою температурою, у вікно вже світило сонце обіцянкою виїзду з табору. Він згадав свої нічні думки і було йому трохи ніяково. Але ця ніяковість тільки збільшувала його неохоту до Віриного товариства. Про Ганю не думав, бо ще не знав, що і вона поїде з ними.

II.

Нарешті Степанове бажання залишитися самим у чужому шпиталі здійснилося. На жаль очікувана хвилинка, коли двері його кімнати, замкнулися за Вірою, не стала тим ударом сокири, що розрубав його життя на дві окремі частини — минуле і теперішнє. Віра, відходячи, не забрала зі собою минулого, воно залишилося у теперішньому.

Степан знав, що він сам потрохи винен цьому. Бо коли Віра, попрощавши його, відходила, він аж двічі запитав її про дату Оксаниного вінчання. Ні, не він запитав, запитав його устами хтось інший. Якась непідпорядкована йому сила керувала язиком, щоб вимовив це питання. Він сам уникав, як вогню, кожної згадки про Оксану. Від хвилини, коли дізнався про її зраду, ні разу не вимовив вголос її імені у присутності будь-якої живої душі. Один лише раз, коли він тільки приїхав до табору, Оксана, навіть неназвана по імені, стала предметом його розмови з цікавою крамарихою. Розмова закінчилася для Степана фатально — кровотечею з легенів. І хоч він прекрасно знав, що справжня причина його хвороби у чому іншому, згадка про кровотечу тісно пов'язалася зі згадкою розмо-

ви про Оксану. Від тоді він почав боятися і такої розмови і кровотечі одним неподільним страхом.

Вірина відповідь на його питання була коротка і ясна: «на Провідну неділю». Та коли він, ні, таки знову не він, а хтось його устами повторив Вірині слова, з них із великою силою експльодувала вся незаслужена у Бога кривда. Було так, ніби хтось відкрив збірник із згущеним під високим тиском повітрям. В одній хвилині ціла кімната, від стіни до стіни, від підлоги до стелі, виповнилася змістом та вагою цих слів. Вони придавили Степана, йому стало важко дихати, серце забилося шкороше. Лоб вкрився холодним потом зі страху, що він зараз же закашляє кров'ю, як тоді в таборі.

Але цього не сталося. По кількох хвилинах, що видалися йому довгими годинами, серце сповільнило свій ритм, дихати стало легше. Степан сягнув по шклянку з водою і жадібно ковтнув кілька разів. Відчував велику втому, враз з тим справжню полегшу. Хоч зі скорою датою Оксаниного шлюбу закінчувалися всі надії, закінчувалася також його непевність. Бо попри всю свідомість остаточности Оксаниної зради, в нього інколи з'являлася думка-ілюзія, що доки дівчина неповінчана, може бути різно.

Втім шибя у вікні зойкнула та задрижала. Об неї гримнув птах у леті. Степан повернув туди голову і вперше завважив у кімнаті вікно, за ним сад. Сад дихав своїм зеленим щастям і з нього війнуло на Степана думкою-потіхою: як добре склалося, що він у дні Оксаниного вінчання буде тут, а не в таборі. Там, у таборі, Віра та інші виявляли б йому своє мовчазне, тактовно приховане, співчуття. Тут, поміж чужинцями, він затисне зуби і переживатиме неминуче без співчутливих поглядів. Свій гіркий келих вип'є без свідків, як робив

це колись дуже давно приятель його дитячих років, старий кіт. Той кіт, розумний інстинктивною мудрістю звірів, навчив Степана того, чого не навчили його довгі роки студій, сотні перечитаних книг, навіть лікарська практика, а саме — як захищатися у нещасті. Свого чотириноного, давно забутого приятеля, Степан згадав аж у хворобі, коли почав часто втікати думками у дитинство. Видавалося воно йому дуже далеким, ніби відбувалося в іншому, куди кращому, світі. Не було там хвороби, не було Оксаниної зради, зате було багато маминої любови та забав, здебільша на самоті. Чомусь вже змалку Степан не любив гурту, не шукав ровесників, як інші діти. Його улюбленою забавою було піклуватися покаліченими звіренятами чи птахами. Тому мама завжди говорила, що він, коли виросте, буде лікарем. Зі всіх звірів найбільше любив старого kota і ця любов була получена з неабияким респектом.

Старого kota всі уважали дуже розумним, то ж і малий Степан ніколи не сумнівався у котячу мудрість. Зрештою кіт був старший за нього. Хлопчині здавалося, що кіт був на світі завжди, як тато, мама, старші брати та сестри (Степан був наймолодшим у родині, маминим мізинчиком) і служниця Варвара. Кота називали розумним з багатьох причин. Він завжди точно і без кликання з'являвся у хаті тоді, коли сідали до обіду чи вечері, — про Степана цього не можна було сказати. Його треба було довго кликати, а то й шукати по селі, до кожного їдження. Увечері, коли надворі йшов дощ, кіт умів заховатися перед всевидючими очима Варвари, що завжди викидала його на ніч надвір, незважаючи на котові та Степанові протести. Власні ж проби Степана — заховатися перед

вечірнім вмиванням, були постійно безуспішні. До того кіт знав, коло чиїх ніг лащитися, щоб дістати ще один кусок м'яса і ніхто не примусив би його їсти моркву чи іншу городину, до якої силували Степана. А наскільки краще від Степана він лазив по деревах чи бігав по камінню, не розбивши ніколи колін! Одним словом — на кожному кроці кіт мав перевагу, за що Степан ніколи не заздрих, уважаючи це природним явищем.

Зимою кіт просишляв більшу частину дня біля печі. Старість зробила його трохи ледачим. Степан часто сідав біля нього і перешкоджав йому спати виявами своєї любови — гласканням або й торганням за вуха. Кіт, хоч виразно незадоволений, ніколи не дряпнув, ні не вкусив хлопця. Він зразу не звертав уваги на Степана у надії, що той скоро залишить його у спокою. Коли ж не міг цього діждатися, починав легко кивати хвостом та дивитися по хаті піврозкритими очима. І враз одним скоком опинявся де інде, звичайно десь високо, куди не сягали короткі дитячі руки. Тоді мама хвалила kota — не дряпне дитини, тільки уступиться їй з-перед очей, як це у приказці говорить, що розумний дурному уступає. Самособою, що розумним був кіт, а дурним — Степан.

Весною кіт ставав жвавішим і часто добровільно залишався ночувати надворі. Аж одного ранку, коли Степанові було не більш п'яти років, кіт повернувся з нічної мандрівки весь обдряпаний та закривавлений. Не хотів їсти, не пішов спати на своє звичне місце, тільки пошкандибав до пивниці, кульгаючи на трьох ногах. Там заховався у темному закутку, поміж старими міхами. Степан, який щиро бажав допомогти приятелеві у біді, скоро відкрив його сховок. Хоч кіт видавався йому трохи страшним, — з покудовченою шерстю та

злим блиском очей, з яких текли густі, жовті сльози — хлопець відважно простяг до нього руки недвозначним жестом приязні. Кіт грізно заварчав і, перший раз у житті, підніс на Степана передню лапу з гострими, готовими до дряпання, пазурами. Степан перелякався й утік. Але думка про хворого приятеля не давала йому спокою і він скоро був удруге у пивниці з мищиною молока та шматком ковбаси. На попередньому місці kota вже не знайшов. Тільки з-поза міхів доходило до Степанових вух грізне варчання — пересторога, щоб не наближатися. Хлопець знову втік, залишивши котові їжу. Сам побіг до мами пожалітися, що кіт уже його не любить. Мама вияснила, що хворий кіт нікого не любить і хоче бути самий. Коли ж видужас, то напевно знову прийде до хати і буде бавитися зі Степаном.

Але кіт вже до хати не прийшов. Одного дня Степанові сказали, що kota немає, — здох. Хлопчина гірко плакав, хоч мама запевняла, що для kota це краще, бо вже його нічого не болить. До того кіт вже був насправді дуже старий.

— А чому він ховався від мене? — плакав Степан.

— Він знав, що помре і не хотів, щоб його бачили хворим. Не хотів, щоб над ним плакали чи жаліли його. —

— А чому він не хотів? — Не переставав плакати Степан.

— Бо він був дуже розумний і знав, що це йому не допоможе. Також тому, що він мав свою, котячу, амбіцію. —

Передумуючи нераз на самоті мамині слова, малий Степан дійшов до переконання, що розумні не люблять, щоб на них дивитися, коли їх що болить, або коли вони мають помирати. Все ж таки

мав жаль до kota, що навіть для нього, щирого приятеля, не зробив виїнятку і не дозволив допогати собі у нещастю. Й аж тепер, згадуючи по стільки роках цей дрібний епізод з дитинства, зрозумів kota насправді. Бо тепер і він був хворим котом, що не хотів від нікого співчуття і бажав заховатися від людських очей. Німецька санаторія з байдужими до його особистих справ людьми, мала стати для нього пивницею, в яку заховався кіт. Щоб тільки це йому вдалося, щоб ніхто з тих, що знають про вінчання Оксани, не спішив до нього зі своїми відвідинами.

Степана зібрав страх перед небажаними гістьми. Згадав, що відвідувати його обіцяла не тільки Віра, але й незнайома санітарка, що разом з Вірою проводила його до санаторії. Хоч зразу він не надавав значення її обіцянці, тепер вона зазвучала для нього незрозумілою погрозою. Зненавидів Ганю без причини, тільки за те, що обіцувала його відвідати.

Відчинилися двері і до кімнати увійшла середнього віку жінка в уніформі медсестри. Сказала Степанові — німецькою мовою — що вона головна сестра на відділі, на ім'я Тереса, і що буде старатися якнайкраще ним піклуватися. Порадила йому сьогодні відпочивати з дороги, бо завтра розпочнуться клінічні розсліди, як це роблять з кожним новим пацієнтом. Спитала також, чи немає у нього якихсь окремих бажань.

Степан зразу мовчки прислухувався до її слів. потім висловив тільки одне побажання — щоб до нього не впускали жодних відвідувачів. Просив вивісити на дверях його кімнати напис про заборону відвідин і для нікого не робити виїнятку.

Сестрі Тересі видалося таке прохання дуже дивним, бо вже довго працювала у санаторії і знала, з якою тугою ждуть відвідин інші пацієнти. Та вона не виявила здивування, тільки вияснила Степанові, що про заборону відвідин вирішує лікар на підставі стану здоров'я пацієнта, а не на його бажання. Степан вислухав її мовчки і вже більше нічого не говорив.

Якщо б Степанове прохання мала вирішувати сестра Тереса, то він напевно дістав би відмову. Але відділовий лікар, якому вона про це доповіла, наказав зараз же дати на двері Степанової кімнати вивіску про заборону відвідин. Тереса протестувала, бо як кожний пацієнт почне робити, що хоче, не буде жодного порядку на відділі. Та лікар вияснив їй, що Степан не перший-ліпший пацієнт. Сам же ж доктор, до того чужинець, ще й під американською опікою. Сьогодні такі часи, що вони, німці, мусять числитися з чужинцями. Тому зі Степаном треба поводитися так, щоб не мав він жодної підстави до незадоволення.

Ранком наступного дня на дверях Степанової кімнати біліла картка, на якій великими німецькими літерами було написано, що до цієї кімнати рішуче забороняється входити будь-кому, крім обслуги.

III.

Настав четвер — день умовленого приїзду Оксани. До містечка, де був табір, потяг з Мюнхену приїздив тричі на добу, вполудне, ввечір і ніччю, майже на світанку. Хоч Оксана у своєму листі не написала, котрим потягом приїде, Віра додумувалася, що це буде полудневий або вечірній. Нічного не брала до уваги, бо й чого ж мала б Оксана подорожувати ніччю без кінцевої потреби.

В четвер рано, ще заки Віра пішла до праці, перед їхній барак заїхало вантажне авто. Його шофер, із двома елегантними валізами в руках, зайшов до Віри, кажучи, що йому доручено залишити у неї валізи. Їх власничка приїде потягом — котрим він не знає.

Полудневий потяг Оксани не привіз. Та Віра не турбувалася, бо була певною, що Оксана приїде наступним, вечірнім. Уважала, що це навіть краще, бо зможе вийти на станцію зустрічати її.

Та склалося так, що за домашніми обов'язками вона запізнилася. Коли вийшла з хати, то поліцисти на брамі вже перевіряли зміст клунків тих таборовиків, що поверталися із Мюнхену. Оксани поміж ними не було і Вірині знайомі заповнили її, що крім них ніхто більше на станції не висідав. А годі було припускати, щоб Оксану можна переочити, вона кожному кидалася у вічі. Тому Віра вже почала непокоїтися, чи не трапилося що злого. Хто знає, може Оксана захворіла раптово перед вінчанням, в неї ж нерви були таки дуже напружені в останніх тижнях. Та Андрій заспокоював Віру, що Оксана певно приїде ніччю або завтра. А може їде яким автом, бо ж валізи у них, оповіді вийшли і немає потреби турбуватися.

Все ж таки Віра була неспокоїна. У ночі прокидалася та надслухувала, чи не застукає хто до дверей. Ніхто не застукав впродовж довгої ночі, ніхто не застукав вранці.

Коли ж нарешті Оксана увійшла в хату, то зробила це навіть не постукавши. Попростому відчинила двері і стала посеред кімнати мов мара, без слова привіту. Було це у п'ятницю пополудні, коли Віра поклавши дитину спати, вже вибиралася йти на пошту надавати телеграму до Мюнхену — що трапилося з Оксаною.

Була Оксана дуже бліда, дуже постаріла і дуже похожа на ту жінку, яку Віра зустрічала на вулиці у Мюнхені. Вона довшу хвилину стояла мовчки посеред кімнати, не випускаючи з рук валізи, немов не відчувала її тягару. А була це велика шкіряна валіза, така сама, як дві, що вже від учора стояли у кутку. Не відомо, як довго Оксана була б мовчала, якби Віра не заговорила перша:

— Оксана! Нарешті ти приїхала! Я вчора весь день тебе виглядала, і всю ніч, думала — може що злого з тобою трапилося. Чи не хвора ти, скажи ж, чи тільки так дуже втомлена? —

Оксана без слова поклала валізу на підлогу, сіла на ліжку і почала голосно, нервово, хоч безслізно, хлипати, закривши лице руками.

— Що сталося? Ну, розкажи вже, бо справді не знаю, що думати. Вже й мені на плач збирається — говорила Віра.

По хвилині Оксанині хлипання стали рідшими та тихішими. Вона нагло зірвалася з ліжка, відірвала руки від обличчя і заломила їх перед собою, аж пальці хруснули.

— Чи знаєш, чого я спізнилася? Чи знаєш, звідки я їду? — Питала Віри і зараз же сама відповідала на свої питання:

— Із санаторії, з туберкульчної санаторії, куди ти у вівторок відвезла Степана. —

— То ти бачилася зі Степаном! І що? — щиро здивувалася Віра. Вона навіть не брала до уваги цієї можливості, як причини Оксаниного запізнення. І звідки Оксана знає, що Степан у санаторії? — Хотіла спитати, та Оксана вже говорила, скоро, гарячково, немов хотіла скинути з себе якийсь тягар.

— Ні, я не бачилася з ним. Могла я собі заощадити труду і хвилювання перед вінчанням. Та

ніхто у цьому не винен, тільки моя власна дурнота. І ця голова! — Вона стукнула себе у голову двома п'ястуками, раз і ще раз.

— Чому тебе не впустили до нього? Хіба ж у нього знову відновилася кровотеча? — допитувалася Віра, мало що менше схвильована, ніж Оксана.

— Про це я нічого не знаю. Ніхто мені не забороняв його відвідувати. Тільки... — Оксана на хвилину замовкла і Віра думала, що вона знову розплачеться. Та не зробила цього, лише глибоко вдихнула повітря і закінчила розпочату фразу: — тільки він не захотів бачитися зі мною. —

Віра мовчала, бо не знала, що сказати.

— Не хотів і все! — Повторила ще раз Оксана. При тому викручувала собі пальці так сильно, наче б заміряла їх поламати.

— А де був мій розум, щоб їхати до нього — спитаєш. Я не відповім, бо сама не знаю. Мабуть у мене тоді не було взагалі розуму. І не питай, як я почувалася тоді, бо це годі словами описати. Урядничка з бюро задзвонила до його павільйону, що приїхали гості. Звідти їй сказали, що цього хворого не вільно відвідувати. Вона порадила мені, — не за дармо, очевидно, — щоб я пішла до павільйону і поговорила з відділовою сестрою, може вдасться, що зробити. Сестра вияснила мені, що це не шпитальна заборона, але власне бажання Степана, щоб до нього ніяких гостей не впускали. Я просила її, щоб для мене зробити виняток, бо я перед відїздом за кордон і вдруге не зможу приїхати. Були в мене й інші аргументи, більш переконливого характеру, як кава, найлони тощо. Та вона таки боялася впустити мене до хворого, врешті погодилася піти поспитати його, чи не захотів би

він бачитися зі мною. Я назвала своє ім'я, подавши себе за близьку кузинку. Дуже скоро вона повернулася з коротким та рішучим «ні». Вправді німкеня вибачалася переді мною, вияснявала, що вони мусять застосуватися до бажань пацієнта, а ще й лікаря, ніби дуже мені співчувала, але щоб ти бачила, скільки глумливої цікавості було в її очах. Аж згадати неприємно — а може це тільки мені так здавалося! —

Оксана запалила папіроску і вже трохи спокійніше почала розглядати себе у дзеркалі.

— Чи бачиш, скільки мене коштувала ця поїздка? Виглядаю на сороківку. Бувши Осипом, я б відмовилася від шлюбу із такою поганою, ще й зовсім дурною дівчиною!

— Він напевно не відмовиться! — сказала Віра, згадавши свою з ним зустріч на мюнхенському дворці, коли він аж променював щастям.

— Я знаю. Я тільки так говорю, бо я лиха сама на себе. Для Осипа я завжди найкраща і наймудріша у світі. Чи не щастя, що я його маю? — говорила Оксана, поправляючи перед дзеркалом свій вигляд. Запах дорогої перфуми розійшовся по кімнаті.

— Що ж до Степана — то кінець. Справжній, остаточний кінець, якого він собі, зрештою, бажає. Я зробила все, що могла і моє сумління чисте. Вчорашня поїздка до нього дуже багато нервів мене коштувала, та мабуть не треба жалкувати. Мабуть добре сталося, бо тепер справа ясна, я не маю вибору. —

— Все ж таки, — питала трохи несміло Віра, — якщо тебе не надто хвилює ця розмова, то поясни мені, чого ти властиво їхала до нього? Хіба ж не на те, щоб завідомити його про своє вінчання з іншим? —

У Віриному питанні не було злоби. Вона справді не могла зрозуміти мотивів Оксани, хоч щиро їй співчувала. Поїздка до Степана видавалася їй дуже несмашною, через те і малозрозумілою, бо Оксану годі судити про брак такту.

— Я їздила до нього тільки з одної причини — не могла не поїхати! Мусила і все! А що я була б йому сказала, якби мала до цього нагоду — не знаю. Передумувала і сяк і так, а напевно вийшло б ще інакше. Може я і слова не могла б вимовити, побачивши його важко хворого. Я хотіла порозумітися з ним листовно, бо на письмі таки легше висловити спокійно свої думки. Та він повернув мені листа, не читавши його. Коли ж я дізналася, що він у санаторії... —

— Як ти про це дізналася? Хто інформував тебе про Степанів приїзд до табору, про хворобу, врешті про санаторію? Я весь час була в конфлікті сама з собою, чи повідомити тебе про приїзд Степана, а ти і без мене знала. Як це сталося? —

— Мене інформував у таємниці перед Осипом його спільник. Той, що перший привіз вістку про Степана. Осип доручив йому переказати Степанові, що ми вже повінчані. Може це не гарно, але годі винуватити Осипа, це страх утратити мене спонукав його до цього. Зрештою це не має значення, бо мій інформатор на моє прохання не переказав Степанові цього. Мені здавалося, що Степан повинен знати правду, знаєш, що люблю грати у відкриті карти. Роздумавши, я написала листа до Степана, коли він лежав у таборовому шпиталі, що я ще свободна і готова обговорити ситуацію з ним. Коли його здоров'я не дозволяє йому бачитися зі мною тепер, то я можу подождати, заки підлікується. Я була навіть згідна відложити дату нашого шлюбу на недовгий час. Та цей лист повернувся до мене не-

відкриваний. Степан, — я розпізнала його письмо — написав власноручно на коверті «повернути адресатові». Цього повинно було мені вистачити. Та я таки за всяку ціну хотіла поговорити з ним, знала, що інакше не буду мати спокою. Як тільки Осипів спільник поінформував мене, що ти відвезла Степана до санаторії, я зараз же виїхала туди. Подумала, що найкраще буде це зробити в четвер, виїхавши ніби до тебе, — щоб Осип не догадався. —

— А де ж твої відкриті карти? — спитала Віра, намагаючися надати питанню жартівливого тону, що їй не вдалося. Вийшло сумно, майже докірливо. Оксана махнула нетерпляче рукою.

— Не перебивай мені говорити. Я мушу докінчити, щоб мені стало легше. Вже й так трохи покращало. Як я вже казала, що поїхати я мусила, хоч здавала собі справу, що це недоречна думка, зокрема після поверненого листа. Тільки чому я мусила? Мабуть тому, що не так легко перетяти нитку, яка в'яже тебе з минулим, з давніми зобов'язаннями, з мамою. Це боляча процедура, можу тебе залевнити з власного досвіду. Ах, обличмо! — Оксана замовкла. Потім несподівано змінила тему, щоб передихнути від того, про що не легко було їй говорити, а що таки хотіла висказати для власного заспокоєння. Вона заявила:

— Я бачила тебе у Мюнхені, у вівторок увечорі. Ти, мабуть, і не завважила мене, а я була так заглиблена у власні переживання, що заки усвідомила собі, кого бачу, ти вже зникла між людьми.

— Зі мною трапилося те саме. Заки я рішила в думках, чи це ти, чи тільки хтось схожий на тебе, тебе вже не було. Мої думки були тоді ще в санаторії. —

Вони обидві усміхнулися і для обидвох була це перша усмішка того дня. Але таки смішно

ствердити одночасну відсутність своїх думок при несподіваній зустрічі. Потім Оксана вела далі:

— Отже у середу рано, коли я дізналася, що Степан у санаторії...

— Твій інформатор це той дегенерат з пияцьким обличчям! — враз догадалася Віра, згадавши Осипового супутника на станції.

— Той самий! —

— Але ж тип! Здається, що я воліла би нічого не знати, ніж говорити з ним. Що властиво спонукує його зраджувати довір'я Осипа? —

— Уявляю собі, що заздрість. Осип має більші успіхи у торгівлі, зробив більший масток. Не говорячи вже про жінок — той свідомий, що жодна дівчина його не схоче, хіба злакомиться на його гроші. Мабуть тому, все, що чув від Осипа про Степана, переказував мені. Може мав надію, що я покину Осипа. А його, тобто Осипа, інформував про кожний рух Степана таборовий торгівець оселедцями, який Лижай чи як там він зветься. Осип переконаний, що я нічого не знаю, навіть про приїзд Степана. Ах, ті чоловіки! Які б спритні вони не були, все ж таки наївні у своїх уявленнях про жінок — чи не так? —

Настрій в Оксани вже був далеко не той, з яким увійшла в хату. У Віри зміна настрою завжди вимагала більше часу.

— Може й так, але я боюся, що твій інформатор пічне колись тебе шантажувати. Зажадає заплати за інформації під загрозою, що розкаже Осипові, що ти їздила до Степана. Зразу видно, що це якийсь чорний тип. Я б боялася його!

Оксана вголос розсміялася, а в її сміхові була справжня безтурботність, також самозадоволення.

— Хто б там що Осипові про мене не говорив, єдиною правдою для нього буде те, що я скажу.

Тому не боюся жодного шантажу! Зрештою, я не думаю щонебудь приховувати перед ним, коли вже розкажу йому сама про свою поїздку — коли вже зможу про це спокійно говорити. Тепер не хочу хвилюватися, медові місяці повинні бути тільки для любови. Це ж найкращий час у житті, неповторний! А пізніше — я таки вірю, що буду мати повну гармонію у подружжі. —

— Чи тільки гармонію, — подумала Віра, — не тільки гармонію, але справжній матріярхат, як в часах Трипілля — та не сказала цього вголос. Оксана, зовсім заспокоєна, вже майже весела, підняла з підлоги валізу, що її принесла зі собою і подала Вірі зі словами:

— Відчини, подивися, що там у середині! —

Вірина рука, приготована на неабиякий тягар, майже підскочила у повітрі, коли в ній опинилася валіза. Була вона дивно легенька — немов порожня. І справді по відчиненні виявилось, що в середині нема нічого. Віра, не розуміючи у чому річ, здивовано подивилася на Оксану, яка сказала:

— Бачиш, порожня! Тільки не думай, що я так з дому виїхала. Була вона наладована кавою, американськими папіросками, консервами, найлонами та різним іншим добром. Усе це залишилося у санаторії. Коли я дізналася, що Степан не хоче говорити зі мною, то я, щоб зробити йому наперекір, залишила все добро для лікаря та обслуги, щоб краще ним піклувалися. Воно й було для цього призначене, на те я везла його до санаторії. Але я думала залишити все Степанові, щоб він сам давав, кому захоче...

— Ти таки не знаєш Степана! — перебила її Віра.

— Тепер вже не важне. Досить, що я повернулася з порожньою валізою, як сама бачиш! —

— Бачу і вважаю, що ти дуже великодушно поступила, обдарувавши так щедро німаків. —

— Маю всього подостатком. Фактично це не великодушність, це моя пімста на Степанові за його відмову говорити зі мною. Не розумієш — бажання зробити щось наперекір. Ще не розумієш — яка ж ти недогадлива, що з тобою сьогодні? Я попростому хотіла закптити собі з того, що було у минулому для мене найважнішим, із заплянованої мамою моєї долі. Воно було так — в уяві моєї мами та багатьох інших людей — мені, бідній дівчині, трапляється щастя зловити собі лікаря, який забезпечить мені життя, вільне від матеріяльних клопотів. Якраз тому я роблю навпаки — даю для нього свої гроші. Це ж немала сума грошей на чорному ринку те, що я залишила у санаторії. І не уявляєш собі, скільки дає мені задоволення факт, що я можу це зробити. —

Оксана подивилася на Віру, що все ще стояла зі здивованим виразом на обличчі, немов справді не багато зрозуміла з її вияснювань. Вона засміялася.

— Коли ти й досі не зрозуміла, в чому річ, то шкода даліше говорити. Колись, передумавши, зрозумієш мене. А може й ні, може це треба самому пережити. Та залишмо, бо я вже всеодно не хочу говорити про Степана. Краще відчиняймо мої другі валізи, побачиш, яка в мене гардероба. Вона варта цього! —

Оксана пороскладала на ліжку одяги, якими були щільно наладовані обидві валізи, що від попереднього дня стояли у кутку кімнати. Оксанині одяги своїм багатством, а в першу чергу смаком, могли засвітити іскри подиву та заздроси у кожних жіночих очах. Та костюм, який Оксана вибрала на вінчання, був дуже скромний.

Оглянувши весь одяг, вони поскладали його, вже свобідніше, у три валізи. Потім Оксана лягла спочивати. Про Степана вже не було згадки у їх розмовах. Та можна було догадуватися, що був він у думках обидвох подруг.

У неділю у таборовій церкві відбулося вінчання Оксани з Вороною. Згідно з бажанням молоді було воно зовсім скромне. Скромні вінчання належали до загальнопринятого стилю дівчат з університетською освітою, до того Оксана була на чужині сама, без родини. Того ж дня молодята від'їхали до Швейцарії. А в таборі ще декілька днів тільки й розмови було, що про цю подію. Хоч всі знайомі Ворони знали, який він спритний, рішучий, навіть безоглядний, чомусь всі погоджувалися з думкою, що у цьому подружжі першу скрипку буде грати Оксана.

По кількох днях людям надокучило говорити те саме. На зміну прийшла інша пара — Василь і Ганя. Хтось пустив вістку, що вони вже на оповіді дають. Та коли питали про це Гані, вона завжди рішуче, навіть з гнівом, перечила:

— Хіба ж я вже з глузду з'їхала, щоб за першого-ліпшого йти. Напевно мені ще щось кращого трапиться. —

Між шпитальною обслугою говорилося, що Ганя жде на доктора, за іншого не піде. З неї кепкували, навіть у вічі, та її єдиною відповіддю була якась дивна, трохи таємнича усмішка — ніби вона знала щось, про що всі інші не могли навіть додумуватися. Цю усмішку, якої у Гані раніше ніколи не було, помічала тепер часто Віра. Помітила вона також, що Ганя змінила своє відношення до неї на неприхильне, інколи впрост вороже, хоч не мала жодної причини до цього.

IV.

Вже кілька днів лежав Степан у соняшній та привітній кімнаті німецької санаторії. Впродовж цих днів йому приглядалися, до нього прислухалися, його спостерігали та обслідували всіми відомими у медицині засобами. При тому складали собі думку про нового пацієнта, що відрізнявся від інших, бувши сам лікарем, ще й чужинцем. При кінці тижня і лікарі й обслуга санаторії мали вже вироблену думку про Степана, чи краще сказати, дві різні думки. Лікарі, зацікавлені хворобою, уважали Степана щасливою людиною. Туберкульозне пошкодження у його легенях обмежувалося до малого первісного інфільтрату без розпаду, з надією на скоре видужання. Устійнили в нього ще й загальне виснаження організму, фізичне й нервове, але одне й друге уважали вони переходовим станом. Тому зачислили його до категорії легко хворих, іншим словом найщасливіших у тому окремому світі, де мірою щастя являється розмір та якість туберкульозних змін в організмі.

Зате відділова сестра Тереса вже від першої зустрічі зі Степаном зачислила його до групи хворих, яких вона уважала найважчими. Підставою її поділу була не заавансованість хвороби, але вдача пацієнта. У ролі відділової сестри їй доводилося день-у-день мати справу з кожним хворим, виконувати біля нього цілий ряд дрібних обов'язків. Ті обов'язки ставали набагато легшими при співпраці пацієнта, тому для неї було важливим установити добрі взаємини з хворими. Це завжди приходилося трудно з такими мовчазними та понурими типами, як отой чужинець. Робив враження постійно незадоволеного — а їй виразно наказали доложити всіх старань, щоб він був задоволеним. Вже проминули

часи, коли чужинці були людьми без значення, тепер з ними треба числитися куди більше, ніж зі своїми. До того і найлони, які Тереса з гордістю убирала, коли йшла до міста, зобов'язували.

Настала неділя, перша неділя Степанового перебування у санаторії, що була також неділею Оксаниного вінчання. Погода випала чудова, — соняшна та лагідна і більшість пацієнтів були надворі, у саду. Одні виходили на свіже повітря власними силами, інші при допомозі обслуги, ще інших виносили чи вивозили. У палатах хворих залишилися тільки ті, яким було заборонено виходити, а поміж ними один добровільний залишинець — Степан. Крізь відчинене вікно у його кімату залітав голосний та веселий гомін розмов. У саду, крім хворих, було багато посторонніх людей, що прийшли в неділю відвідати своїх близьких. Хворі ждали відвідин, як кані ждуть дощу. Гості вносили у вузькі межі шпитальної території подих широкого та свобідного світу, — а він так манив мешканців санаторії, засуджених на довгу ізоляцію. Ті, яких не було кому відвідати, зі заздрістю дивилися на чужих гостей та пильно прислухалися до їх розмов, сидючи буцім то байдуже десь недалеко.

І сестра Тереса мала гостей. На веранді будинку для обслуги, що стояв трохи осторонь, вона і дві її кузинки з містечка, сиділи за пообідною кавою. Перед ними стояв покросний на тонкі скибки німецький «кухен», який кожної неділі випікали для всіх, хто харчувався у санаторії. Але кава, що парувала у чашках, не була зі шпитальної кухні. Це була справжня американська кава, що її Тереса особисто заварила для гостей. Власне ця кава, яку вона дістала від Оксани, дала притоку до запрошення кузинок. Вона й надала напрям розмові. Тереса

оповідала про нового, трохи чудного пацієнта, а кузинки слухали, попиваючи зі смаком рідку у повоєнній Німеччині присмаку.

— Тепер я вже починаю розуміти його, — викладала свої думки про Степана Тереса, — але зразу я підозривала, що в нього не тільки туберкульоза, але що йому і чогось у тій вченій голові бракує. Такий він чудний! Весь день лежить так заглиблений у власні думки, що навіть не помічає, коли я увійду до кімнати. Говорю до нього, а він немов глухий, треба вдруге голосніше крикнути, щоб звернути його увагу. Нераз і за руку мушу торкнути, ніби зі сну збудити, хоч очі в нього відкриті. Хтось подумав би, що нашої мови не знає — так неправда. Він добре розуміє по-німецькому і говорити може, тільки не хоче. Це не значить, що він не хоче говорити по-німецькому, ні, він не хоче говорити взагалі, жодною, навіть своєю мовою. Не хоче бачити гостей, своїх земляків. Зараз першого вечора попросив, щоб на його дверях дати ввіску про заборону відвідин. —

— Щось такого! Це ж нечуване! — дивувалися кузинки, добре зазнайомлені з навичками хворих.

— Я б ніколи на таке не дозволила, — вела далі Тереса, — бо коли кожний пацієнт зачне робити, що хоче, то жодного порядку не буде. Але вам відомо, що наш доктор після війни живе у постійному страху за свою позицію. Тому хоче догодити кожному чужинцеві і казав прибити картку на дверях. І що ви думаєте — вже дві жінки відійшли з-перед його порога, майже плачучи з розчарування, що замість нього побачили тільки вивіску. —

— Дві жінки, — дивувалися гості, — хто ж вони такі і що йому приходяться? Чи він жонатий? —

— У нас записаний, як неодружений, — відповіла Тереса, — а що до тих жінок... вже мені удалося дещо розвідати. Романтична історія, що є, мабуть, причиною його дивної поведінки. Одним словом — розчарування у коханні. —

«О, певно, — перебила Тересі одна з її кузинок, — кохання! Ті чужинці тільки клопотів мають, що романси та кохання. Сидять без діла на нашій землі, американці їх годують, ще й як годують!» —

— Та, що приїздила у четвер з повною валізою різного добра, подала себе за кузинку. Та яка там кузинка з неї, я зразу догадалася, що це якась інша історія. Якже ж він розхвилювався, коли я завідомила його про її приїзд, назвавши її ім'я. Якесь дивне ім'я — Оксана. Кузинками так не хвилюються. І вона була близька плачу, хоч намагалася опанувати себе. Молода ще жінка, дуже пристійна, убрана, як справжня дама з великого світу. І манери у неї великопанські, щедрі. Все, що привезла, залишила мені. А хто вона насправді, я дізналася аж сьогодні від тої другої, яка тільки що відїхала. І теж з нічим відїхала, бо той чудак не хоче нікого бачити. Сьогоднішня гостя, що називається Анна, подала себе за приятельку хворого доктора. Також трохи не плакала, коли дізналася, що він не хоче з нею бачитися. Вона потвердила мої підозріння, що та перша, Оксана, не кузинка, а наречена хворого. Коли він був на війні, вона знайшла собі іншого, з яким сьогодні вінчається у лагері. Та видно сумління не давало їй спокою і вона хотіла втишити його подарунками для зраженого нареченого. —

— Звичайна воєнна історія. Хіба ж мало парвійна розлучила, не тільки заручених, але й подружених — завважила одна гостя.

— Хто ж та, що сьогодні приїздила і чого вона хотіла? — спитала друга кузинка.

— Вона працює у шпиталі у їхньому лагері. Погано говорить по-німецькому, далеко не так, як та Оксана. Назвала себе приятелькою хворого, та якого роду це приязнь — не знаю. Сама собою вже не молода, не гарна, до того скупа. Мала якийсь клуночок у руках, тому я спитала, чи може залишити що для хворого. Відповіла, що забере назад і дасть йому те, що привезла, на другу неділю — бо за тиждень знову приїде. Я натякнула їй, як щедро обдарувала мене Оксана. Тоді Анна почала нишпорити у клуночку, врешті витягнула одну малу консерву з фасолею і дала її мені. При тому розказувала про Оксану, змальовуючи її найчорнішими барвами. Яка це безхарактерна людина, як вона погано з хворим нареченим поступила, хоч — на її думку — це для нього щастя, не втрата. Сказала, що сьогодні він мусить особливо переживати, бо сьогодні вполудне вінчання тієї зрадниці. Тому вона, значить Анна, приїхала до нього, щоб він не був самий у такому критичному моменті, щоб знав, що хтось про нього думає та турбується. На жаль, він хотів бути самий, заявив мені це з цілою рішучістю. Якже ж прикро було Анні, коли я їй передала бажання хворого. Не осталося їй нічого іншого, як від'їхати. Пообіцяла, що на другу неділю знову приїде і написала до нього листа, попрохавши мене таки зараз передати йому. —

— Цікаво, що вона писала? —

— Нам заборонено читати кореспонденцію хворих. Зрештою вона писала їхньою мовою. Я тільки передала листа. —

Цей самий лист, про який розказувала Тереса, у часі її розповіді вже знаходився у коші Степано-

вої кімнати. Зі зімнутого шматка паперу не потрапили б відчитати змісту навіть ті, що розуміють українське письмо. Там, у кількох рядках, що так розсердили Степана, було багато помилок — дрібних у письмі, великих — у думках та плянах авторки. Степана розсердили ці другі великі помилки, бо дрібних правописних він, мабуть, і не помітив.

Коли Тереса подала йому записку від Гані, його першим відруховим бажанням було віддати їй письмо нечитаним. Але щось стримало рух руки, що вже простягалася до Тереси. Мов блискавиця прошибла мозок думка «може там що про Оксану» і він мовчки взяв листа та положив на столику, вижидавши з читанням, аж залишиться сам у кімнаті.

Тереса ніби нарочно зволікала з відходом, щось поправляла, до чогось приглядалася, потім відчинила широко вікно і довшу хвилину стояла при ньому. Тоді Степан заплющив очі та лежав мовчки й неповоротно — його випробуваний спосіб, щоб позбутися небажаного товариства. Врешті почув, як жіночі кроки перейшли всю ширину кімнати, двері замкнулися і він знову був самий. Зараз же сягнув рукою по листа.

Скільки ж разів повтаряв собі, що Оксану треба забути, що треба втікати від всіх та вього, що її нагадує. Знав, що у втечі його єдиний порятунок. Але якась частина його істоти не хотіла підпорядкуватися тому, що підказував інстинкт самозбереження, бунтувалася проти того, що диктував здоровий розум. Та частина воліла забавлятися думкою-мрією, що останнє слово ще не сказане, ото ж ще різно може бути.

А може..., а може... — шепотіло щось солодко та звабливо поміж шелест паперу, коли він брав у руки записку, а може тут вістка, що шлюб відложений, може взагалі відкликаний. Може Оксана

передумала, що тільки зі мною може бути щасливою!

На клаптику паперу написано: «Відколи я відвезла вас до санаторії, весь час думаю про вас. Знаю, що і ви думаете про мене... (Чи вона здуріла? — Степан аж почервонів та закашлявся зі злости. Хотів вже викинути листа, але здержався і дочитав до кінця) ...про мене, тому я приїхала до вас. Вам не добре є бути самому, коли та, що не варта вас, бере шлюб з другим, сьогодні о 12-ій годині вполудне. Забудьте її, як вона вас забула.

Дуже нерозумно робите, що не хочете бачитися зі мною, але я не гніваюся і приїду на другу неділю».

Підписано було «Дівчина Ганя». Степан поглянув на годинник. Була перша п'ятнадцять. «Так уже по вінчані, значить» — подумав. Поглянув ще раз на листа, щоб упевнитися про годину вінчання. Чомусь досі уявляв собі, що воно відбуватиме вечером. Потім зім'яв Ганину записку та викинув її до коша. Сягнув рукою по заспокійливу таблетку, хоч не відчував такого хвилювання, якого можна б очікувати при думці про вінчання, що повинно було бути його вінчанням. Був дуже сердитий на Ганю за її заміри, про які вона недвозначно натякала у листі. Це відвернуло його думки від Оксаниного шлюбу впродовж короткого часу, заки він, під впливом зажитих ліків, заснув.

V.

Заходило сонце, кінчалася неділя. У шпитальному саду затих гомін розмов, не було чути ні сміху, ні кашлю. І хворі і здорові порозходилися. У саду залишилися тільки птахи, що пуржали між гіллям та цвіркотили, скільки птичій душі бажа-

лося. Ніхто не визначував їм часу на тишу чи відпочинок. Це тільки люди мусили дотримуватися годин, визначених шпитальними приписами. Ще перед заходом сонця відвідини мусили закінчитися, всі хворі мусили повернутися у свої палати, на ліжка. Поміж ліжками звивалися санітарки з термометрами та годинниками. Вони міряли температуру, числили пульси та віддихи і записували висліди на гарячкових картках. По відході санітарок хворі брали свої карти в руки та приглядалися їм з такою увагою, з якою колись циганки розглядали людські долоні. І як циганки з долоні, так хворі з заламаних ліній на карті, намагалися вгадати свою долю.

У неділю пацієнти рідко бували задоволені із розглядання гарячкових карт. Відмінно проведений день, довгі розмови, почуті новини — все це хвилювало, прискорювало живчики, підносило температуру. До того весняне повітря п'янило, немов старе вино. У ньому ж вібрувала необмеженість простору і всі пристрасті життя, що відбувалося поза шпитальною огорожею.

Опинившись вечером посеред чотирьох стін своїх кімнат, хворі дуже поволі визволялися із-під впливів неділі на їхні організми та думки. Думками входили вони у шпитальні будні скоріше, вже підчас міряння температури. Воно означало поворот до шпитальної рутини, яка становила зміст їхнього життя у санаторії. Було воно назовні дуже одноманітним із раз-у-раз повторюваними пересвітлюваннями, обслідуваннями та іншими клінічними розслідами. Але скільки ж інтензивних людських почувань супроводило кожную хвилину нецікавої рутини. Скільки надій, розчарувань, зневіри, гарячих молитов до Бога або бунти проти Його волі, загорювалося і гасло кожного дня посеред стін

шпиталю. Не бракувало там резигнації, траплявся також незрозумілий, бо нічим необґрунтований, оптимізм. Дивним дивом, найбільшими оптимістами часто бували ті, що мали до цього найменше підстав. Вони жили у світі самообманних ілюзій, що — на жаль — не мало впливу на перебіг хвороби. У кожного пацієнта хвороба проходила своєю ходою, не зумовленою його настроєм. Бажання життя, навіть дуже гаряче, не грало тієї ролі, яку йому надто часто приписують. Зі санаторії не рідко виписували вилікуваними людей, що втративши на війні рідних та маєток, втратили теж охоту до життя. Зате не один із тих, яким так хотілося жити, на яких з тугою ждала родина, мали перед собою тільки одну дорогу — на кладовище.

Кожної неділі увечорі сестра Тереса йшла до містечка у кіно. Цієї ж неділі, заки залишити санаторію, вона ще раз зайшла на свій відділ і наказала нічній дижурній звернути окрему увагу на Степана. Додала, що треба це робити так, щоб не кидалося у вічі.

— Для нього сьогодні особливий день, — сказала трохи таємничо, — і невідомо, яка буде його реакція. Я завжди боюся тих замкнених у собі мелянхоліків. Ніколи не вгадаєш, які в них думки в голові і тому треба бути підготованим на різні несподіванки. —

Заінтригована недовомленими словами відділової сестри, нічна дижурна вже декілька разів заглядала до Степанової кімнати. Хоч світло у нього було погашене, він ще не спав. На тлі освітленого місяцем вікна виразно зарисовувалася чоло-

віча силуетка. У ній та кругом неї була глибока задума. Це викликало враження, наче б нерухома людина на тлі вікна не була дійсністю, тільки образом на екрані, проєктованим з якогось далекого світу.

Коли доходила північ, а Степан все ще сидів при вікні у тій самій позі, нічна мед-сестра вирішила звернути йому увагу на пізню пору. Ставши у дверях, що наніч завжди залишалися піввідкритими, запитала вголос, як він почувається, чому ще не спить, чи може потребує будь-чого.

Степан, не відвертаючи голови, відповів, що йому нічого непотрібно. Коли ж потребуватиме чогось, то сам її покличе, а тепер нехай залишить його у спокою. Та сестра не зробила цього, навпаки, рішуче заявила, що вже північ і, згідно зі шпитальними приписами, пацієнти мусять бути у ліжках.

Жодної відповіді від Степана вона не почула. Він навіть не поглянув у її сторону, навіть головою не кивнув, немов не чув її слів. Ото ж вона ще хвилинку постояла на дверях, потім мовчки відійшла. Була впевнена, що повторити те саме вдруге — не pomoже. Впертий чудака та й годі! Зрештою відома річ, що всі «русен» з українцями включно, дуже вперті. Навіть докторські дипломи не всіли їх змінити!

Впертий українець при вікні чув та розумів кожне слово нічної сестри. Що більше — він признавав їй цілковиту рацію. Справді о тій порі пацієнти повинні вже спати. Проте сам ані не думав кластися до ліжка. Слова дижурної сестри із беззаперечною правдою у них, долітали до нього ніби

з якогось іншого світу, тому й не могли його зобов'язувати. Він був так далеко від санаторії, що ні кілометрами ні милями цієї віддалі не виміряв би. Зрештою прийняті міри довжини тут не надавалися, бо віддаль не була у просторі. Була вона у тому вимірі, що лише у виїняткових моментах відкривається перед людиною і провадить її у глибинь власного «я». У ту бездонну, виповнену безчасовістю глибинь, в якій можна побачити себе у справжньому світлі, немов на Страшному Суді. У наші модерні часи психіатри допомагають заглянути туди людям, яким цього потрібно. Та їхня процедура довга, коштовна, і не завжди вдала. Степан обійшовся без допомоги психіатра. У час безсонної ночі, що була пошлюбною ніччю його невірної нареченої з іншим, він знайшов своє справжнє місце у житті. На диво — воно не було біля Оксани.

День Оксаниного вінчання проминув для нього спокійно. Гарячка не підскочила, кашель не мучив його більше, ніж кожного дня, навіть апетит не зменшився. Тільки від хвилини, коли його збудили з пообіднього сну до міряння температури, він відчув якусь зміну, яка зразу здавалася йому переміною зовнішнього світу. Потім, аналізуючи її, додумався, що зміна, мабуть, не на зовні, а в ньому.

Насамперед голос санітарки, яка будила його, доходив до нього ніби з великої віддалі, хоч стояла вона біля ліжка. Прокинувся він з враженням, що спав довго-предовго, що заснув давним-давно. Тому й Оксанин шлюб, який попередив його сон, видався йому давньою, майже історичною подією. Перемінилася також його кімната. Хоч кожна річ, включно з вікном у сад, стояла на своєму місці, видавалася вона якоюсь іншою, інакше насвітленою. Немов густота повітря змінилася і воно почало інакше заламувати світло.

Степан, як кожний справжній інтелектуаліст, уже з молодих років любив заглиблюватися у суть явищ. Його дивував власний спокій цього дня, що був завершенням його життєвої драми. Намагаючися збагнути причини власної несподіваної реакції, він не клався спати о приписаній порі. На велике незадоволення нічної дижурної сидів і сидів при вікні аж до світанку.

За вікном весняна ніч таки насправді перемінила світ. Круглий місяць став отвором небесної коновки, з якої лилася на землю сріблиста нереальність. У ній потонув сад і тільки корони дерев легко гойдалися на поверхні, ніби фантастичні кораблі на хвилях казкового моря. Тими кораблями відплили від Степана всі умовності, що могли в'язати його думки. Без них він почав дуже вільно передумувати час, коли Оксана була його нареченою. Думки зроджували образи, що зависали у підзоряному просторі. А може діялося навпаки — може образи минулого, впливши із засвітів, зроджували думки у його голові. Годі було розрізнити, що є причиною, а що наслідком, бо межі між глибиною Степанових думок, а шириною підзоряного простору, затратилися. Обидва виміри стали одним.

І ось там, де зорі найгустіші, з'являється Оксана. І він виходить з небосхилу, вони зустрічаються та йдуть одне біля одного. Степан при вікні спостерігає їх докладно, та так холодно й об'єктивно, наче б дивився на фільм. Оксана з-поміж зір, гарна, мов зірка, німа та холодна, мов зірка. Вони мовчки йдуть разом. Степанові при вікні видається це дивним..., ні, таки смішним... Він вперше помічає, що він смішний біля тієї мовчазної красуні.

«Не моя роля у житті» — сама собою формується думка у його голові, чи, може, не у голові, але під небом.

Несвідомий своєї смішности, Степан між зорями надалі продовжує мовчазну мандрівку біля мовчазної красуні. Степан при вікні враз завважує, що зорі не тільки світять, вони ще й дзвонять, спершу тихо-тихесенько, потім щораз голосніше. Він починає прислухатися і йому стає ясно, що зорі дзвонять словами його мами, давно прогомонілими, давно забутими словами. А Степанова мама, — ніде правди діти, — не вподобала собі Оксани таки при першій зустрічі. Тоді вона сказала слова, що їх тепер дзвонили-повторяли зорі: «дуже гарна дівчина, вчена, гарно одягнена, але чи любить вона тебе? Ти ж скоро лікарем будеш, а дівчата так радо виходять заміж за лікарів!»

— Не турбуйтеся, мамо, — говорив тоді щиро Степан, — вона любить мене, не мій фах. Тільки вона дуже скромна і соромиться це виявити — повторяв він слова майбутньої свекрухи, переконаний, що це його власне спостереження і що воно, понад усі сумніви, правдиве.

— Хіба ж вона скромна? Хіба ж вона соромлива? — дивувалася мати, — мені якраз здається, що це дуже горда панна. Мабуть на свою красу, бо хіба не на ту біду, що з кожного кутика хати визирає! —

Степан почав говорити про що інше, щоб мама зрозуміла, яке надаремне її намагання принизити Оксану у його очах. Йому було справді прикро, а ще більше дивно, що Оксана не викликала у мами захоплення, якого він очікував, як самозрозумілої речі. Та провина була виключно за мамою! Що правда, Оксана не була надто привітною, чо-

мусь насупилася, але бідну дівчину певно голова боліла, як це їй часто траплялося. Зрештою мусила відчути мамину неприхильність, — бо не відчути годі було. Мама чомусь дивно повелася, ніби ласку зробила, прийнявши запросини на обід. Оксанина мати так щиро її зустріла, бо давно ждала нагоди, щоб запізнатися зі свахою. Який славний обід зготувала, як припрошувала, приговорювала, аж розпливалася у чемностях. Його ж мама ледво словом кине, по хаті зором водить, ніби ліцитатор, що не може знайти ні одної вартісної речі. І що це мамі так не подобалося?

Тоді Степан підозрівав, що мама має на увазі якусь повітову багачку і тому висуває свої застереження проти Оксани, підкреслюючи біду в хаті. «Маму певно болить, — думав він тоді, — що її син хоче одружитися з бідною дівчиною, коли інші молоді лікарі вибирають поміж найбагатшими паннами у Галичині, чи волинськими куркульками і дуже рідко трапляється, щоб котрий гарбуза дістав».

Але тепер, коли він вдруге прислухався до давно прогомонілих маминих слів, дослухався у них не жадоби майна, тільки материнської журби за щастя сина. І зараз же зорі роздзвонилися іншими маминими словами, сказаними при наступній розмові-суперечці на тему його подружжя: — Дай Боже, щоб ти був щасливий з нею, сину! Не здається мені, що знайдеш у неї зрозуміння, якого вимагатиме твоя праця і вдача. —

Зорі затихли, витрясши зі себе колишні мамині сумніви у Степанові думки. Справді, чи найшов би він зрозуміння у тієї красуні, яка ніколи не цікавилася тим, що він говорив?

У його пам'яті віджила ціла низка дрібних інцидентів, що тоді видалися йому невартими ува-

ги, без значення. Їх справжнє значення зрозумів він аж тепер. Ті часті Оксанині болі голови — хіба ж не закривали вони її прихованого незадоволення з їх заручин. Її вередливі забаганки — чи не були це старанно масковані, може й неусвідомлювані, намагання грати першу скрипку у їх взаєминах. До того її незацікавлення всім, що його цікавило і брак хоч крихітки доброї волі у тому напрямі. Все це таке ясне тепер, аж дивно, що колись він не бачив, як цілковито Оксана не надається на його дружину. Бачив тільки її красу! Зате мама своїми розумними очима зразу побачила Оксану у справжньому світлі. Йому ж, щоб відкрилися очі, треба було аж Оксаниної зради, що глибоко зранила його амбіцію.

Довго аналізував Степан своє відношення до Оксани. Допомогає йому спокій та холод ночі, в першу чергу зорі, що виловлювали для нього у просторах забутого давно прогомонілі слова і дзвонили ними, мов тихою порадою, мов добрими ліками, мов дороговказом. А може це не зорі допомогли йому, може це власна вдача з нахилом до самоаналізи. Мабуть тому удари долі не змогли зіпхнути його на дно розпуки, як це напевно сталося б з людиною чуттєвого чи романтичного типу.

Врешті Степан утомився власними думками і йому захотілося спати. Нічна сестра зітхнула з полегшою, бо з вікна його кімнати зникла чоловіча сільветка. Вона підійшла до ліжка і хвилину прислухалася до віддиху впертого українця. Він спав спокійно та глибоко, тому і вона могла також задрімати. Тільки не на довго, бо за вікном уже поблідли зорі, благословлялося на день.

Степан спав і йому снився сон. Сон був про Оксану, бо що ж іншого могло б снитися зрадже-

ному нареченому у день шлюбу невірної дівчини з другим?

Ніби він кудись ішов і було йому важко. Ноги були, мов колоди, а ще важче на серці. Не знав, куди йде, та знав, що мусить іти. Втім побачив перед собою церкву і згадав, що йде на власне вінчання. Біля церкви було багато людей і всі вони дивилися вгору. На найвищій бані стояла Оксана у білій сукні і такому ж серпанку. Враз вона похитнулася і почала падати вниз. Люди ахнули та розступилися. Оксана впала у калюжу, що звідкілясь взялася посеред сухої вулиці. Вона намагалася встати та не могла, бо заплуталася у своє довге плаття, що вже не було біле, тільки заболочене. Люди, дивлячися на неї і на Степана, голосно сміялися, що він муситиме йти до шлюбу з заболоченою панною. Йому стало так соромно, що був би втікав на кінець світу, але не міг, бо ноги немов вросли у землю.

Втім біля Оксани появилася якийсь чоловік. Степан не бачив його обличчя, бо був він обернений спиною. Чоловік подав Оксані чорну руку, допоміг їй встати з болота і вони обоє зникли у дверях церкви. Степан знав, що вони там повинчаються, що він уже непотрібний, але все ще не міг рушитися з місця. Аж почув голос своєї мами, хоч її між людьми не бачив.

— Яке щастя, що це він, не ти, пішов до шлюбу з заболоченою дівчиною! —

В тій хвилині він зрозумів, що це справді щастя і йому стало легко-легко. Відвернувся від церкви, перед ним була широка та ясна дорога, якою він почав іти. Тільки зробив перший крок, коли ноги самі піднялися від землі і він почав летіти. Як добре літати!

Та не далеко залетів, бо хтось, поклавши йому руку на плече, зупинив його лет. Він відкрив очі і побачив біля ліжка нічну сестру з годинником та термометром. Крізь відслонене вікно ясно світило сонце.

Щоб покинути світ сну й опинитися у світі дійсности, треба перейти кордон, що розділяє обидва світи. Коли Степан переходив його, скоро й коротко, як це завжди буває, помітив те, за чим вчора шукав у своїх думках. На межі сну і дійсности стояла відповідь на питання — чому день Оксаниного вінчання не став для нього катастрофою, а пройшов так спокійно? Відповідь була виразно сформульована і недвозначна — Оксанине вінчання не є для нього трагедією, навпаки, визволенням. Воно залишає його незв'язаним і він може свobodно, без компромісів, йти в життя тією дорогою, яка йому, відповідає. Ніхто не назвав йому тої дороги, але в цьому не було потреби. Степан добре знав, що на перехрестях всіх життєвих доріг, для нього існує тільки одна. На ній він буде добре почуватися та не буде виглядати смішним, бо вона призначена для нього, а він для неї.

Прокинувшись, Степан не потрапив би висловити того, що збагнув на межі сну. Але було у нього враження свободи, звільнення від чогось, що придавлювало. Почувався так добре, що вперше за час побуту у шпиталі всміхнувся до блідої та невиспаної сестри. Запитав її, чи дуже вона сердита за вчорашню ніч. Замість відповіді почув брязкіт скла. Здивована його небувалою поведінкою сестра випустила термометр з рук. Зараз же кинулася збирати кусники скла, а Степан згадав, що в часах його дитинства розбите скло уважали доброю ворожбою.

VI.

— Не турбуйся писанням, — говорила Віра, коли Оксана при прощанні обіцяла писати із Швайцарії, — найкраще забудь про всіх, бо тільки один раз в житті виходиш заміж та переживаєш медові місяці! —

— Вірю, що тільки один раз, та хіба ж це перешкоджає мені написати до тебе, як не листа, то хоч поштівку — засміялася щасливо Оксана, беручи за руку новоспеченого чоловіка. Ворона був чомусь дуже мовчазний. Здавалося, що коли Оксани щастя додає самовпевненості, йому навпаки — відбирає. Виглядає збентежено, ні трохи неподібний до буденного себе, ніби боявся, чи знатиме, як повестися у новій для себе дійсності. В Оксани того страху не було. Держучи Осипа за руку, виглядала як поводити у їх новому спільному житті.

— Навіть поштівки не треба. Повернеш, розкажеш про все — запевняла Оксану Віра. При цьому на думці у неї не була безтурботність чужих медових місяців — як могло видаватися — а власний спокій. Була вже втомлена, переживаючи життєві драми своїх приятелів і хотіла від них відпочити. Постановила собі, що після від'їзду Оксани, перестане думати не лише про неї, але й про Степана. Було, зрештою, очевидним, що Степан не бажає собі її відвідин.

Та щира постанова не багато їй допомгла. Після Оксаниного виїзду її думки раз-у-раз поверталися до Степана. Як він перебув день вінчання колишньої нареченої? Чи не підскочила у нього гарячка? Чи не відновилася кровотеча? Чи не попав у цілковиту депресію?

Про те, що Ганя їздила до санаторії, Віра не знала. Ганя, свідомо неприхильної Віриної наста-

нови до своїх плянів, крилася з ними. Єдине, що Віра могла помітити, була якась загадочна, трохи маніякальна усмішка в кутиках Ганиних уст та помітне занедбування обов'язків, з яких досі вона в'язувалася бездоганно.

В понеділок, при сніданку Віра почала ділитися з Андрієм своїми турботами про Степана. Андрій тільки засміявся.

— Запевняю тебе, що не помре! Часи, коли люди помирали із кохання, минули безповоротно.

— Але ж це таки важкий удар! До того він важко хворий. —

— Не так важко, як ти собі уявляєш. А вже напевно не такий сантиментальний. І згадай, що ти постановила більше не турбуватися чужими справами. Здається, що ти більше переживаєш за приятелів, ніж вони самі за себе. —

Завжди легше пообіцяти, ніж слова дотримати. Зокрема, коли всі кругом мов змовилися пригадувати їй Степана. Перш за всіх Ганя...

Коли Віра вранці в понеділок увійшла до своєї приймальні, яка в останньому часі вже не блищала попередньою чистотою та впорядкованістю, Ганя сиділа за столом та пильно писала. Була так заглиблена в писання, що не помітила приходу Віри. Вірі ж зразу кинулася в очі її особлива усмішка, що сьогодні була вже виразно маніякальною. Вона цілковито змінювала Ганине обличчя, бо відбирала йому найвартіснішу рису — нормальний, дуже доречний вигляд.

На голосне Вірине «добридень» Ганя вся стрепенулася, буркнула щось невиразне у відповідь, поглянувши при тому на Віру неприхильним

поглядом. Папір, на якому писала, скоро заховала до кишені халата. Віра ще встигла помітити, що був це малого формату, рожевого кольору папір, що міг бути тільки листом. Аж ніяк не був це папір, призначений до писання історії хвороби.

Почалася щоденна праця — оглядини зголошених пацієнтів. На кожному кроці відчувалося Ганине занедбання обов'язків, чи температура незміряна, чи незаписані скарги хворого, то знову невишукані давні історії хвороби пацієнтів. Та найбільше змінилося її відношення до Віри. Ганя цілковито ігнорувала всі Вірині завваги. На питання, чи не хвора, буркнула щось невиразне, зате виразно ворожим тоном. Тому Віра вирішила попросити про зміну санітарки. Думала, що це буде найкраще для них обидвох.

Та заки вона мала змогу це зробити, до її приймальні вбігла секретарка директора і попросила Віру зайти до нього, коли закінчить приймати пацієнтів.

— Чи знаєте, у якій справі? — спитала Віра.

Балакуча дівчина розказала, що мабуть у справі того листа, що прийшов з туберкульчної санаторії. І мабуть...

— Що вони пишуть у листі? Впало несподіване питання з уст Гані. Віра поглянула на неї зі здивуванням, а секретарка з глуфом у погляді.

— Це довірочний лист — сказала їй і знову звернулася до Віри:

— До вас, пані доктор, директор має ще одну справу, не тільки листа. — Сказавши це, вона ще раз обкинула Ганю глумливим поглядом і відійшла. За нею вийшла Ганя і вже не повернулася. Вірі довелося самій кликати та оглядати останніх пацієнтів. Зробивши це, вона пішла до директора, який дав їй листа у справі Степана. Були в ньому

копії всіх розслідувань, зроблених у санаторії і зовсім добра прогноза.

— Чи не казав я вам, що чорт не такий страшний, яким його малюють — згадав директор свої колишні слова. Віра здіхнула.

— Біда у тому, що у нього не лише туберкульоза. У нього ще одна рана, про яку вони не знають — говорила вона, все ще під враженням учорашнього вінчання і страху перед його наслідками для Степана. Директор махнув легковажно рукою.

— Знаю, що маєте на думці, — дівчина покинула. Смійтеся з цього! Хіба знаєте, що у наші часи вже ніхто з кохання не помирає. А ще й лікар! Це ж неромантична порода людей! —

Майже те саме чула Віра від Андрія. Мабуть є трохи правди у цих словах, але... — чомусь Віра згадала дивну усмішку на обличчю Гані, ...але не всі люди однакові.

І директор згадав Ганю. Почав говорити про неї, та чомусь плутався, ніби йому бракувало відповідних слів.

— Ще одна справа, колежанко, гм... не зовсім присмна. Знаєте... — він зробив довшу перерву. У Віри за спиною захихотіла секретарка.

... Була у мене сьогодні ваша санітарка зі скаргами на вас. Наговорила мені багато істеричних нісенітниць, яких не хочу повторяти. Коротко — вона заявила, що не може з вами працювати. —

— Чому? Запитала Віра.

— Ніби ви її зненавиділи за те, що нею інтересується ваш колега, доктор Чагрин. —

— Хіба ж він інтересується нею? — щиро здивувалася Віра.

— Сумніваюся. Взагалі вона робить враження, що в неї цілковито захитана психічна рівновага.

— Але що це їй сталося? — все ще не могла зрозуміти Віра.

— Табір. Клясичний випадок таборової психози. Найкраще буде, коли на її місце прийде хтось інший, вже від завтра. Не маєте нічого проти цього? —

— Навпаки, я й сама хотіла просити про зміну, — запевнила Віра.

У приймальні, куди вона знову зайшла, попрощавшись з директором, на неї ждала Ганя.

— Ви вже знаєте, що я відходжу від вас — сказала визиваюче.

— Якраз дізналася від директора. —

— Чи знаєте чому? —

— На жаль, ні — сказала Віра неправду, бо їй хотілося почути про це від самої Гані. Та штучно розсміялася.

— Я вчора їздила до Степана! — сказала із ще більшим викликом.

— Ви думаєте про доктора Чагрина. —

— Я їздила до Степана! — повторила Ганя, — і він не хоче, щоб ви його відвідували. Щоб ви знали! —

Вона вийшла без прощання, впевнена, що завдала Вірі болючого удару. Ще й дверими гримнула, щоб удар набрав конкретної форми.

На другий день у Віри була вже інша санітарка. Ганя попросила довшої відпустки, яку їй радо дали. Вона часто кудись виїздила і скоро по таборі почали кружляти вістки, ніби з нею не все у порядку. Про це ніхто не говорив голосно, про це говорилося тільки шепотом. Такий вже був неписаний закон, що про всі хвороби можна було говорити голосно, називаючи їх по імені, лише про психічні захворювання люди шепотіли, ніби про якийсь поганий учинок, якого треба соромитися.

VII.

Травень переходив у червень щораз довшими та повнішими днями. У шпитальному саду закінчилася буйна фаза весняного розквіту і зростання. На деревах вже позав'язувалася плоди. Голосна та численна пташина громада збільшилася малими пташенятами, що вчилися літати. На їх незграбні перші проби літання часто дивився Степан. Спостерігав пташенят з таким зацікавленням та симпатією, як робив це колись у дитинстві. Інколи йому видавалося, що впродовж довгих років на світі не було птахів. Відлетіли вони у якийсь далекий вирій, коли він перестав бути хлоп'ям, і повернулися щойно цієї весни. Повернулися на те, щоб його веселити.

Подібна історія траплялася із садами, які на довгий час були зникли зі Степанового життя. Неясно пригадував собі, що мабуть вони ще існували у часі його студій. Та тоді він рідко помічав їх, бо його очі й думки були постійно у книжках. Потім прийшла війна і він зовсім забув, що на світі є сади. Аж у санаторії відновив давнє знайомство, коли вже першого дня дерева заглянули до нього крізь вікно. Треба сказати, що ініціатива відновлення знайомства вийшла від дерев. Це вони, непрохані, вистоювали днями й ночами під вікном, простягаючи Степанові приязно зелені пальці, хоч він довго не звертав на них уваги. Аж пам'ятної неділі Оксаниного вінчання Степан вперше таки насправді помітив сад, що приплив до нього у місячному сяйві, ніби фантастична фльотилія з далекого дитинства. Потім, за порадою свого лікаря, почав щоденно виходити надвір та відпочивати у саду поміж деревами.

Відпочиваючи, бачив, як на галузках зав'язувалися овочі, як вони зростали, набираючи форма та кольорів. Відчував, що й в його думках відбувається подібний процес, що під їх рухливим потоком зав'язалося і назріває якесь рішення, якого він не умів назвати. Потрібні слова немов утікали від нього і те, що назрівало у думках, хоч було йому відомим, мусило залишитися неназваним. Але від нього спливало на Степана заспокоєння, бо неназване, що мало здійснитися у майбутньому, відвертало його думки від минулого. Минуле віддалялося, майбутнє ставало ближчим, зокрема вдень. Бо вночі все ще траплялися хвилини, коли його знечев'я обгортала бездонна розпука і страх — ніби з утратою Оксани він утратив усе в житті і став пропашною людиною. Він дрижав і вкривався холодним потом. На щастя це були рідкі та короткі моменти і Степан, не збагнувши їх причини, скоро збагнув, як зарадити лихові. Треба було встати з ліжка, підійти до вікна і хвилину-дві дихати холодним повітрям. Ніч за вікном всмоктувала у себе його страх та розпуку, розпускала їх у своїй необмеженості, що сягала неба. По кількох глибоких віддихах Степанові легшало. Він повертав до ліжка і повторяв півголосом слова відділового лікаря, які той говорив при кожному обході. У їх змісті була добра прогноза, у їх звучанні — нотки заздрости. А відомо, що немає кращого ліку на пригноблення, як чужа заздрість.

Подібних слів міг Степан пригадати більше. Чув їх також від головного лікаря, від рентгенолога та інших. Всі вони виявляли своєму колезі-чужинцеві багато уваги та симпатії — у щирість якої Степан трохи сумнівався. Зате ніколи не сумнівався, що всі вони йому заздять. Вони не робили таємниці, що уважають його стан кращим, ніж свій —

німецьких лікарів. Бо з хвороби він напевно вилікується і скоріше чи пізніше виїде з голодної Європи до Америки, того земного раю, що для них, — на превеликий жаль, — замкнений. На них чомусь дивляться так, наче б вони були співвідповідальними за божевільні мрії Гітлера.

— Які щасливі ви, чужинці! — зідхали з заздрістю німецькі лікарі.

— Який ви щасливий, колего! — говорив Степанові рентгенолог, порівнюючи його легені зі знятками інших пацієнтів.

— Ви щаслива людина, ви скоро видужаєте і покинете санаторію — говорили йому хворі, з якими він поволі зазнайомлювався. У них хвороба була більше розвинена, ніж у Степана і не один з них був би радо помінявся з ним легенями.

Такі вислови не можуть не впливати на настрій. Не може ж почуватися нещасливим той, кого всі довкруги вважають щасливою людиною. Було щось дивне у тому, як відмінна була загальна опінія про Степана у німецькій санаторії від опінії у таборі. Коли він лежав у таборовому шпиталі, всі уважали його найнещаснішим між нещасними. Не було нікого, хто хотів би взяти на себе його долю, навіть з доплатою. Тут же без труднощів міг знайти охочих до виміни не лише між хворими, теж між лікарями.

Степан спостерігав цю різницю не тільки з задоволенням, але і зі здивуванням. Часто задумувався над причинами так великої зміни у людських поглядах на себе. Велику роль приписував він фактові, що у санаторії не знають про зраду його нареченої і не співчують йому, як це було у таборі. На своє щастя він навіть не здогадувався, як легко його тасмниця перейшла дротяну огорожу табору ДіПі і, змінивши мову на німецьку, обходи-

ла санаторію. Він щиро вірив, що чужинці не цікавляться його особистим життям, і хоч ця віра була фальшивою, йому було з нею добре. Рани заклеплювалися і було б вже зовсім добре, якби не появилася нова несподівана колька в боці — Ганя. Він трактував Ганю, як хворобу і боявся, що чим довше історія з нею триватиме, тим трудніше буде її позбутися. Відомо, що хронічні хвороби завжди важче лікувати, ніж гострі. Шукаючи вчасного ліку-порятунку, він згадав Віру. Ніхто, тільки Віра допоможе йому! Треба сісти і написати до неї листа.

Не гаючи часу, Степан сів за писання листа. Робив це радо, бо в останньому часі він уже вичікував Віриного приїзду. Вправді на дверях у нього все ще висів напис про заборону відвідин, але шпитальна обслуга вже знала, що заборона стосується лише його найчастішої гості Анни - Гані. Всіх інших відвідувачів можна було впустити до нього. На жаль, не було кого впускати. Віра, що обіцяла приїхати до нього тоді, коли йому не до гостей було, наче б забула свою обіцянку. А може відчула його тодішню ворожість і тому не спішиться з відвідинами. Якби вона знала, як змінилася його настанова! Як дуже йому тепер хочеться поговорити рідною мовою про те, що найрідніше — про медицину. Як бракує йому когось, хто б довголітним знайомством підтверджував тяглість його життя, пов'язаність з українським медичним світом, так, як чуже довілля підкреслює епізодичність його побуту між чужинцями у несвоєї ролі пацієнта.

Але Віра не приїздила! Степан вирішив, що треба її запросити. Ото ж заплянував розпочати листа до неї від історії з Ганею, потім написати ко-

ротко про своє лікування і закінчити щирим проханням, щоб Віра врешті відвідала приятеля у цій українській пустині, якою є для нього перелюднена німецька санаторія.

Згідно з таким пляном Степан писав: «Дуже тебе прошу, вплини на свою санітарку, щоб залишила мене у спокої, щоб не писала до мене листів (яких я і так не читаю), щоб не приїздила двічі чи тричі на тиждень. До речі — чи ти уважаєш її нормальною? Скажи їй, що я дуже далекий від думки про подружжя чи родину».

Степан не знав, як дуже змінилися взаємини між Вірою і Ганею від часу, коли вони обидві везли його до санаторії. Вправді останні Ганині листи були повні скарг на Віру. Ганя змальовувала її найпоганішими барвами, вбивши собі в голову думку, що Віра в контакті зі Степаном і настроює його вороже. Але Степан не читав Ганиних листів. Держав їх запечатаними з наміром віддати при нагоді авторці.

Закінчивши з Ганею, він дав у листі докладні інформації про своє лікування, що було на добрій дорозі. Далі щире прохання про скорі відвідини і властиво лист був написаний. Бракувало ще тільки привіту та підпису, бо дата була на початку.

Та чомусь вийшло інакше. Степанові пальці не відкладали пера, рука не переставала водити ним по папері і скоро перед ним стояло декілька записаних сторінок листового паперу. На них простими та ясними словами було висловлене те, що вже від дня Оксаниного вінчання назрівало у його думках, як овоч на дереві. Думка чи мрія, з якої виріс овоч, була набагато давнішою, ніж Оксанине вінчання. Була вона так давньою, як його пам'ять чи свідомість. Можливо, що почалася вона ще давніше, у голові якого прадіда чи прабаби. Він знав про її

існування, тільки досі бракувало йому слів, щоб дати їй конкретну форму та зміст. Аж сьогодні, підчас писання листа відповідні слова знайшлися самі собою. Виглядало, ніби Степанова рука виводила їх на папері під чийсь диктат, а він усвідомляв собі зміст написаного, водячи очима за рукою. При тому дивувався, що написане так точно висловлює те, що було йому ще в дитинстві відомим, але до сьогодні залишилося неословленим.

У короткому часі (а може довгому — цього Степан не потрапив би сказати) перед ним лежало кілька дрібно записаних сторінок паперу. Те, що було на них, можна було найкраще назвати життєвою програмою. Зміст його майбутнього життя був там визначений точними термінами.

Закінчивши писати про майбутнє, рука сама потяглася по ще один аркуш паперу. Степан почав писати про Оксану, вже свідомо, відчуваючи у цьому писанні заспокоєння якоїсь великої внутрішньої потреби.

«Коли маю бути щирим, то мушу сказати, що Оксанина зрада не болить мене вже так, як боліла зразу. Не буду скривати, що тоді боліла вона мене справді сильно. Тепер болить вже тільки зранена амбіція, хоч і це поволі вигоюється. Вигоїлося би ще скоріше, якби Оксана зробила інший вибір. Її вибір для мене дуже прикрий, бо — незважаючи на всю мою скромність, — не можу сказати, що проміняла мене за вартіснішу людину. Зірвати зі мною, щоб піти за якогось чорного типа, півграмотного спекулянта, — це справді боляче. Та врешті це її вибір, свідоцтво її смаку та особистої культури і тільки так до цього треба підходити. Позатим її вінчання це своєрідна благодать для мене. Воно залишає мені цілковиту свободу вибрати таку дорогу у житті, яка мені і тільки мені відповідає. Ко-

ли ж ідеться у двійку, треба думати, щоб дорога була відповідною для обоїх. Для жіночих ніжок треба вигідної дороги. Можливо, що той спекулянт поведе її золоту — чого я не міг би зробити. Та врешті це мене не цікавить, маю надію, що нам уже не доведеться зустрічатися...»

Лист вийшов довгий, мабуть найдовший, який Степан будь коли у житті написав. Закінчив щирим проханням відвідати його, не зволікаючи. Потім вложив до коверти, заадресував й особисто відніс до шпитальної поштової скриньки.

Надавши листа, Степан ліг відпочивати. Хоч писання було дивне, ніби відбувалося воно без його активної участі, все ж таки втомало його. У голові гуділо, була вона і важкою і порожньою водночас. Та незважаючи на все, він був задоволений. Його позиція в житті була чітко окреслена, не тільки для себе самого, але і для зовнішнього світу, який репрезентувала йому Віра. Вув це український еміграційний світ, до якого Степан почувався приналежним. Через те йому хотілося, щоб співгромадяни мали правдиве уявлення про нього, не дивилися на нього, як на жертву, ще й подвійну. Тільки не був певним, чи пощастить йому переконати практичну українську громаду, що його рішення не є наслідком психічного заламання, спричиненого Оксаниною зрадою?

Степан почав уявляти собі Віру, що читає його листа. Що вона подумає, коли перечитає? Може подумає, що пише він з гіркоти, що з нього говорить все ще свіже розчарування Оксаною, коли він зарікається всякої думки про подружжя і хоче

прожити життя самотнім. Єдиним змістом його життя має бути професійна праця. Але не того рода, якою загал уявляє собі лікарську працю — тобто одну з найбільше зарібкових професій. Чомусь заробітки завжди ставлять на першому місці, коли говорять про лікарів, навіть їх власні жінки не інакше підходять. А він підходить інакше.

Мабуть Віра закпить собі легко з нього і скаже, що він хоче бути українським Швайцером. Та хіба це погана ідея? Тільки він не збирається їхати в африканські джунглі, він шукатиме за українськими джунглями. Розглянеться по поселеннях українських емігрантів, де вони живуть у найбільше примітивних умовах та у нужді. Туди він поїде, щоб працювати серед своїх, бо вони часто Богом та світом забуті, ще більше, як африканські негри. Рух із переселенням ДіПі вже почався, а коли він вийде з санаторії, переселення буде у повному розгоні. Тоді перед ним буде вибір. До Північної Америки не поїде, бо туди їдуть ті, що хочуть розбагатіти. А що їх є багато, то обійдеться і без нього. Його вибір буде куди інде. Очевидно, про нього скажуть, що заламався психічно через невірну дівчину і робить дурницю. Не використовує заробіткових можливостей, які дає йому професія. Та він знає, що робить, тому нехай буде диваком у людських очах, йому це байдуже. Те, що він вибрав, відповідає найістотнішому його бажанню, дуже-дуже давній мрії, яку він усвідомив собі аж завдяки хворобі й Оксаниній зраді.

У своїй уяві він побачив старий родинний альбом з фотографіями, який часто оглядав у дитинстві. Тоді найбільше подобалася йому була одна вилиняла та пожовкла знімка, на якій була молоденька дівчина-красуня у довгій сукні. Густі та ясні кучері немов авреолею окружали її голову,

усмішка та погляд очей були ніби не з цього світу. Вона завжди нагадувала Степанові святих, що їх бачив на образах у церкві, тому він уважав її святою. Зрештою і мама була тої самої думки. Розказувала Степанові, що ця дівчина це її тітка, що була у свій час найкращою та найбагатшою дівчиною в околиці. Женихів мала багато, було в чому вибирати та вона вибрала собі іншу долю. На незадоволення батьків поступила у монастир, що опікувався сиротами. Та не довго там побула, бо скоро у сиротинці вибухла зараза дифтериту. Вона з посвятою піклувалася хворими дітьми, аж сама захворіла та померла. Тепер вона напевно в небі, між святими — розказувала мама.

Степан залюбки слухав маминих оповідань про тітку-бабу і щиро радів, що мама добачувала якусь подібність між нею і ним. Та коли він придивлявся до себе у дзеркалі, то, на великий свій жаль, жодної подібності не міг знайти. Потішав себе думкою, що знимка тітки вже дуже стара і полиняла.

Згадав, що й Оксана вперше звернула на себе його увагу тим, що видавалася йому подібною до фотографії в альбомі. Було це на одній студентській вечірці. Степан, що ходив на забави радше з обов'язку, ніж для приємності, стояв під стіною та розглядав дівчат. Між ними кинулася йому у вічі одна незнайома дівчина у довгій сукні, якої ясне волосся творило щось, наче б авреолу кругом голови. Вона, танцюючи, не дивилася на свого партнера, тільки кудись поза нього, при тому легко всім халася. Степан згадав полинялу знимку з родинного альбому. Йому доконче хотілося запізнатися з тією панною і попросив товариша, який знав усіх дівчат, щоб представив його. Поглянувши на Оксану зблизька, він зараз же зрозумів, що вона ні

трохи не схожа на фотографію, все ж таки дуже гарна. Скоро забув альбом з тіткою, бачив тільки Оксану. Коли ж її мама з усмішкою запрошувала його зайти до них, бо — як казала — зразу видно, що залюбився по самі вуха, то він усвідомив собі, що це правда, він справді залюбився. І вже не сумнівався у цю правду аж до дня Оксаниного вінчання.

Втомлений листом та думками Степан заснув не з образом Оксани, тільки молоденької красуні на пожовклій знімці, на яку він, — згідно з думкою мами, — був схожий.

VIII.

Кінчався червень, дні були довгі та гарні. Віра, сидючи у шпиталі, з приємністю думала про холод лісу, куди заміряла піти пополудні з дитиною та книжкою. Хоч пацієнтів уже не було, вона ніколи не відходила зі шпиталю перед дванадцятою. Літом завжди було менше праці, бо люди грілися до сонця, ходили збирати ягоди і не мали часу думати про хвороби.

Вона розглядала щось під мікроскопом, потім для відпочинку очам задивилася у вікно. Погляд зупинився на скелястому масиві Карвенделю і вона згадала Степана. Трохи ніяково було їй, що досі не відвідала приятеля. Та не так легко вирватися зі всіх родинних і професійних обов'язків хоч на один день. До того таборове життя дуже абсорбує своєю поверхневою метушнею, а підповерхневою апатією та безвиглядністю. Все ж таки треба обов'язково вибратися до хворого колеги у найближчому часі, може на наступну неділю.

Їй подали листа, адресованого до неї, до шпиталю. Лист був від Степана. Листа від нього, ще й

такого товстого, Віра ніяк не надіялася і був він для неї милою несподіванкою. Зараз же відкрила і перечитала, не відриваючися, від першої до останньої літери. Такий цікавий лист, зворушливий своєю щирістю.

Дочитавши до кінця, вона зідхнула з полегшою. Степан на добрій дорозі, вже робить пляни на майбутнє. Ідеаліст, як можна було очікувати, може трохи дивак, але не зламана людина. Мабуть таки правда, що в наші часи люди з кохання не вмирають, — як її запевняв і директор і Андрій. На щастя і з туберкульози не всі... — усміхнулася сама до себе. Справді щастя!

Вибила дванадцята. Віра залишила шпиталь і пішла додів. Дорогою передумувала листа, усвідомляючи собі з кожним кроком ясніше справжній зміст написаного. Від того з кожним кроком зростала її радість. Вдома, поклавши дитину спати, перечитувала листа знову і знову.

Ромчик прокинувся з пообіднього сну і Віра вибиралася з ним до лісу. Раптом чийсь жваві кроки задріботіли коридорем, хтось застукав у двері і в хату увійшла, радше вбігла, Оксана. Виглядала мов молодша сестра тої Оксани, що перед кількома тижнями поїхала у пошлюбну подорож до Швайцарії. Засмалена сонцем, усміхнена, зі жвавими рухами, прибрана, наче б мала моделювати наймодніший одяг, кинулася цілувати Віру та Ромчика. При тому розказувала, що оце тільки вчора вони повернулися до Мюнхену. У Швайцарії були довше, ніж плянували, бо їй там дуже подобалося і вона не спішилася з поворотом. Вправді Осипові треба було повернутися скоріше, щоб полагодити

пильні торговельні справи, але він не міг відмовити її проханню бути довше. Сьогодні він вже зранку пішов полагоджувати занедбані інтереси і мав прийти домів аж у вечорі. Ото ж вона надумала відвідати Віру. Побуде в неї пару годин і від'їде до Мюнхену вечірнім потягом. Зараз же почала розкладати різні подарунки, а коли Віра протестувала, вона сміялася: — Можу дозволити собі на приємність обдаровувати приятелів. На те і маю багато го чоловіка, щоб розкидати грішми! —

Вони у трійку вибралися до лісу. Дорогою Оксана зі захопленням та гумором розповідала про Швайцарію, яку таки докладно оглянула своїми бистрими очима. На Вірині питання, як Альпи подобалися Осипові, вона тільки засміялася, кажучи, що він не багато помітив, бо поза жінкою світу не бачить.

Та чим глибше вони входили у ліс та розмову, тим ясніше виявлялося, що під позірною Оксаниною безжурністю, а то й легкодушністю, криються поважні думки і турбота за майбутнє. Вона хотіла по вакаціях продовжувати студії та закінчити їх, хоча б навіть на світ прийшла дитина. Їй бракувало всього один рік до диплому.

— Ти знаєш, — вияснювала вона Вірі, — що починається рух із переселенням ДіПі до Америки й Осип вже робить старання у тому напрямі. А я рішила, що ми не виїдемо, доки я не дістану диплому. Він властиво без фаху, бо невідомо, чи його хист до торгівлі придасться у тамошніх обставинах. Мені ж здається, що хоч один диплом у фамілії таки необхідний. —

— Ти згадувала, що і він студіює, економію чи що? — спитала Віра з чемности.

— Осип не до студій! — була коротка відповідь.

Вони вже поверталися з лісу, втомлені проходом та балачкою. Дійшовши стежкою до дороги, що вела у табір, мусили зупинитися. Мельодійні дзвіночки та велика курява сповіщали, що з-поза закруту наближається худоба. Кожного ранку та вечора тією дорогою переходила череда гірських корів, — на пашу або з паші. Віра залюбки дивилася на мальовничий похід, а Оксана стояла трохи з-боку, опершись на високе дерево. Сонце заходило і його червоні промені продиралися крізь зелене листя, щоб освітлити Оксану мерехтливим сяйвом. Дивно гарною була вона у тому моменті. Якась первісна сила пробивалася у її вроді, чого досі не можна було помітити у ніжних її рисах. Здавалося, що вона повинна взяти в руки гілляку та піти за худобою, не пастушкою, але володаркою череди.

По хвилині мовчанки Оксана заговорила: — Можна багато років на світі прожити і не бути собою, чи, може, не знати себе. Мені здається, що я оце вперше у житті почуваюся справжньою собою. Маю враження, що я гадюка, яка скинула зі себе стару шкіру. Хоч те, що я скинула, можна радше прирівняти до одягу, ніж до шкіри. Це якийсь особливий одяг, який пошила моя мати і так добре припасувала на мене, що він став моєю другою шкірою. А був він дуже відповідний до клімату, у якому ми жили. Очевидно, що маю на думці духовий клімат або передвоєнну галицьку атмосферу. І якби не війна, а з нею примусова розлука з мамою та Степаном, я напевно все життя переходила б у тому одязі. І не думала б, що під ним захована моя власна шкіра, в якій я почуваюся куди щасливішою, бо справжньою собою. Тільки не думай, що мені легко прийшлося визволитися з давнього одягу-шкіри. Він уже всів зростися зі мною. Але, хоч як гірко та важко було мені скидати його зі себе,

я не жалію, що я це зробила. Я ж віднайшла при цьому себе саму! І якби я такою, якою я є сьогодні, вийшла заміж за Степана, то це було б нещастям не лише для мене, але і для нього. Бути докторовою чи будь-якою іншою -овою сьогодні вже не для мене. Це значить жити попри когось чи для когось, а я до цього не надаюся. З Осипом цієї проблеми не буде, бо я завжди буду на першому, не на другому, місці у нашому спільному житті.

Віра згадала Степанового листа. Хіба ж не висловлював він там подібних думок, тільки іншими словами. Згадала також опінію знайомих Ворони, що у його подружжі першу скрипку гратиме Оксана. Вони не помилялися. Зрештою у цьому нічого дивного, духова перевага таки за Оксаною і Ворона це відчуває.

Пройшла худоба, осіла курява. Вони вийшли на дорогу у напрямі табору. Вже доходили до брами, коли Оксана несподівано запитала, як почувається Степан, чи є надія на скоре вилікування? Хоч вона намагалася надати своїм словам байдужого звучання, не так легко було ошукати Вірине вухо. Віра догадалася, що Оксана, всупереч своїм запевненням, не визволилася цілковито зі старої шкіри, навіть не настільки, що Степан. Та не хотіла згадувати Степанового листа і сказала

— Досі я не мала нагоди його відвідати, але знаю, що він добре реагує на лікування. Думаю поїхати до нього у найближчому часі і розкажу тобі про все докладно.

— Не обов'язково. Я тільки так собі спитала. Сумніваюся, чи нам доведеться ще колись у житті зустрітися.

Той сам сумнів висловив у листі Степан. Та Вірі чомусь здавалося, що вони ще зустрінуться. Але і цього вона не сказала вголос.

Оксана від'їхала вечірнім потягом, а вночі пішов дощ. Йшов він рано, йшов у полудне, не переставав пополудні. Віра раз-у-раз виглядала у вікно — чи не розпогоджується.

Не розпогоджувалося. По шибі плили струмки води, змивали пил і багато дечого. Степан... Оксана... Ворона... — скільки переживань спричинили вони Вірі, а тепер наче б віддалялися від неї. У дощі, що йшов та йшов, у мряці, якою затягнулися гори, за якою губилася пора дня, а час переставав бути дійсністю, людські драми тратили значення. Скільки ж трагедій розігралося на тлі Карвенделю, не зрушивши ані каменюки на ньому. Що залишиться від сотень українських скитальців, що вже декілька років живуть у його стіп? Чи ж їхні переживання, їхні думки, не стануть аморфною сірою мракою, як ті низькі хмари, що плывуть повз Карвендель та заслоняють його?

Несподівано сонце продерло хмари і Карвендель відслонився перед Віриними очима. З-гори, з-поміж хмар сходив поет, ожививши гори людською, ще й українською, думкою. Вірі стало веселіше на душі і вона послала поетові привіт рукою. Та він не завважив цього.

Едмонтон, 1964 - 1967.

..

..

ПО Д Я К А

*На видання цієї книжки склали гроші наступні
пані й панове (за абеткою):*

По 100.00 долярів:

д-р В. Брик

По 50.00 долярів:

д-р В. і П. Іванці, інж. В. і А. Закревські, п-а
Зоня Кейван, Н. Н., Організація Українок Канади
— відділ в Едмонтоні, п. І. й О. Стадники, УНО —
філія в Едмонтоні.

По 35.00 долярів:

п. Й. і О. Аронці.

По 30.00 долярів:

інж. С. Базюк, п-і А. Залеська, п-і С. Клим-
кович.

По 25.00 долярів:

п. О. і М. Гошовські, п-і О. Грабар, Гурток
Книголюбів і Едмонтоні, п. Б. Мельничук (Україн-
ська Книгарня), адв. П. й О. Саварини.

По 20.00 долярів:

п. Г. Барабаш, д-р М. й І. Варениці, інж. Я.
й І. Іванусеві, д-р А. й В. Мартинюки, д-р Д. Мель-
ник, д-р Б. Роздільський, проф. І. і Ф. Салижин, д-р
К. і І. Триліхи, п. Л. і А. Цимбалісті.

По 10.00 долярів:

п. Е. і К. Апонюки, п. Г. Братків, п. С. Грох,
Добра Воля — 2-ий відділ, п-і С. Дроздовська, інж.

Я. Єндик, п. Д. й О. Ільків, о. д-р Є. Камінський, арх. В. і Ш. Кубраки, п. Ю. Климкович, інж. В. і В. Кунди, д-р Я. і Е. Онуферки, д-р Н. й І. Суховерські, п. Я. і Т. Федорові, інж. М. Фляк, п. Я. Цвікилевич.

По 5.00 долярів:

п. П. й І. Бойків, п. І. й А. Бумбак, п-і Е. Верхомин, п. І. й О. Вавринчук, д-р Б. Казимира, п-і І. Павликовська, п. В. Постойко, інж. Я. і С. Прокопчуки, п. А. Семотюк, проф. Яр Славутич, п. Т. і М. Слабі, інж. Р. і Л. Солтикевичі, п. О. Харина.

По 3.00 доляри:

п. Р. і М. Березовські.

По 2.00 доляри:

п. С. Яременко.

Всім жертводавцям складаю щирю подяку. Сердешно дякую паням Ользі Аронець, Парасі Іванець, Софії Климковиз та Оленці Стадник, які займалися збіркою. Окреме спасибі для п. С. Климковиз за її ініціативу та провід над збіркою, без якої повість не позажила б світу.

